

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

**BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ**

**“Azərbaycanda bankların kredit siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi
istiqamətləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Məmmədli Altun Qafqazlı

BAKİ – 2020

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh

“ ____ ” _____ 20__-cu il

**“Azərbaycanda bankların kredit siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi
istiqamətləri”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 Maliyyə

İxtisaslaşma: Bank işi

Qrup: 602

Magistrant
Məmmədli Altun Qafqazlı
_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.m Rəfiyev Aydın Ağəli
_____ **imza**

Program rəhbəri
i.e.n., dos Seyfullayev İlqar Zülfüqar
_____ **imza**

Kafedra müdiri
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi
_____ **imza**

BAKİ – 2020

Elm andı

Mən, Altun Məmmədli Qafqazlı and içirəm ki, “ Bankların kredit siyasəti onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri ” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“Azərbaycanda bankların kredit siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”

Xülasə

Mövzunun aktuallığı: Müasir dövrdə bank sektorunda baş verən yeniliklərlə əlaqədar olaraq kommersiya banklarında kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi aktuallığını qoruyur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi kommersiya banklarının əhali ilə qarşılıqlı münasibətdə optimal kredit siyasətinin yaradılması, formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsinin metodoloji və nəzəri əsaslarını tədqiq etməkdən ibarətdir. Qeyd edilmiş məqsədlərə çatmaq üçün kommersiya banklarının hal-hazırkı kredit siyasətini araşdırmaq tədqiqatın əsas vəzifəsidir.

İstifadə olunan tədqiqat metodları: Dissertasiya işinin yazılmasında eksperimental məlumatlar və praktiki mənbələrin məlumatları qarşılıqlı əlaqəli olaraq araşdırılmışdır. Kredit riskləri və depozit portfelinin kredit siyasətinə təsiri müqayisəli təhlil əsasında təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin informasiya bazasını yerli və xarici alimlərin bank sektoruna aid olan dərsləkləri, məqalələri və digər metodiki vasitələri, Mərkəzi Bankın və kredit təşkilatlarının statistik göstəriciləri və internet resurslarında qeyd olunan məlumatlar təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Dissertasiya işinin yazılmasında çətinlik yaradan məqam kredit siyasəti barədə Azərbaycan dilində kifayət qədər nəzəri və metodik vəsaitin çatışmaması və banklar tərəfindən lazım olan məlumatların verilməməsidir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki nəticələri: Hal-hazırda ölkəmizdə bank sektorunda bir çox islahatlar keçirilsə də risklərin idarə olunması sahəsində hələ də düzgün strukturun qurulması barəsində müəyyən çatışmazlıqlar var. Əsasən də devalvasiyadan sonrakı proses bunu bir daha sübut etdi. Bu sahədə dünya üzrə inkişaf etmiş ölkələrinin praktikasından istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqat zamanı əldə olunan nəticələr kommersiya banklarında kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsində və gələcəkdə bu sahə üzrə elmi araşdırma aparacaq şəxslər üçün informasiya bazası kimi çıxış edə bilər.

Açar sözlər: *Bank, kredit siyasəti, depozit, kredit riski*

“Credit policy of banks in Azerbaijan and the direction of its improvement”

Summary

The actuality of the research: The improvement of credit policy in commercial banks continues because of the innovations in the banking sector in modern times.

Aims and duties of the research: The objective of the research is to investigate the methodological and theoretical basis for the establishment, formation and improvement of optimal credit policy of commercial banks in mutual relation with population

Research methods: While writing the dissertation, experimental data and information from practical sources were reciprocally researched. Credit risks and the impact of the deposit portfolio on credit policy were analyzed on the basis of comparative analysis.

Research information base: Local and foreign scholars' textbooks, articles and other methodical tools which are related to the banking sector, statistical data of the Central Bank and credit organizations, and the information obtained from Internet resources form the information base of the dissertation.

Research Limitations: The main limitation to write a dissertation is related to the lack of sufficient theoretical and methodological resources on credit policy in the Azerbaijani language and the lack of necessary information provided by banks.

Theoretical and practical results of the research: Even though many reforms are carried out in the banking sector of Azerbaijan, in the creation of an appropriate structure in terms of risk management, there are still some inadequacies. Especially, the process after the devaluation proved this thesis once again. To implement the experience of developed countries is convenient in this sector.

Scientific and practical significance of the results: The results acquired from the research can be very beneficial to improve credit policy in commercial banks and serve as an information base for those who will continue to conduct research in this branch in the future.

Key words: *Bank, credit policy, deposit, credit risk*

İxtisarlər və işarələr

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AR	Azərbaycan Respublikası
ARDNF	Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu
ASC	Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
BBA	Britaniya Bank Assosiasiyası
BOKT	Bank Olmayan Kredit Təşkilatı
CRO	Chief Risk Officer
ÇXR	Çin Xalq Respublikası
EDR	Emitentin Defolt Reyinqi
GMM	Generalized Method of Moments
İR	İdarə Heyəti
LIBOR	London İnterBank Offer Rate
MB	Mərkəzi Bank
Mln	Milyon
MBNP	Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası
MKR	Mərkəzi Kredit Reyestri
MŞ	Müşahidə Şurası
VÖEN	Vergi Ödəyicilərinin Eyniləşdirmə Nömrəsi

Mündəricat

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. KOMMERSİYA BANKLARININ KREDİT SİYASƏTİNİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI	12
1.1 Bank kredit siyasətinin mahiyyəti, funksiyaları və ölkə iqtisadiyyatında rolu	12
1.2 Bankların kredit siyasətinin məqsədləri və onları müəyyən edən amillər	22
1.3 Kredit bazarının təşkilində və kredit siyasətinin aparılmasında dünya təcrübəsi	28
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA KOMMERSİYA BANKLARININ KREDİT ƏMƏLİYYATLARININ İDARƏ OLUNMASI SƏMƏRƏLƏLİYİNİN TƏHLİLİ	36
2.1 Kredit riskləri və onların idarə olunmasının təhlili	36
2.2 Banklarda depozit portfelinin bankların kredit siyasətindəki rolunun təhlili ...	49
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA BANKLARIN KREDİT SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ RESURS BAZASININ GÜCLƏNDİRİLMƏSİ	58
3.1 Bankların kredit portfeli və onların yaxşılaşdırılmasının əsas istiqamətləri	58
3.2 Kommersiya banklarında kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi və kreditləşmə əməliyyatlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri	66
3.3 Bankların kredit siyasətində devalvasiyanın təsirlərinin aradan qaldırılması üzrə reallaşdırılan tədbirlər	75
Nəticə və təkliflər	82
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı	86
Əlavələr	89
Cədvəllər siyahısı.....	90
Şəkillərin siyahısı.....	90
Qrafiklərin siyahısı.....	90

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatında kredit münasibətləri böyük önəm kəsb edir. Kredit bazarı maliyyə sferasında baş verən dəyişiklərə uyğun olaraq müəyyən qədər dəyişikliklərə məruz qalır. Kredit münasibətlərinin ən səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki alqı-satqı obyektini kimi məhz pul çıxış edir. İstər bank, istərsə də qeyri bank əməliyyatlarında kredit münasibətlərinin ölkə iqtisadiyyatında rolu həmişə öz aktuallığını qorumuşdur.

Son illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən dəyişikliklər öz növbəsində bank sektorunda da bir sıra dəyişikliklərə səbəb oldu. Bankların əsas gəlir mənbəyi kredit əməliyyatları olduğu üçün bankların kredit siyasətinin də mövcud bank siyasətinə uyğunlaşdırılması və bazar münasibətlərinə adekvatlığının təmin edilməsi sahəsində bir sıra addımlar atıldı.

Müasir dövrdə xüsusən də biznesin inkişafında kommersiya bankları tərəfindən verilən kreditlər həm bank gəlirliliyinin formalaşmasında, həmçinin də ölkədə sahibkarlığın inkişafında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Artan kredit tələbatına uyğun olaraq kommersiya banklarının bank praktikasını daha da genişləndirməsi və əhaliyə göstərilən bank xidmətlərinin günün tələbatına uyğunlaşdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının dünya bank sistemi qaydalarına uyğunlaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. 2015-ci ildə ardıcıl olaraq 2 devalvasiyanın baş verməsi nəticəsində bank sektorunda baş verən iflic hələ də öz aktuallığını qoruyur. Devalvasiyadan əvvəl və sonra bankların kredit portfelində baş verən dəyişikliklər, problemli kreditlərin yaraması və onlardan çıxış yollarının tapılması, həmçinin də kommersiya banklarında yaranan müəyyən risklər barədə elmi tədqiqat işinin aparılması Azərbaycan bank sektoruna və digər bank sektoru ilə əlaqəli olan sahələrə faydalı olacaqdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Azərbaycanda kommersiya banklarının kredit siyasəti və kredit münasibətlərində baş verən dəyişikliklər barədə

bir çox alimlər (Z.F. Məmmədov, Ş. Abdullayev, R. Əsgərov, E. Sadıqov, F. Kaşiyeva, Ə. Abbasov və s.) öz kitab və məqalələrində kifayət qədər yer vermişdirlər. Lakin kredit sektorunda yeni məhsul və anlayışların baş verməsi, son zamanlarda kommersiya banklarının ləğv olunması və ya yenisinin yaranması, həmçinin kredit əməliyyatlarında qanun və ya prosedurlarda dəyişikliklərin baş verməsi, əsasən də 2015-ci il devalvasiyalarından sonra bank sektorunda baş verən problemlər bu mövzuda daha əhatəli tədqiqat işinin aparılması zərurətini meydana gətirmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi kommersiya banklarının əhali ilə qarşılıqlı münasibətdə optimal kredit siyasətinin yaradılması, formalaşdırılması və həyata keçirilməsinin metodoloji və nəzəri əsaslarını tədqiq etməkdən, bank sektorunda baş verən dəyişikliklərin kredit siyasətinə təsirini öyrənmək, eləcə də bankların kredit verilməsi zamanı həyata keçirdiyi siyasətin onların rəqabətqabiliyyətliliyinə təsiri, həmçinin də əhəlinin kreditlə yüklənmə səviyyəsinin ölkə iqtisadiyyatındakı təsiri metodlarını tədqiq etməkdən ibarətdir.

Dissertasiya işinin məqsədinə uyğun olaraq tədqiqat aşağıdakı istiqamətlərdə aparılmışdır:

- Kommersiya Banklarının kredit siyasətinin nəzəri-metodoloji bazasının işlənilib hazırlanması;
- Azərbaycanda bankların kredit əməliyyatlarının aparılması və bu zaman yaranan risklərin təhlilinin aparılması;
- Bankların kredit siyasətinin dünya təcrübəsinə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi və mövcud resurslardan səmərəli şəkildə istifadə olunması konsepsiyasının işlənməsi;

Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıda qeyd olunan məsələlərin həll olunması nəzərdə tutulmuşdur:

- Kredit siyasətinin formalaşmasında metodoloji əsasların aşkar edilməsi, eləcə də “kredit siyasəti” anlayışının təhlili və funksiyalarının müəyyən edilməsi;
- Ölkəmizdə mövcud olan bank sektorundakı normativ hüquqi sənədlərin hal-hazırkı vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və bu sahədə qanunvericiliklə qəbul olunan

normativ aktlarda olan çatışmazlıqların aradan qaldırılması üzrə təkliflərin verilməsi;

- Kommersiya banklarının əhali ilə qarşılıqlı münasibətdə olduğu zaman istifadə etməli olduğu sənədlər toplusunun təklif edilməsi;

- Banklarda depozit və kredit portfelinin qarşılıqlı əlaqəsinin təhlili, optimallaşdırma və diversifikasiyası üçün bankın lazımi informasiya bazasının müəyyən olunması metodikasının işlənib hazırlanması yönündə təkliflərin irəli sürülməsi;

- Banklarda depozit portfelinin formalaşmasının konseptual yanaşmalarının təklif edilməsi;

- Əhalinin kreditləşməsi zamanı inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın obyekti və predmeti: Tədqiqatın obyektini kommersiya banklarında kredit siyasətinin inkişafı və həyata keçirilməsi istiqamətləri, kreditləşmə məqsədilə qaytarılma əsasla verilən resursların geri cəlb olunması prosesinin strategiya və taktikası təşkil edir. Tədqiqatın predmetini isə əhali ilə qarşılıqlı münasibətlər zamanı kommersiya banklarının kredit siyasəti, onların təkmilləşdirilməsi, bu istiqamətdə qarşıya qoyulan məqsədlərin müəyyənləşdirilməsi və onun praktiki həyata keçirilməsi metodları təşkil edir.

Tədqiqatın metodları: Dissertasiya işinin araşdırılması və yazılması prosesində analiz və sintez, həmçinin də induksiya və deduksiya elmi metodlarından istifadə edilmişdir. Tədqiqat prosesində həmçinin elmi abstraksiya, modelləşdirmə və müqayisə kimi metodlardan da istifadə olunub. Araşdırılan mövzu tam şəkildə götürülərək analiz edilmiş və ardınca fəsilərə bölünərək ayrılıqda təhlil olunmuşdur. Fəsillərin iqtisadi sistemdə birləşdirilməsi sintez metodunun köməyi ilə həyata keçirilmişdir. İnduksiya metodunun tətbiqi ilə araşdırılan mövzu haqqında iqtisadi faktar toplanaraq sistemləşdirilmiş, daha sonra isə deduksiya metodunun tətbiqi ilə əldə edilmiş faktlar əsasında nəzəri və praktiki nəticələr və digər lazımlı tövsiyyə və təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını yerli və xarici alimlərin bu sahədə olan dərslik və digər vəsaitləri, Azərbaycan və digər ölkələrdə fəaliyyət göstərən

bankların və bank olmayan kredit təşkilatlarının, habelə kredit ittifaqlarının materialları, mətbuatda olan nəşrlər, xarici ədəbiyyatlarda olan statistik göstəricilər və internet resurslarında qeyd olunmuş məlumatlar təşkil edir. Bununla yanaşı həmçinin “Banklar və bank fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunu, normativlər, sərəncamlar təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri ondan ibarətdir ki, yerli ədəbiyyatlarda kommersiya banklarında digər əməliyyatlara nəzərən kredit əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi barədə kifayət qədər material yoxdur. Dissertasiya işinin son fəslinin yazılması zamanı bütün dünyada yayılan COVID-19 pandemiyası nəticəsində elan olunan xüsusi karantin rejimi də müəyyən çətinliklər yaratmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində Azərbaycan bank sektoru ümumi olaraq nəzərdən keçirilmiş, dünya və ölkə iqtisadiyyatında baş verən proseslərin bankların kredit əməliyyatlarına təsiri, bu zaman yaranan problemlər və onlardan çıxış yollarının tapılması barəsində bir çox təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Aparılmış tədqiqat nəticəsində kredit portfelinin düzgün şəkildə idarə edilməsi və kredit risklərinin idarə olunması sahəsində bir çox əhəmiyyətli nəticələr əldə edilmişdir. Əlavə olaraq devalvasiyadan sonrakı dövrdə bankların kredit siyasətində baş verən dəyişikliklər, bu istiqamətdə dövlət və banklar tərəfindən görülmə tədbirlər qarşılıqlı əlaqəli şəkildə tədqiq edilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri. Tədqiqat nəticəsində əldə olunmuş nəticələr, təklif və tövsiyələrdən gələcəkdə kommersiya bankları tərəfindən kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsində, strategiya və taktikaların işlənməsi zamanı istifadə oluna bilər. Həmçinin bu sahədə araşdırma aparacaq tədqiqatçılar üçün də informasiya bazası kimi çıxış edə bilər.

I FƏSİL. KOMMERSİYA BANKLARININ KREDİT SİYASƏTİNİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1 Bank kredit siyasətinin mahiyyəti, funksiyaları və ölkə iqtisadiyyatında rolu

Kredit latın sözü olan “creditum” sözündən götürülüb “inanıram, etibar edirəm” mənasına gələrək etimad və yaxud da təminatla söykənən əməliyyatdır. Kredit qənaət olunan pulların bazara axın etməsi və malların mümkün qədər faydalı şəkildə istifadəsinə kömək göstərir. (Z.F. Məmmədov, 2015)

Kredit iqtisadi kateqoriya kimi çıxış edərək, müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinin yenidən bölgüsü ilə əlaqədar olub təsərrüfat subyektlərinin bir-birilə müddətililik, ödəncilik və geri qaytarılmaq şərtləri vasitəsilə qurulan iqtisadi əlaqələri əhatə edir.

Kredit anlayışının mahiyyətini dərk etmək üçün onun quruluşunu, hərəkət mərhələlərini və əsasını araşdırmaq lazımdır. Kreditin quruluşu sabit, həmçinin də dəyişməzdir. Kredit bir-birilə sıx əlaqədə olan elementlərdən təşkil olunub. Bu elementlərdən ən başlıcası kimi kreditin obyekt və subyektlərini qeyd etməyimiz məqsəduyğun olardı.

Kreditləşmə prosesində 2 subyekt borc alan (debitor) və borc verən (kreditor) tərəflər çıxış edir ki, bu subyektlər ilk zamanlar əmtəə mübadiləsi əsasında yaranıb. Alqı-satqı prosesində alıcı həmişə satdığı malın pul ekvivalentini ala bilmir, həmçinin satıcı da aldığı mal və ya xidmətlərin pulunu dərhal ödəyə bilmir. Bu halda mal və ya xidmətlərə görə ödəmə müəyyən bir zaman keçdikdən sonra baş verir. Beləliklə kredit verən pul verib ödəmə vədi alır, kredit alan isə pulu alıb ödəmə vədi verir. Pul sonsuz likvid vəsait olduğuna üçün pul vasitəsi ilə istənilən mal və ya xidmət satın alınır. Buna görə də kredit, kredit verənin bu günkü gün üçün mal və ya xidmət almaqdan imtina edərək gələcəkdə mal və ya xidmət satın alması, kredit alanın isə əksinə olaraq gələcəkdə mal və ya xidmət almaqdan imtina edərək bugün satın almasını səciyyələndirir. Kreditin obyektində isə dəyərin borc

verilən hissəsi çıxış edir.

Kreditləşmə prosesinin həyata keçirilməsi o zaman reallaşa bilər ki, borc verilən qiymətlilərin istehlak xüsusiyyətlərindən istifadə olunsun və verilən qiymətlilər çıxdığı nöqtəyə geri qayıtsın. Borc verə bilmək üçün borcverənin müəyyən qədər vəsaiti və ya həmin ekvivalentdə mal və xidmətləri olmalıdır. Müasir dövrdə bank kreditləri nəinki bankların öz resursları hesabına, həmçinin cəlb olunan səhm və istiqrazların yerləşdirilməsi nəticəsində cəmlənən vəsaitlərin hesabına verilə bilər.

Bazar iqtisadiyyatında krediti kommersiya və bank krediti kimi təsnifləşdirə bilərik. Kommersiya kreditinin mahiyyəti sahibkarların bir-birinə mal və material qiymətlilərini ödəniş vaxtı uzadılmaqla satılmasıdır. Kommersiya kreditinin obyektini kimi əmtəə kapitalı çıxış edir və məqsədi əmtəələrin reallaşdırılması, mənfəət əldə etməyi sürətləndirməkdən ibarətdir. Kommersiya kreditləri veksellər vasitəsilə rəsmiləşdirilir. Belə kreditləşmə zamanı kreditlər üzrə faizlər malın və vekselin qiymətində əks edilir.

Bank krediti isə banklar və ya digər kredit təşkilatları tərəfindən borcalanlara verilən pul ssudalarıdır. Bank kreditinin obyektini qismində pul kapitalı çıxış edir. Bank kreditlərində istiqamət, müddət və məbləğdə kifayət qədər məhdudiyyətlər olmadığına görə kommersiya kreditindən daha geniş fəaliyyət sferasına malik olurlar. Kommersiya kreditləri əsas olaraq əmtəə dövriyyəsinə xidmət etdiyi halda bank krediti kapital yığımı, həmçinin də cəmiyyətin bütün üzvlərinin pul şəklində gəlirləri və yığımlarını kapitalla çevirir.

Yuxarıda sadaladıqlarımızdan kredit anlayışı və onun mahiyyəti haqqında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, kredit dedikdə dəyərin borcverən ilə borcalan arasında geri qaytarılma əsasında hərəkət etməsidir və bununla əlaqədar olaraq kreditorla borcalan arasında yaranan iqtisadi münasibətlərin toplusudur.

Kommersiya banklarının kredit siyasəti dedikdə, bankların müştərilərlə kreditləşmə prosesi ilə əlaqədar yerinə yetirdiyi tədbirlər sistemi başa düşülür. Müasir dövrdə iqtisadi ədəbiyyatlarda "kredit siyasəti" anlayışı geniş şəkildə istifadə olunsada xarici ədəbiyyatlarda da bu anlayışın birmənalı tərifinə yoxdur. Bank işi

haqqında Azərbaycanda bir çox dərsliklər olmasına baxmayaraq kredit siyasəti haqqında məlumat çox azdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz məqamlardan kredit anlayışı və onun mahiyyəti haqqında belə bir nəticəyə varmaq olar ki, kredit dedikdə dəyərin kreditor ilə borcalan arasında geri qaytarılma əsasında hərəkət etməsidir və bununla əlaqədar olaraq kreditorla borcalan arasında yaranan iqtisadi münasibətlərin toplusudur.

Bu mövqedən çıxış edən bir sıra alimlər olduğu kimi əks tərəfdən çıxış edərək bu fikirlə razılaşmayan alimlər də çoxdur. Məsələn, M.A.Kosoy yazır: “Kredit siyasəti bank siyasətinə nəzərən daha geniş anlayışdır” (Kocoй.М.А.,1983; Mammadov N., 2015, s.19). O, öz fikirlərini bununla əsaslandırır ki, kredit siyasəti ilə bağlı qeyd olunan fikirləri yürüdən şəxslər kredit siyasətini makrosəviyyədə dövlət siyasəti kimi, bank siyasətini isə konkret olaraq bank səviyyəsində nəzərdə tuturlar. Belə bir şəraitdə kredit siyasəti anlayışının işlənməsi üçün zərurət yox idi, çünki fəaliyyət göstərən banklar vahid mərkəzləşdirilmiş dövlət siyasətini, həmçinin kreditləşmə prosesini həyata keçirirdilər. Sosialist iqtisadiyyatı zamanı bank siyasəti hökumət siyasəti kimi anlaşılar və beləliklə ölkənin iqtisadi siyasəti, bank siyasəti və kredit siyasəti sinonim sözlər kimi başa düşülürdü. Başqa sözlə kredit siyasəti, banklarda kreditləşmə prosesi ilə əlaqədar fəaliyyət göstərən şöbənin səmərəliliyinin təmin olunması məqsədilə qayda və prinsipləri, həmçinin bu sahənin inkişafında müvafiq qərarların qəbul edilməsi siyasətidir. Düzgün kredit siyasətinin həyata keçirilməsi kommersiya banklarının fəaliyyətinin, həmçinin də məhsuldarlığının artmasına gətirib çıxarır ki, bu da öz növbəsində keyfiyyətli kredit portfelinin yaranmasına zəmin yaradır.

Kredit siyasəti aşağıdakıları özündə birləşdirir:

- Müştəri seqmenti və müştəri tələblərinə uyğun kredit qiymətləndirmə modellərinin hazırlanması
- Kredit rıqlarının səmərəli şəkildə idarə edilməsinin təşkil edilməsi
- Keçmiş nəticələrə əsasən kreditlərin incələnməsi
- İqtisadi və siyasi proseslərdən asılı olaraq yeni düzəliş və razılaşmaların həyata keçirilməsi

Bankların kredit siyasəti və strategiyaları, bankın rəhbərliyinin nəzərdə tutduğu hədəf, strategiya və büdcə siyasətinə uyğun olaraq aparılmalıdır. Mövcud siyasətin həyata keçirilməsi vasitəsilə banklarda kredit portfelinin həcmi, keyfiyyəti və kifayətliliyi təhlil edilir, lazımi düzəlişlər edilir. Kommersiya banklarının kredit siyasətinin həyata keçirilməsi əsasən bankın idarə heyəti (idarə heyətinin sədri, sədr müavini və kredit komitəsi) tərəfindən hazırlanaraq həyata keçirilir. Kredit siyasətinin hazırlanması kredit fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir:

- Bank işçilərinin əməl etməli olduğu obyektiv standart və meyarlar;
- Kredit sahəsində vacib strateji qərar verən şəxslərin əsas fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi ;
- Bankda kreditləşmə prosesinin, həmçinin daxili və xarici audit işinin düzgün, həmçinin də keyfiyyətli həyata keçirilməsi üzərində nəzarətin gücləndirilməsi

Kredit siyasətinin standartlaşdırılmasında faiz dərəcələrinin əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Onlar bankların gəlirliliyinin formalaşmasında əhəmiyyətli dərəcədə paya sahibdir. Kredit faizlərinin müəyyənləşdirilməsi prosesi zamanı xərclər azaldılaraq gəlirlər artırıla bilər. Kreditə görə faiz dərəcələri bir sıra amillərdən asılıdır ki, bunlar banklar tərəfindən diqqət mərkəzində saxlanılır :

- Ölkədəki inflyasiya səviyyəsi
- Kommersiya banklarının mənfəətliliyi
- Banklar tərəfindən rəqabətqabiliyyətli təkliflərin irəli sürülməsi
- Mərkəzi bankın verdiyi kreditə görə uçot dərəcələri
- Banklararası kreditlərə əsasən orta faiz dərəcəsi
- LIBOR stavkası
- Depozitlərə görə orta faiz dərəcəsi
- Kreditə olan tələb və təklif
- Ssudaların təyinatı və şərtləri
- Bankın digər əməliyyat xərcləri

LIBOR - London bankları satış faiz nisbəti kimi başa düşülür. Yəni, hər hansı bir bank digər bir kredit və ya maliyyə təşkilatlarından müəyyən bir müddətdə borc almaq üçün müraciət etdikdə istifadə edilən faiz nisbətidir. 1980-ci ildən

başlayaraq bankların sayının getdikcə artması həmin vaxtlar bankların faiz dərəcəsi swapları, forward əməliyyatları və valyuta opsiyonları ilə ticarət etməsini şərtləndirirdi. Lakin dövlətlər bir ümumiləşdirmənin ehtiyac olduğunu irəli sürürdülər. Beləliklə, 1984-cü ildə faiz dərəcəsi swaplarına nisbətlər müəyyən olundu və standartlaşdırma bu günə qədər gəlib çatdı. LIBOR gündəlik olaraq BBA tərəfindən dərc olunur və BBA tərəfindən 10 xarici valyutada, müəyyən edilən faiz dərəcələri indeksinə daxil olan bankların həyata keçirdiyi sorğu vasitəsilə təyin olunur. Hər gün BBA bu sorğuya əsasən 18 böyük bank əsasında sorğu hazırlanır, sonra isə 4 maksimum və 4 minimum faiz dərəcəsi seçilərək ortağ faiz dərəcəsi müəyyənləşdirilir. (Abrantez-Metz, Rosa V, Sofia B.J, George G, 2013)

Bununla yanaşı bir çox maliyyəçilər LIBOR-un etibarlı olmadığını iddia etmişdir. “Wall Street” jurnalı 2008-ci ildəki seriyasında bankların göstərdiyi borc dərəcələrinin reallıqda olandan daha az olduğunu qeyd edərək 2008-ci il böhranından sonra bank sisteminin daha güclüymüş kimi göstərildiyini iddia etmişdir. Bu, LIBOR-un etibarlılığı ilə bağlı bir sıra mübahisələr yaratmışdır. (<https://www.wsj.com/articles/SB120831164167818299>)

Banklar və digər kredit təşkilatları kreditə görə ödəniş haqqı hesablayarkən, bankların kredit resursları bazarındakı vəziyyəti nəzərə alınaraq müəyyənləşdirirlər. Bundan əlavə, kredit sövdələşmələrinin fərdi vəziyyəti, baş verə biləcək risklər, kreditləşmə prosesinin müddəti, ssudaların verilmə qaydaları və təminatlılığı nəzərə alınır. Məsələn, banklar əvvəl müştəri olmuş şəxslərə (kredit tarixçəsi yaxşı olan) optimal faiz dərəcəsindən daha aşağı faizlərlə və ya daha asan şərtlərlə kredit ayıra bilər.

Kredit siyasəti aparılarkən ona bir sıra faktorlar təsir edir ki, onları aşağıdakı kimi təsnifləşdirə bilərik:

Kredit portfelinin quruluşu. Kommersiya bankları kredit siyasətini müəyyən edərkən kredit komitələri depozitlərin, ümumi kapitalın və ümumi kredit dərəcələrinin müəyyən səviyyədə qalmasına xüsusi diqqət yetirirlər. Keyfiyyətli kredit portfelinin qurulması yaxşılaşdırılması və idarə edilməsi bankın kredit siyasətinin ən vacib ünsürlərindən biridir.

Müştərilərlə əlaqə. Hüquqi və fiziki şəxslər kommersiya banklarından kredit götürmək istədiyi zaman bir sıra məqamlar vardır ki onların diqqətini daha tez cəlb edir. Məsələn, kredit əməliyyatlarının mümkün qədər tez və asan başa gəlməsi, bankın təklif etdiyi digər məhsullardan da yararlanma bilmək, kreditə görə digər tutulmaların (kommisiya haqqı, sığorta və s.) olmaması və ya az olması kimi məqamlar müştərilərlə əlaqənin əsasını təşkil edir.

Maliyyə və qeyri-maliyyə təhlilləri. Kreditləşmə prosesində (əsasən də biznes kreditlərində) maliyyə təhlillərinin aparılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Maliyyə təhlilində kredit götürən tərəfin maliyyə vəziyyətini, inkişaf perspektivlərini öyrənmək üçün maliyyə göstəriciləri və dəyişikliklər gözdən keçirilməli digər göstəricilər ilə qarşılaşdırılmalıdır. Qeyri-maliyyə təhlilləri isə kredit götürən tərəfin keçmiş zamanlarda əldə etdiyi, bugün üçün aktiv kreditləri və gələcəkdəki fəaliyyətinə təsir göstərə biləcək bütün faktorların araşdırılması və dəyərləndirilməsini özündə birləşdirir.

Kredit üzrə səlahiyyətlərin bölgüsü. Kommersiya banklarında kredit siyasəti üzrə düzgün səlahiyyət bölgüsü kredit qərarlarının sürətləndirilməsi və sağlam kredit təhlillərinin aparılması üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Bu səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün müvafiq şöbələrin olması lazımdır. Beləliklə, kredit qiymətləndirilməsi aparılarkən kredit götürən tərəfin gəlir səviyyəsi, ödəmə qabiliyyəti, işinin hal-hazırkı vəziyyəti və gələcəkdə baş verəcək proseslərə dair ilkin proqnozların verilməsi, zəmin və digər təminat kimi çıxış edən vasitələrin təhlil edilməsi prosesləri aparılır. Bir çox kommersiya banklarında verilən kreditin həcmnin artırılması məqsədilə işçilərə müxtəlif bonus sistemləri təklif olunur. Belə olduğu halda kredit mütəxəssisləri kreditin verilməsinə daha yönümlü olurlar. Lakin kreditin tam ödənilməsinə qədər məhz kredit mütəxəssislərinin həmin kreditə nəzarət etməsi və yaranan gecikmə hallarında əmək haqqına cərimələrin tətbiq edilməsi bu sahədə işçilərin kredit təhlillərini dəqiq aparmasına şərait yaradır. Bununla yanaşı banklarda risklərin idarə edilməsi şöbələrində fəaliyyət göstərir ki, bu şöbənin fəaliyyətinin əsasını məhz kredit təhlili zamanı mövcud risklərin müəyyən edilərək kreditin verilib verilməməsində öz mövqeyini bildirməkdir.

Kreditlərin təkrar gözdən keçirilməsi. Bank tərəfindən verilən bütün kreditlərin sistemativ olaraq təkrar gözdən keçirilməsi, gələcəkdə veriləcək kreditlərə qarşı tədbirlərin görülməsinə və erkən xəbərdarlıq edilməsinə şərait yaradır.

Kommersiya banklarının həyata keçirdiyi kredit siyasətinin mahiyyətini daha dərinləndirən dərk etmək üçün onun funksiyalarına diqqət yetirmək lazımdır. Bu funksiyaları şərti olaraq 2 hissəyə ayırmağımız məqsədəuyğun olardı. **Ümumi və xüsusi** funksiya (E.Sadıqov,2010).

Ümumi funksiyanın mahiyyəti bank siyasətinin müxtəlif elementlərini əks etdirməsi, xüsusi funksiyanın mahiyyəti isə kredit siyasətini bank fəaliyyətinin digər siyasətlərindən fərqləndirməsidir. Ümumi funksiyalar aşağıdakılardır:

- ❖ **İqtisadi funksiya** dedikdə bank fəaliyyətinin, xüsusi olaraq kredit əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı gəlirlərin əldə olunması nəzərdə tutulur
- ❖ **Stimullaşdırıcı funksiya** müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinin banka cəlb edilməsi və onların sistemativ istifadəsini özündə birləşdirir. Bu zaman müştəri üçün stimullaşdırıcı amil kimi təkcə depozit faiz dərəcələri deyil, həm də depozit qoyulan müddət ərzində müvəqqəti pul tələbatını ödəmək üçün banklardan borc götürmə faktoru çıxış edir. Banklar üçün isə stimullaşdırıcı funksiyanın mahiyyəti başqadır. Belə ki, bankların bazardan nisbətən daha uzun müddətə daha ucuz sərbəst vəsaitlər əldə edə bilməsi və onların maksimum faydalı şərtlərlə yerləşdirilməsi aiddir.
- ❖ **Nəzarət funksiyası** bankın kredit siyasətində mövcud olan proitətlər nəzərdə tutulmaqla kommersiya bankları və onun müştəriləri tərəfindən kredit məhsullarının cəlb edilməsi və istifadə edilməsi üzərində nəzarət prosesini həyata keçirməyə imkan verir.
- ❖ **Kommersiya funksiyası** bankın kredit,ödəmə və s. digər əməliyyatlardan gəlir əldə etmə funksiyası başa düşülür
- ❖ **Həvəsləndirmə funksiyası** dövlətin, bankın və müştərilərin obyektiv tələbatlarını əks etdirən müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinin toplanması və

onlardan istifadəyə həvəsləndirici xarakter daşıyır. Bank üçün həvəsləndirici funksiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, banklar bazarda nisbətən uzunmüddətli dövrdə nisbətən ucuz vəsaitləri cəlb edərək mümkün qədər çox fayda əldə etməyə can atır.

Kredit siyasətinin xüsusi funksiyası olan **kredit prosesinin optimallaşdırılması funksiyası** bir bənddən ibarət olsa da olduqca böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu funksiya bank fəaliyyətinin məqsədlərinə nail olmağa yönəlmişdir.

Biz yuxarıda kommersiya banklarının kredit siyasətinin funksiyalarını qeyd elədik. Lakin bir çox yerli və xarici ədəbiyyatlarda bankların kredit əməliyyatlarına dair digər funksiyalar da vardır ki onlarada nəzər salmağımız məqsədəuyğun olardı:

Yenidən bölüşdürmə. Bu funksiya vasitəsilə müəssisələrin , fiziki və hüquqi şəxslərin sərbəst pul vəsaitləri səfərbər edilərək ssuda kapitalına çevrilib pul vəsaitlərinə ehtiyacı olan sahələrə yönləndirilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kapital bazarı sərbəst maliyyə resurslarını bir sferadan digər sferaya (təsərrüfat fəaliyyətinin) , yəni pul vəsaitlərinə ehtiyacı olan sahəyə yönəldir ki, bunun nəticəsi olaraq yüksək dərəcədə mənfəət əldə edilir. Lakin bəzi hallarda bu funksiyanın praktikada həyata keçirilməsi bazarın quruluşunda tarazlığı poza bilər. Buna görə də kredit sisteminin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin əsas vəzifəsi iqtisadi prioritetlərin səmərəli şəkildə müəyyinləşdirilməsi və kredit resurslarının elə sahə və regionlara yönləndirilməsini təşkil etməkdir ki, o sahələrin inkişafı ölkənin milli maraqları baxımından həmin sahələrin və regionların iqtisadi inkişafını təmin etmiş olsun.

Tədavül xərclərin qənaət. Müasir dövrdə həqiqi pullar kimi qızıl sikkələri deyil, kredit əsasında buraxılmış pul nişanları çıxış edir. Kreditin inkişafı, onun təsərrüfatın inkişaf etməsində aparıcı qüvvə kimi çıxış etməsinə şərait yaratmışdır ki, bunun nəticəsində borcalanın təsərrüfat dövryyəsinə əlavə olaraq daxil etdiyi dəyər pula aid olan prosesləri icra etməyə başladı. Bunun nəticəsi olaraq ictimai kapitalın hərəkəti sürətləndi. Beləliklə, tədavül vaxtı minimuma endirilərək tədavül xərclərinə qənaət edilir ki, bunun nəticəsində ictimai kapitalın fəaliyyətində

səmərəliliyin yüksəlməsi baş verir, çünki kapitalın məhsuldar fəaliyyət vaxtı çoxalır.

Elmi-texniki tərəqqinin gücləndirilməsi. Müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqi hər bir ölkənin, iqtisadi subyektlərin inkişafının əsas amilinə çevrilmişdir. Bu tərəqqi özünü əsasən elmi-texniki sahələrə yönəldilən vəsaitlərdə - xüsusilə kreditlərin artımında göstərir. Belə sahələrdə ilkin vəsait qoyuluşu müddəti ilə istehsal əldə olunması müddətləri arasında başqa sahələrə nisbətən böyük fərq vardır. Əlavə olaraq innovasiya proseslərinin, elmi tədqiqatların və texnologiyaların inkişafı ilə əlaqədar olaraq, onların istehsala tətbiq edilməsi və həyata keçirilməsi əlavə vəsait tələb etdiyi üçün kreditə böyük tələbat yaranır və kreditdən bu məqsədlə geniş şəkildə istifadə edilir.

Kapitalın təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsi prosesinin sürətləndirilməsi. Kreditləşmə prosesi vasitəsilə izafi dəyərin kapitallaşması prosesi daha sürətlə baş verir və kapitalın təmərküzləşməsi prosesinin güclü amili kimi çıxış edərək kredit fərdi yığımının sərhədlərini genişləndirir. Kredit kapitalların mərkəzləşdirilməsi amili kimi çıxış edərək rəqabətin güclü vasitəsi mövqeyin tutur. Burada kredit münasibətlərinin subyekt rolunda təsərrüfat təşkilatları, yəni əhali dövlət və bankların özü çıxış edir. Bu subyektlər həm borcalan (qaytarılmaq şərtilə vəsait alan), həm də kreditor (özünün sərbəst pul vəsaitlərini borc verən) kimi çıxış edirlər.

Kreditin ölkə iqtisadiyyatında rolu olduqca əhəmiyyətli mövqeyə malikdir və özünü bir neçə istiqamətdə göstərir :

- ✓ əmtənin əldə olunması, ixracatı zamanı fasiləsizliyi təmin edir
- ✓ təkrar istehsal zamanı ləngimə hallarına şərait yaratmır
- ✓ nağdsız qaydada bəzi hesablaşmalar həyata keçirilir

Kreditin rolu onun təsərrüfat, əhali və dövlət üçün tətbiqinin nəticələri ilə səciyyələndirilir. Kreditin iqtisadiyyatdakı rolu onun müxtəlif forma və növləri həyata keçirilən zaman təşəkkül tapır. Kredit əməliyyatlarının iqtisadiyyatdakı təsirinin hər bir istiqaməti bu əməliyyatların konkret olaraq hansısa növü və forması üzrə yüksək mövqeyə malik olur. Misal olaraq əmtəələr nisyə satılan zaman başlıca rolu kommersiya kreditləri oynayır. Kreditin bir digər rolu özünü onun məhsul istehsalı və satışın fasiləsizliyinin təmin olunmasında göstərir.

Şəkil 1. Kreditin makrosəviyyədə rolu

Mənbə. F.Kaşıyeva, Ə.Ələkbərov (Bakı,2018)

Kredit pul dövriyyəsində də mühüm rola malikdir. Bildiyimiz kimi, nağd pulların tədavülə daxil olması və çıxarılması banklar vasitəsilə kredit əsasında baş verir. Nağd pulların tədavülə buraxılması müəssisə və təşkilatlara, həmçinin əhaliyə bankların kassalarında yerləşən nağd vəsaitlərin verilməsi xətti ilə yalnız onların bank hesablarında qalıq məbləğ olduqda mümkün olur. Bu qalıqların mövcud olması müştəri və banklar arasında müəssisə, təşkilat və yaxudda əhalinin kreditor olduğu kredit münasibətlərinin olduğunu səciyyələndirir. İqtisadiyyatın kredit tənzimləməsi kreditin həcm və dinamikasında dəyişiklik etməklə iqtisadiyyatın inkişaf etməsi imkanlarına və perspektivlərinə təsir göstərməsilə əlaqədardır. Kreditin artım və azalma dinamikası iqtisadiyyatın silsiləvi inkişafı ilə müəyyən edilsə də dövlət tərəfindən tənzimləmə kreditin iqtisadiyyatın sahə və bölmələri üzrə yerləşdirilməsinə güclü şəkildə təsir göstərə bilər. Dövlət tərəfindən kreditin tənzimlənməsi vasitəsilə ölkədəki sosial-iqtisadi problemlərin həllinə, iqtisadiyyatın müəyyən sahələrindəki ziddiyyətlərin zəiflədilməsinə, iqtisadi böhranların gedişatının yüngülləşdirilməsinə, inflyasiyanın müəyyən qədər aradan qaldırılmasına, idxal və ixracın stimullaşdırılmasına nail olmaq olar.

Dünya təcrübəsində məlum olduğu kimi böhran şəraitində və ya böhran yaxınlaşması ehtimalında dövlət bazar tələbini canlandırmaq üçün çox vaxt kredit

vasitəsilə istehsal investisiyalarını, mülki tikinti sahələrini, uzunmüddətli istehlak vasitələrinin kreditə satışını və milli ixracı stimullaşdırmağa çalışır. Kredit tənziməlməsi ümumilikdə iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artmasına, onun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət etsə də bu zaman bir sıra məhdudiyyətlərdə öz növbəsində onun qarşısını alır. Bu məhdudiyyətləri aşkar etmək və onları təhlil edə bilmək kredit tənzimləməsindən istifadə edə bilmək üçün vacib rola malikdir. Əks halda ondan makro və mikro səviyyələrdə sui-istifadə zamanı pul-kredit böhranları yarana bilər.

1.2 Bankların kredit siyasətinin məqsədləri və onları müəyyən edən amillər

Kommersiya banklarının ümumi məqsədi onun gəlirlilik, rentabellik, risklərin minimumlaşdırılması, likvidlik, portfelin düzgün idarə olunması (depozit, kredit və s.) və fəaliyyət istiqamətləri cəhətdən prioritetlərin müəyyən edilməsini təşkil etməkdən ibarətdir. Bank sistemi sosial sistem olduğuna görə, insanlar isə öz fəaliyyəti zamanı öz məqsədlərini, niyyətlərini, əqidələrini və maraqlarını əsas tutduğu üçün, bankın məqsədi onun səhmdarlarının, habelə bank müştərilərinin və banka nəzarət edən orqanlarının xüsusi məqsədlərinə əsaslanır. Aydın məsələdir ki, bankın səhmdarları üçün ən mühüm məqsəd bankın aktivlərinin, kapitalının, əməliyyatların artması və səhmlərin qiymətinin artmasıdır ki, bu da özünü bankın gəlirliliyinin artmasında göstərir. Bank müştəriləri üçün isə məqsəd gəlir əldə edilməsi baxımından müxtəlif olacaqdır, çünki tərəflərin maraqları bir-birinə ziddiyət təşkil edir. Kommersiya banklarının fəaliyyətinin təhlilində dövlətin marağı isə ilk növbədə onların etibarlılığı və stabilliyinin qorunmasıdır.

Kredit siyasətinin məqsədlərini aşağıdakı kimi təsnifləşdirə bilərik :

- ✓ Müştəri seqmentinə və kredit tələblərinə əsasən kredit dərəcələndirmə modellərin qurulub işlənməsi ;
- ✓ Kredit risklərinin təminatlılığı və səmərəli şəkildə mənfəətlə istifadəsinin təmin edilməsi ;
- ✓ İqtisadi və siyası konyukturaların izlənərək baş verən dəyişikliklərin nəzərə

alınması ilə yeni razılaşma və düzəlişlər edilməsi ;

- ✓ Nəticələrə uyğun olaraq kreditlərin izlənməsi.

Banklar tərəfindən həyata keçirilən kredit siyasətinin onların bütün filial və şöbələrinə uyğunlaşdırıla bilməsi üçün qəbul edilən baxdaxili qayda və prosedurların yazılı qaydaya çevrilməsi lazımdır. Kredit qayda və qanunları :

- ✓ Etibarlı kredit verilməsi standartlarının müəyyən edilməsinə,
- ✓ Kredit risklərinin müəyyən edilməsi və idarə edilməsinin təşkilinə,
- ✓ Mövcud risklərin doğru bir şəkildə qiymətləndirilərək, nəzarət və izlənməsinin təşkilinə
- ✓ Problemlə kreditlərin müəyyən edilərək idarə olunmasına ,
- ✓ Bankın kredit və depozit portfelinin idarə olunmasına yönəldilmiş şəkildə əhatəli, dəqiq və aydın olaraq təyin edilir.

Kommersiya banklarında kredit siyasət və strategiyalarının həyata keçirilməsi zamanı onların bazar payının optimal böyüklüyü, yəni gəlirin tarazlı olaraq artması hədəf olaraq müəyyən edilir. Bu səbəblə, “doğru firmaya, doğru təminatla doğru vaxtda və doğru həcmdə kredit verildikdə həmin kredit geri döner” prinsipi əsas götürülür. (<https://www.bis.org/publ/bcbasc125.pdf>)

Kredit siyasəti bankların kredit siyasətinə nəzarət edilməsinin sənədlər əsasında formalaşmış təşkilidir. Bu sənədlər adətən kredit siyasətinin aşağıdakı komponentlərinə aydınlıq gətirir:

1. Kredit verilməsinin ümumi qaydaları
2. Kreditlərin təsnifləşdirilməsi
3. Kredit siyasətinin konkret istiqamətləri
4. Keyfiyyətə nəzarət edilməsi
5. Kredit komitələri
6. Kredit monitorinqlərinin təşkili

Banklar öz kredit siyasətini işləyib hazırlayarkən qarşılarında duran ilkin şərtlərdən biri ictimai inkişafın global tendensiyalarını öyrənmək və bu inkişafda öz rolu, vəzifələrini müəyyən etməkdən ibarətdir. Digər mühüm şərtlərdən biri isə kredit risklərinin idarə olunması prosesidir. N.M.Vahabzadə öz məqaləsində qeyd

edir: “Hal-hazırda bank riskləri problemi xüsusən kəskindir, çünki onların idarə olunmasına zərurət yaranır” (N.M.Vahabzadə, 2013)

Kredit riski – borcalan və bank arasında müqavilə və qanunvericiliyin şərtlərindən asılı olaraq borcalan tərəfindən öhdəliklərin müvəqqəti və tamamilə yerinə yetirilə bilməməsi zamanı yaranan vəziyyətlə əlaqədar olaraq planlaşdırılmış gəlirlərin əldə oluna bilməməsi, zərərlərin yarana bilməsi riskidir. (B. Aktan, 2007)

Bir çox tədqiqatçılar banklarda kapitalın miqdarı ilə kredit riski arasında əlaqənin olduğunu qeyd etmişdir. Berger və DeYong (1997) ABŞ-da kredit risklərinə təsir edən amilləri təhlil etməyə çalışdılar. Bu məqsədə nail olmaq üçün onlar 1985-1994 məlumatları əsasında Granger analizindən istifadə etdilər. Təhlilin nəticəsində bankların kapitalı ilə kredit riskləri arasında əlaqənin olduğu müəyyən edildi. Makri (2014) GMM yanaşması ilə və Gezu (2014) panel data analizi vasitəsilə eyni nəticəyə gəlmişdir. (Mukhtarov S., Yüksel S., Mammadov E., 2018)

Təcrübə göstərir ki, kredit təşkilatlarında korporativ menecmentin düzgün idarə olunmaması, risklərin idarə olunması prosesi və baxdaxili qayda və nəzarət problemləri bir çox hallarda banklarda böhranın yaranmasına gətirib çıxarır ki, buda öz növbəsində bankın maliyyə sabitliyinə mənfi təsir göstərir. Kredit əməliyyatlarında əsas məsələ risklərin tamamilə aradan qaldırılması deyil, onun əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi və azaldılması yollarının axtarılmasıdır. Risk hər bir bank əməliyyatında azda olsa mövcuddur və heç bir halda riski tamamilə aradan qaldırmaq mümkün deyildir. Beləliklə, kommersion banklarının üzərinə götürdüyü risk (risk iştahası) nə qədər yüksək dərəcədə olarsa, onun əldə edəcəyi mənfəət də düz mütənasib olaraq bir o qədər çox olmalıdır. (Q. Həsənov, 2014)

Qeyd edə bilərik ki, kredit risklərinin idrə edilməsi konkret tədbirlər şəklində 3 növ direktivi özündə birləşdirir.

- I növ direktivlər kredit risklərinin azaldılmasına yönəldilən direktivlərə
- II növ direktivlər aktivlərin təsnifatı üzrə direktivlərə
- III növ direktivlər kredit ehtiyatları üzrə direktivlərə və itkilərlə nəticələnməsi ehtimal olunan başqa aktivlər üzrə direktivlərə aid edilir.

(N.M.Vahabzadə, 2013)

Yalnız bank deyil, həmçinin müştəridə kredit riski daşıyır. Kommersiya bankları həmişə müştərilərinin ödəmə qabiliyyətinə daha çox diqqət edir və şübhə ilə yanaşır. Bank da öz növbəsində müştəridə kreditin ödəniş prosesində maliyyə çətinliyi çəkməyəcəyinə arxayın ola bilmir. Bu səbəbdən də kredit borcunun geri qaytarılmama riskinin sığortalanması hər iki tərəf üçün riskləri minimallaşdırır. Kredit risklərinin sığortalanması bir növ kreditin təminatı kimi çıxış edir. Müştərilər isə kreditlərlə bağlı daha loyal şərtlərlə tanış olur. (O. Sokolovska, 2017)

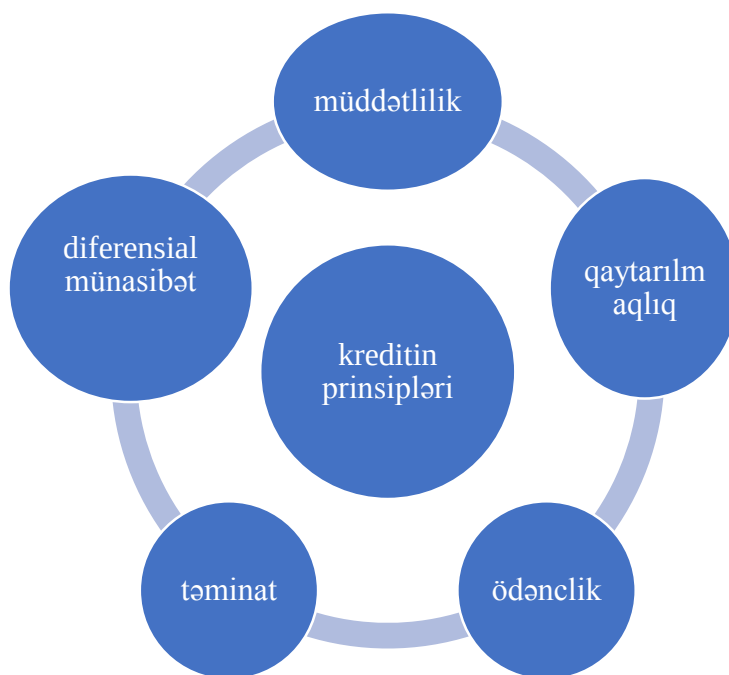
Çox zaman iri şirkətlər, kiçik şirkətlərə nəzərən daha münasib şərtlərlə kreditləşdirilir. Bu prosesi onunla əsaslandırmaq bilərik ki, iri şirkətlər təkcə götürəcəyi kreditlə deyil həm də bankın digər məhsullarından da paralel olaraq istifadə edərək bankın gəlirliliyinin artmasında böyük pay sahibi ola bilər. Lakin kreditləşmə prosesində qanunvericiliyi pozmamalı üçün tərəflər kredit qanunları və prinsiplərinə ciddi əməl etməlidirlər. Kommersiya banklarının da məqsədi məhz qanunvericiliyi pozmadan mümkün qədər bütün məhsullarının satışını həyata keçirməkdir.

Kredit qanunları :

- ✓ Tarazlıq qanunu – Kredit və onun vasitələri arasında olan asılılığı tənzimləyir, əlavə olaraq sərbəst qalan vəsaitlə yenidən bölüşdürülən vəsait arasında tarazlığın əldə olunmasını təşkil edir.
- ✓ Vaxt qanunu – Vəsaitlərin sərbəstləşmə müddəti çox olduqca kredit yükünün borcalanın sərəncamında qalması ehtimalı da yüksəlir. Bununla yanaşı kreditin dövrətmə sürətinin artması onun yeni borcalana təqdim olunmasına imkan verir.
- ✓ Ssuda dəyərinin saxlanması qanunu – Müvəqqəti istifadə üçün verilmiş vəsaitlər geri qayıtdıqda onun dəyəri itmir (Z.F.Məmmədov, Bakı 2015).

Kommersiya banklarında kredit münasibətləri baş verən zaman tərəflər müəyyən prinsiplər vardır ki onlara əməl etməlidirlər.

Şəkil 2. Kreditin prinsipləri

Mənbə. Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Qaytarılmaqlıq prinsipi. Krediti digər əmtəə və pul münasibətlərindən fərqləndirən cəhət onun qaytarmalı olmasıdır, bu prinsip kreditin mahiyyətindən irəli gəlir, yəni verilən vəsait geri qayıtmayacaqsə onu kredit adlandırmaq düzgün olmazdı. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu xüsusiyyət daha kəskin xarakterə malikdir. Kreditin qaytarılmaq prinsipi üzərindən qurulması borcalanları daimi nəzarətdə saxlamağa sövq edir. Bununla yanaşı borcalan götürdüyü vəsaiti səmərəli istifadə etməyə və mənfəət əldə etməyə çalışır. Bankın özü borcverən mövqeyindən çıxış etdiyinə görə bankların kredit şöbələri də öz səhmdarları qarşısında kreditin qaytarılması yönündən məsuliyyət daşıyır.

Müddətlilik prinsipi. Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, borc götürülən vəsait borcalanın dövrüyyəsində müəyyən dövr ərzində iştirak etməli bu müddət bitdikdən sonra həmin vəsait faizlə birlikdə geri qayıtmalıdır. Hal-hazırda bu amilə ciddi fikir verilməyinin bir digər səbəbi bankların likvidliyinin də bu amildən asılı olmasıdır. Kommersiya banklarının gələcəkdə reallaşdıracağı kredit əməliyyatlarının baş tuta bilməsi üçün hal-hazırda aktiv kreditlərin müəyyən olunmuş vaxtda geri qayıtmasından asılıdır. Verilən kreditlərin müəyyən olunan müddət ərzində geri qayıtmaması bankların kreditləşmə üzrə müştərilər qarşısında

üzərinə götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilmə imkanlarını aşağı salır ki, bu da öz növbəsində bankın imicinə mənfi təsir göstərə bilər. Kreditin hansı müddət ərzində ödənilməli olduğu tərəflər arasında bağlanan kredit müqaviləsinə əsasən təyin olunur. Müddətlilik prinsipi əməl edilməyən zaman müştərilərə müəyyən sanksiyalar tətbiq edilə bilər. Bu sanksiyalara misal olaraq faiz dərəcələrinin yüksəldilməsi, gecikdirilən günlərin sayından asılı olaraq müvafiq cərimə sisteminin tətbiq edilməsi və gələcəkdə kreditləşmə zamanı borcalanın mənfi xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq ona uyğun təkliflərin irəli sürülməsini göstərə bilərik.

Ödəncilik prinsipi. Kreditin mühüm prinsiplərindən biri onun ödəncili olmasıdır. Bunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, kreditin yalnız müəyyən olunmuş vaxtda tam şəkildə qaytarılması hələ bank üçün heç bir mənfəətə malik deyil. Borcalanlar həmçinin kreditdən istifadəyə görə müəyyən vəsait (faiz) ödəməlidirlər. Bu zaman, borcalan kreditdən ələ istifadə etməyə çalışmalıdır ki, kreditdən istifadə edib aldığı nəticə nəinki kreditin tam şəkildə geri qaytarılmasını, həmçinin də kreditə görə ödəyəcəyi faizlərin məbləğin qarşılaya bilsin. Bank faizi stavkası- kreditin qiymətini müəyyən edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank faizləri ssuda kapitalının istehlak dəyərini əks etdirir ki, bununla borcalan mövqeyindən bu kapitalın sahibinə ödənilən izafi dəyərin müəyyən bir hissəsi kimi çıxış edir. Beləliklə faiz norması ssuda kapitalına olan tələb və təklifin nisbətinə əsasən nizamlasdırılır. Ödəncililiyin bank üçün əhəmiyyəti daha böyükdür. Kommersiya bankları məhz ödəncilik əsasında öz müstəqilliyini və gəlirliliyini formalaşdırır və resurslarını genişləndirir.

Təminatlılıq prinsipi. Bu prinsip kreditin ödəmə vaxtı çatarkən kredit ödənilməzsə, onun ödənilməsinin təmin edilməsini təmin edən faktor kimi başa düşülür. Keçmişdə kreditin təminatı formasında əsasən mal-material qiymətliləri çıxış edirdi, yəni kreditlər vaxtında və tam ödənilmədikdə bank öz alacaqlarını həmin maddi qiymətlilərin reallaşdırılması əsasında təmin edirdi. Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq bu prinsipin mahiyyəti də bir qədər dəyişmişdir. Hal-hazırda kreditin digər təminat formaları olan zəmanət, girov, sığorta polisi və s.-dən də geniş şəkildə istifadə edilir.

Differensial münasibət prinsipi də kreditləşmə prosesində istifadə olunan prinsiplərdən biridir. Bu prinsipin mahiyyəti keçmişdə kredit götürən bank müştərilərinin yaxşı və pis olaraq təsnifləşdirilərək, təsnifata uyğun şəkildə kreditləşmə əməliyyatlarının aparılmasını səciyyələndirir. Yaxşı işləyən müştərilərə güzəştli təkliflər, əksinə pis işləyənlərə isə daha ağır şərtlərlə kredit şərtləri irəli sürülür. (R.Bəşirov, 2016 ; Məmmədov Z.F, 2015)

Kommersiya banklarının kredit siyasətində əsas diqqət etməli olduğu məqamlardan biri problemli və ya qeyri-işlək kreditlərdir. Qeyri-işlək kreditlərin bankların ümumi kredit portfelində çəkisi artdıqca banklarda düz mütənasib olaraq bəzi problemlərin səviyyəsi yüksəlməyə başlayır. Qanunvericilikdə öz əksini tapan müddəalara əsasən problemli kreditlərin idarə edilməsinin 3 yolu var:

1. Qeyri-işlək kreditlərin yığılması yönündə banklar tərəfindən müstəqil tədbirlərin həyata keçirilməsi
2. Problemli kreditlərlə məşğul olan xüsusi agentliklərlə əməkdaşlıq
3. Problemli kreditlərin üçüncü tərəflərə transfer olunması (Q.Həsənov, 2014, s 160)

Hal-hazırda Kommersiya bankları müştərilərlə kreditləşmə prosesini onların kredit götürmə qabiliyyəti əsasında müəyyən edir. Bu prinsipə əsasən kredit ehtiyacı olan şəxslərə deyil, kredit götürmə qabiliyyəti olan şəxslərə verilir. Kreditin təyinatına görə istifadə olunması da böyük əhəmiyyət daşıyır.

1.3 Kredit bazarının təşkilində və kredit siyasətinin aparılmasında dünya təcrübəsi

Tarix ərzində müxtəlif dövlətlərdə bank sisteminin yaranması uzun inkişaf mərhələsi keçmişdir. Xüsusilə də ticarət kapitalının inkişafı, sənaye kapitalı və bank kapitalının rolunun daha da artması bank sektorunun inkişafı və müxtəlif ölkələrdə həmçinin pul-kredit sisteminin təkmilləşdirilməsinə gətirib çıxarmışdır. Bank sektorunun inkişafının ölkə iqtisadiyyatında çox böyük rola malik olması, hər bir ölkənin iqtisadi inkişafında bank sisteminin nə dərəcə çevik və operativ olmasının göstərgəsidir. Beləliklə inkişaf etmiş ölkələr bank sektorunun inkişafında bir sıra

xüsusiyyətlərdən istifadə edirlər.

Dünya maliyyə institutlarının bank sisteminin inkişafına ümumi olaraq nəzər salsaq, aşağıdakı xüsusiyyətləri sadalaya bilərik:

- ✓ Bank kapitalının təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsi
- ✓ Bank kreditlərinin möhkəmləndirilməsi və kreditlərin verilmə müddətinin nisbətən artırılması
- ✓ Bank inhisarlarının formalaşdırılması
- ✓ Bank və real sektorların birləşdirilərək bankların xalis kreditləşmə əməliyyatları çərçivəsindən kənarlaşması (V. Bağirov, Bakı 2002)

Kommersiya banklarında kapitalın təmərküzləşməsinin əsas səbəblərindən biri ümumiyyətlə istehsalın səviyyəsinin artımından asılı olaraq dəyişir. Həmişə bir ölkədə istehsal müəssisələrinin sayı davamlı olaraq artırsa, belə olan halda onların balansında daha çox pul vəsaiti toplanır və bunun nəticəsi olaraq həmin vəsaitlərin qorunub saxlanması üçün banklarda toplanmasına ehtiyac yaranır. Pul vəsaitlərinin banklarda mərkəzləşməsi isə bankların sayının azalmasında özünü göstərir. Burada əsas səbəb ondan ibarətdir ki, əksər istehsal müəssisələri özlərinə məxsus olan pul vəsaitlərinin daha etibarlı, eyni zamanda iqtisadiyyatda müəyyən bir xüsusi statusa malik olan banklarda yerləşdirilməsinə üstünlük verirlər. (Hughes, 2008)

Dünya ölkələri üzrə maliyyə-kredit münasibətlərində əsas müzakirə mövzusu olan məsələlərdən biri də Kredit Reyting Agentliklərinin proqnozları olmuşdur. Bəs belə qiymətləndirmə nə üçün lazımdır ?

Ümumiyyətlə dərəcələndirmə anlayışı hər hansı bir təşkilatın öz maliyyə öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirib və ya yerinə yetirə bilməməsini proqnozlaşdırmaq üçün istifadə edilir. Bu sistem vasitəsilə maliyyə qurumlarının keçmişdəki maliyyə məlumatlarına əsaslanaraq sinifləndirmə aparır və asan başa düşülən olması üçün müxtəlif simvollarla istifadə edilir. Belə agentliklər təhlil elədiyi dövlət və quruluşlardan xidmət haqqı alırlar.

Kredit reyting agentlikləri 2 istiqamətdə qiymətləndirmə aparırlar : daxili və xarici dərəcələndirmə.

Xarici dərəcələndirmə -Reyting agentlikləri tərəfindən böyük bank şirkətlərinin

dünya maliyyə - kredit bazarından borc ala bilməsi ilə bağlı həyata keçirilən qiymətləndirmə sistemidir.

Daxili dərəcələndirmə - bankların daxili şəkildə borc tələb edənlərə qarşı qiymətləndirmə apardığı kredit qeydlərdir. Banklar öz müştərilərindən maliyyə göstəricilərini, rəsmi sənədləri və s. tələb edir və öz dərəcələndirmə sistemi vasitəsilə qiymətləndirir.

Dünyada 100-ə yaxın reyting qiymətləndirmə agentlikləri var lakin onlar içərisində 3-ü daha çox tanınmış və etibar edilən hesab olunur :

- Fitch's ratings
- Moody's
- Standard&Poor's

Baxmayaraq ki, müxtəlif reyting agentliklərində qiymətlərin açıqlanması digərlərindən fərqlənir, yenə də ümumi qanunauyğunluqlar təqribən eynidir. Bir qayda olaraq ən yüksək reyting AAA, daha sonra isə cədvəldəki ardıcılıqla AA, A, BBB və s. müvafiq olaraq azalır. CCC+ -dan başlayaraq riskli səviyyə, D (default-maliyyə institunun ödəmə qabiliyyətinin olmamasını göstərir) hərfi ilə isə adətən ən aşağı reyting hesab edirlər. (H.H.Yıldırım, C. Yıldız ,2018)

Banklarımızın beynəlxalq reytinglərinə nəzər salsaq, onların əksər hissəsinin belə qiymətləndirmədən imtina etdiyini müşayiət edərik. Bunun bir sıra səbəbləri var :

- qiymətləndirmə əlavə xərc tələb edir
- mətbuatda yayımlanan neqativ xəbərlərdən yayınmaq
- maliyyə göstəricilərini rəqib banklardan gizli saxlamaq

Kommersiya banklarının beynəlxalq agentlikləri tərəfindən qiymətləndirilməsi bankların xarici investorlardan maliyyə cəlb edə bilməsi baxımından çox önəmli rola malikdir. İnkişaf etmiş ölkələrin əksər banklarının belə qiymətləndirilməsinin olması onların xarici investorların maraq dairəsində olmasına imkan yaradır.

S&P reyting agentliyi Azərbaycanın yerli və xarici valyutada, qısa və uzunmüddətli kredit reytingini son olaraq 2019-cu ilin 25 Yanvar tarixində BB+\\B həddində təsdiqləyib. Ümumi olaraq ölkənin uzunmüddətli reyting proqnozu sabit

olaraq qiymətləndirilib. Fitch reyting agentliyinin 19 iyul 2019-cu ildə Azərbaycanın xarici valyutada uzunmüddətli emitentin defolt reytingini (EDR) BB+ səviyyəsində müəyyən edib. Qiymətləndirməyə görə Fitch agentliyi ilə əməkdaşlıq edən Kommersiya banlarının proqnozu aşağıdakı kimi dərəcələndirilib (Accessbank və Atabank 2019-cu ildə əməkdaşlığı dayandırılıb)

Cədvəl 1. 2019-cu il Fitch agentliyi qiymətləndirməsi

Ad	Yeni reyting	Öncəki reyting	Proqnoz
AFB BANK	“B/B” Stabil 11 İyul 2019	“B/B” Stabil 11 İyul 2019	Stabil
Paşa Bank	“B+/B” Stabil 28 May 2019	“B+/B” Stabil 16 Avqust 2018	Stabil, reyting dayandırılıb
Beynəlxalq Bank	“B-/B” Pozitiv 24 May 2019	“B-/B,Qeyri- müəyyən 4 İyun 2018	Pozitiv
Express Bank	“B/B” Stabil 24 May 2019	“B/B” Stabil 24 May 2019	Stabil
AccessBank	“C/C” 3 Oktyabr, 2018	“C/C” 31 Avqust, 2018	Kredit reytingi dayandırılıb
Atabank	“CCC/C” 4 İyun 2018	“CCC/C” 10 Avqust 2017	Kredit reytingi dayandırılıb

Mənbə: <https://www.fitchratings.com/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Dünyanın müxtəlif ölkələrində bankların kredit fəaliyyətinin mexanizmi ölkədə olan pul kredit sisteminin yaradılması və formalaşdırılmasından asılı olaraq dəyişir. Amerikada ilk kredit ittifaqının yaradılması 1901-cu ilə təsadüf edir. Məhz bu ildə fransız və amerikalı katoliklər tərəfindən həyata keçirilərək Kooperativ Kredit

Assosiasiyası adını almışdır. 1907-1913-cü illərin bank böhranı dövründə ABŞ Federal Ehtiyat Sistemi (FRS) və buna uyğun olaraq fəaliyyət göstərən milli bankların amerika sistemi yaradılmışdır (T.Əliyeva, T. Əsgərova . Dünya ölkələrinin Bank Sistemi .Bakı, 2016)

ABŞ-da maliyyə sisteminin seqmentləşdirilməsi 1956-cı ildə bank şirkətləri haqqında qanunla mühkəmləndirilmişdir. Federal Ehtiyat Sistemi hal-hazırda aşağıdakı funksiyaları icra edir:

- ✓ Ölkədəki maliyyə sisteminin sabilliyini saxlamaq və maliyyə bazarlarındakı riskləri minimuma endirmək
- ✓ Qiymət sabilliyini məşğulluğun təmin edilməsi və pul-kredit fəaliyyətinə nəzarət edərək idarə etmək
- ✓ Amerikada fəaliyyət göstərən maliyyə müəssisələrinə müxtəlif maliyyə yardımını göstərmək

Hal-hazırda ABŞ-da bank sektorunun idarə edilməsində aşağıdakı təşkilatlar iştirak edir :

1. Kommersiya bankları
2. Əmanət institutları
3. Kredit birlikləri
4. İnvestisiya bankları
5. Qarşılıqlı əmanət bankları
6. Borc-əmanət bankları

Kredit birlikləri həm federal, həm də ştat səviyyəsində fəaliyyət göstərə bilirlər. XX sonlarından etibarən kredit birliklərinin yaranması olduqca artdı və fəaliyyət göstərdikləri əməliyyat sahələri (çeklərlə, kredit kartları ilə verilən kreditlər, istehlak və ipoteka kreditlərinin verilməsi və s.) o dərəcə genişləndirildi ki, kommersiya banklarına bərabər xidmətlər göstərməyə başladılar.

Qonşu ölkə Türkiyədə bank sisteminin qurulması ta Cümhuriyyət dövrünə təsadüf edir. Osmanlı dövründə kredit və bank təşkilatları az idi və bank funksiyalarını Osmanlı Bankı yerinə yetirirdi. O dövrdən başlayaraq Türkiyədə bank sektorunda müəyyən illərdə bəzi eniş-çıxışlar olmuşdur. Hal- hazırda

türkiyədə 162 bank və ya digər kredit təşkilatları fəaliyyət göstərir ki onların bir hissəsi xarici bankların ölkədəki filiallarıdır. (https://www.tbb.org.tr/modules/banka-bilgileri/banka_sube_bilgileri.asp)

Müasir dövrdə Türkiyə iqtisadiyyatı günü-gündən inkişaf edir ki, bunda bankların rolu danılmazdır. Güclü rəqabət şəraitində azalan faiz dərəcələri bankları başqa mənfəət sahələri axtarmağa sövq etmişdir. Bu səbəbdən çıxış edərək bank sektorunda müəyyən sahələrin təhlili, boşluqların aradan qaldırılması və keyfiyyətli kredit portfeli qurulması baxımından aşağıdakı siyasətlərin həyata keçirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

- ✓ Yeni bank xidmətləri çeşidini artırmaqla müştəri sayını genişləndirmək
- ✓ Həyata keçirilən əməliyyatların həcmi artırmaq
- ✓ Məsrəflərin azaldılaraq keyfiyyətin yüksəldilməsi yönümlü fəaliyyətlər aparmaq
- ✓ Birləşmə və xarici kapitalın payını artırmaqla bankların məhsuldarlığının əhəmiyyətli dərəcədə artırılması
- ✓ Kredit portfelinin təhlil edilməsi

İqtisadiyyatına görə dünyanın aparıcı ölkələrindən biri olan ÇXR-də çoxşaxəli bank sistemi fəaliyyət göstərir. Dünyada baş verən iqtisadi böhrana qədər Çində də monetar siyasət üstünlük təşkil edirdi. Müxtəlif dövlətlərə kredit verən Beynəlxalq Valyuta Fondunun həyata keçirdiyi monetar siyasətdən fərqli olaraq Çin dövləti fiskal siyasəti üstün tuturdu. Çin bankları son illərdə öz fəaliyyət sistemini daha da genişləndirmişdir ki, bunun nəticəsi olaraq 2019-cu ildə dünya bankları reyting sistemində ilk 5 yeri məhz Çin bankları tuturdu.

Cədvəl 2. Dünya banklarının 2019-cu ilə olan reyting sıralaması

Sıra nömrəsi	Bank	Aktivlərin həcmi (\$)	+ və ya – dəyişmə faizi	Kapital (\$)	Balans hesabatı tarixi
1	Industrial Commercial	4,027,032.00	+6.00%	64,326.00	31.12.2018

	Bank of China Limited				
2	China Construction Bank Corporation	3,376,177.00	+5.00%	36,347.00	31.12.2018
3	Agricultural Bank of China Limited	3,287,025.00	+7.00%	62,497.00	31.12.2018
4	Bank of China Limited	3,091,893.00	+9.00%	42,799.00	31.12.2018
5	China Development Bank	2,352,265.00	+1.00%	61,342.00	31.12.2018

Mənbə: <https://www.investopedia.com/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Dünya ölkələrinin bank – kredit əməliyyatlarına nəzər salmışkən İsveçrə bankları haqqında da müəyyən məqamları qeyd etmək məqsədəuyğun olardı. Bank əmanətlərinin sirri və qorunması İsveçrə bankirlərinin qurur mənbəyidir, bank sirri dövlət sirri səviyyəsində qorunur. İsveçrə bankları ənənəvi olaraq 3 kateqoriyaya bölünür. Ölkədə hər 1500 nəfərə bir bank quruluşu düşür. Əlavə olaraq İsveçrədə dünyanın ən nəhəng banklarının 140 filialı, və ümumilikdə 500-dən artıq bank təşkilatı fəaliyyət göstərir. (T.Əliyeva, T. Əsgərova ,Bakı, 2016)

İsveçrənin nəhəng banklarının müasir banklarda müşayiət etdiyimiz formatda ənənəvi bank xidmətlərini həyata keçirmək əsas prinsipi deyil. Onlar faiz müqabilində depozitləri cəlb edərək onlara görə faiz ödəyir və əsasən girovlu kreditlər verirlər. Onlar böyük məbləğdə vəsaitlər cəlb etsələr də, bu əmanətlərə görə

yüksək faiz təklif etmir, bunun əvəzinə “trust” (etibarlı idarəetmə) əməliyyatlarından istifadə edirlər. Öz xidmətlərinə görə isə çoxda böyük olmayan komissiya (0.5-0.7 %) haqqı tuturlar. İlk baxışdan komissiyadan gələn gəlir az görsənə bilər lakin nəzərə alsaq ki İsveçrənin bank sisteminin dövrüyyəsi 2-3 trilyon ABŞ dolları civarındadır, bu zaman kifayət qədər böyük məbləğlər dövr edir

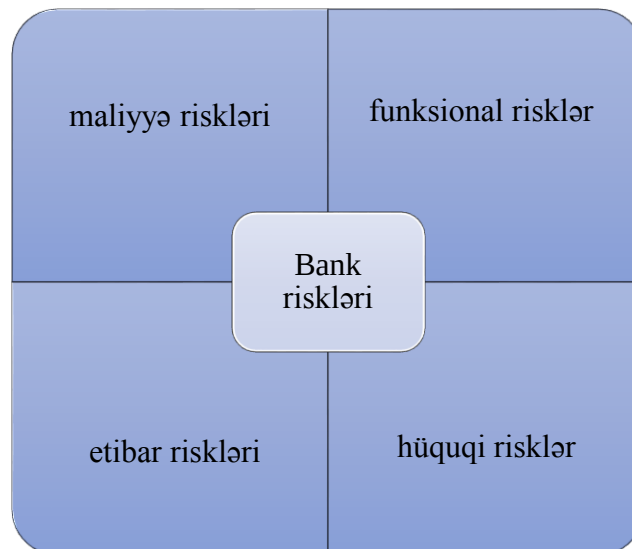
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA KOMMERSİYA BANKLARININ KREDİT ƏMƏLİYYATLARININ İDARƏ OLUNMASI SƏMƏRƏLƏLİYİNİN TƏHLİLİ

2.1 Kredit riskləri və onların idarə olunmasının təhlili

Müasir dövrdə bank riski anlayışı dünyada iqtisadi vəziyyətin pisləşməsi, verilən kreditlərin geri qayıtmaması, bankda bir sıra əməliyyatlar üzrə ödənişlərin baş verməməsi və s. bu qəbildən olan digər prosesləri əhatə edir. Bank risklərini baş vermə faktorundan asılı olaraq 2 hissəyə bölmək olar : Xarici və daxili bank riskləri.

Xarici formada olan bank riskləri dünya iqtisadiyyatında baş verən valyuta və sığorta həmçinin də digər fors-major hallar nəticəsində yaranan risklərdir. Daxili risklər isə bankların kredit portfeli və bank əməliyyatı nəticəsində baş verən risklərdir. Belə risklər yalnız daxili faktorlar əsasında baş verir.

Şəkil 3. Bank risklərinin təsnifatı

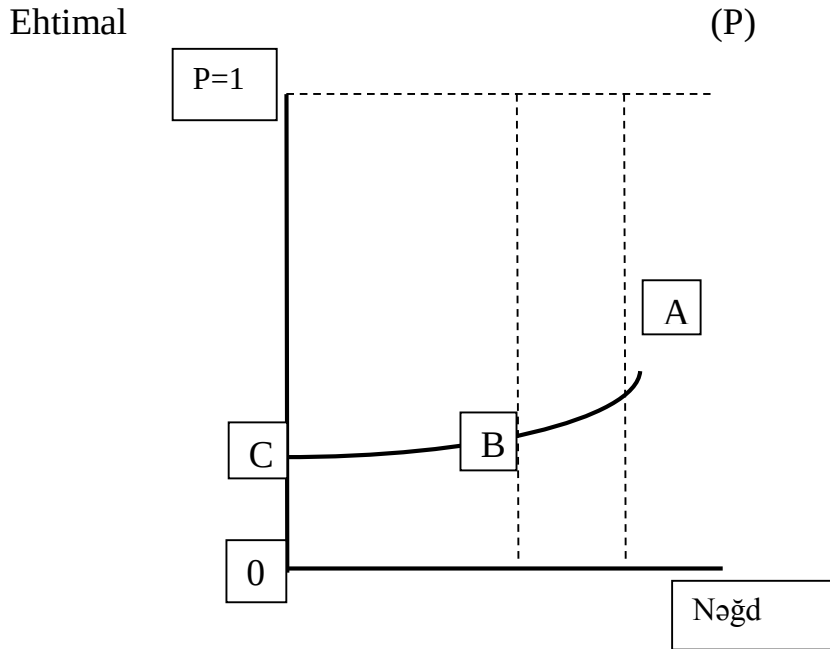
Mənbə: F.Kaşıyeva, Ə.Ələkbərov (Bakı,2018)

Banklar likvidliyini təmin edən zaman müvafiq tədbirləri işləyib hazırlamalı və mövcud şərtlərdə dəyişiklik baş verdiyi zaman operativ qərar qəbul etməlidir. Bankların əsas məqsədi mənfəət əldə etmək olduğuna görə onlar həm makro, həm də mikro iqtisadi risklərlə qarşılaşırlar. Lakin digər bu sahədə olan qurumlardan fərqli olaraq kommersiya banklarının iqtisadiyyata təsiri daha güclüdür.

Ümumiyyətlə uzunmüddətli verilən kreditlər, qısamüddətli verilən kreditlərə

nəzərənin daha çox risk daşıyır. Verilən kreditlərin tam və vaxtlı vaxtında, əlavə olaraq faizi ilə birlikdə qayıtması zamanı banklar kredit riski ilə üzləşməyəcəkdir. Lakin belə bir halın baş verməsi çox çətindir. Aşağıdakı qrafikdə bankların işlətdiyi vəsaitə görə qarşı-qarşıya qaldıqları riskləri göstərən ehtimal bölgüsünə yer verilmişdir:

Şəkil 4. Kredit riski ehtimal bölgüsü

Mənbə: Hakan Ertürk (2010, Makale)

Şəkildə A nöqtəsində verilən kreditlər üzrə əsas məbləğ və faiz borcunun toplanması ehtimalını, B nöqtəsi yalnız əsas məbləğin yığılması ehtimalını, C nöqtəsi isə həm əsas məbləğ həm də faizin toplana bilməməsi ehtimalını əks etdirir. Şəkildən belə bir nəticə çıxara bilərik ki, banklar tərəfindən verilən kreditlərin böyük əksəriyyətində həm əsas məbləğ həm də faiz toplana bilər. Az bir qismində isə hər ikisinin (C) qayıtılmama ehtimalı vardır. Bununla belə verilən kreditdə qayıtılmama riski həmişə mövcuddur və banklar buna görə də risk kateqoriyaları yaradaraq, müştəriləri kateqoriyalar üzrə bölüşdürməli və risk kateqoriyalarına görə faiz təyin etməlidirlər.

Kredit təşkilatlarının kredit risklərini idarə etməsi prosesi aşağıdakı əsas istiqamətlər üzrə həyata keçirilir:

1. Kredit portfelinin idarə edilməsi

2. Kreditləşmə prosesi və əməliyyatlar
3. Kredit portfelinin keyfiyyəti
4. Kredit risklərinin idarə edilməsi siyasəti
5. Kredit limitləri üzrə siyasət
6. Aktivlərin təsnifləşdirilməsi
7. Kredit risklərinə görə yarana biləcək itkilərin ehtiyatının saxlanılması siyasəti

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində kommersiya banklarının kredit verilməsinə olan meyli əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Əsasən də kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında kreditlərin rolu günü-gündən artır. Verilən kreditlərin artması da öz növbəsində kredit risklərini artırır ki, bu da onlara ciddi şəkildə nəzarət edilməsini səciyyələndirir. Kredit risklərinin səmərəli idarə olunması üçün ilk növbədə idarəetmə orqanları tərəfindən kredit riskləri qiymətləndirilməli və hesabat hazırlamaq üçün metodologiya olmalıdır. Ümumiyyətlə demək olar ki əksər banklarda kredit risklərinə nəzarət etmək üçün Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti yaradılır və onlar kredit üzrə məsuliyyəti öz üzərlərinə götürürlər. Risklərin idarə edilməsi və operativ qərarların qəbul edilməsi Müşahidə Şurasından başlanılır və vəzifəyə görə mövcud ardıcılıq ilə digər şöbələrə ötürülür. Risklərin İdarə Edilməsi Departamentləri Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq olunmuş prosedurlara əsasən fəaliyyət göstərirlər və öz işlərində risklərin idarə olunması prinsiplərinə əsaslanmalıdırlar.

Kredit risklərinin idarə olunmasında tənzimləyici çərçivə yaradılır, icrasına nəzarət edilir və təkmilləşdirmə işləri aparılır. Yeni məhsullar istifadəyə verilməzdən əvvəl mövcud kredit risklərinin məqbul səviyyədə olmağı qiymətləndirilir.

Risk menecment alətlərindən istifadə edərək kredit portfeli təhlil olunur:

- Gözlənilən itki və onun tərkib hissələri
- Riskə məruz portfel
- Stress test modelləri
- Vintaj təhlili
- Ssenari analizi

➤ Təqib sisteminin təhlili (<https://kapitalbank.az/>)

Şəkil 5. Risklərin idarə edilməsi prosesi

I müdafiə	II müdafiə	III müdafiə
İdarə Heyəti		Səhmdarların İclası
CRO		
Biznes Bölümü	İcraçı Komitələr	Daxili Audit
	Risqlərin İdarə Edilməsi Departamenti	Audit Komitəsi
	Risk Komitəsi	Müşahidə Şurası

Mənbə: <https://kapitalbank.az/about-bank/risk-management?hl=az>

Müşahidə şurası ümumiyyətlə bankın kredit və ya digər sahələrdə yarana biləcək risklərə nəzarət prosesini həyata keçirir. Bankın risk iştahası, risk strategiyası, dayanıqlılıq və digər strateji qərarları təsdiqləyir, bankın idarə heyətinin risklər üzrə nəzarət funksiyasını həyata keçirir.

İdarə Heyəti MŞ tərəfindən təsdiqlənən risk strategiya və siyasətinə uyğun olaraq müəssisə risklərinin idarə edilməsi üzrə məqsəd və vəzifələri həyata keçirir və bank fəaliyyətini idarə edir. Bununla yanaşı risk iştahası, fəvqəladə hallar planı və digər sahələr üzrə göstəricilərin təkmilləşdirilməsinə köməklik göstərir, bu prosesləri həyata keçirmək üçün müvafiq qurumları lazımi ehtiyatla təmin edir.

Risqlərin İdarə Edilməsi Departamenti Müəssisə Risklərinin İdarə edilməsi siyasətini, risklərin idarə olunması modelini, risk limitlərini, bununla yanaşı riskə dözümlülük və digər bu qəbildən olan sənədləri nəzərdən keçirərək öz təkliflərini irəli sürür.

CRO (Chief Risk Officer) banklarda risklərin idarə edilməsi fəaliyyətinə

nəzarəti həyata keçirməklə yanaşı bu sahə üzrə müvafiq şöbələrlə İdarə Heyətinin (İR) fəaliyyətini əlaqələndirir, vaxtlı-vaxtında və düzgün hesabatlılığı təmin edir, həmçinin risklərin minimallaşdırma strategiyalarına və risk həddi limitlərinə nəzarət edir.

Risklərinin idarə edilməsi departamenti kommersiya banklarının kredit risklərinin idarə edilməsində aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirirlər:

- ✓ Mütəmadi olaraq müştərilərin fəaliyyətində baş verən dəyişiklikləri qiymətləndirmək üçün onlarla görüş təyin etmək;
- ✓ Kredit götürən tərəfin kredit müqaviləsi şərtlərinə riayət etməsinə nəzarət etmək;
- ✓ Davamlı şəkildə verilən ssudanın kredit müqaviləsində göstərilən məqsədlər üçün istifadə olunub olunmadığını yoxlamaq;
- ✓ Lazım olduqda vaxtı keçmiş kreditlərə görə müvafiq tədbirlər görmək.

Kredit risklərinin idarə edilməsində “ənənəvi” metodlarla yanaşı kreditin yığılma dərəcəsi və ödənilməməsi ehtimalına əsaslanan “riyazi” metodlardan da istifadə oluna bilər. Bu metodun əsas mahiyyəti fəaliyyət nəticələrinin və kapital bölgüsünün hesablanması üçün imkan yaratmasıdır. Kredit risklərinin kəmiyyəti yalnızca ayrı-ayrı müştərilərin kreditlərinin ödənilməməsi deyil, həmçinin risklərin xüsusi olaraq müştəriyə doğru konsentrasiyasını və banka qoyduğu girovun dəyərində baş verən dəyişikliklər əks olunmalıdır. Belə məlumatlar bankların bütün kredit portfeli və ayrı-ayrı kredit növləri üzrə risklərin hesablanması üçün təhlil olunmalıdır.

Kredit risklərini qruplaşdırmaq üçün aşağıdakı ölçülərin hesablanması məqsədəuyğundur:

1. **Cari təhlükə** - bu risk kredit müqaviləsi üzrə öhdəliyi öz üzərinə götürən şəxsin bu günkü gündə krediti ödəyə bilməməsi və hazırkı vəziyyətin yenidənqiymətləndirməyə bərabər olduğu halda yaranan risk növüdür;
2. **Gözlənilən zərər** – mövcud vəziyyətə əsasən hər hansı gələcək dövrdə baş verməsi gözlənilən risk növüdür. Bu, əsasən verilən kreditin gələcəkdə ödənilə bilməməsi ehtimalı və nəzərə alınan yığılma dərəcələrini göstərir;

3. **Gözlənilməyən zərər** – mövcud zərərin nəzərdə tutulan zərərdən aşağı və yuxarı olması nəticəsində baş verən zərərdir. Gözlənilməyən zərərin səviyyəsini müəyyən etmək üçün müəyyən olunan etibarlılıq səviyyəsi daxilində ən pis kredit zərərinin ölçülməsi vasitəsilə qiymətləndirilir;
4. **Potensial risk təhlükəsi** – bu risk növü kredit götürən şəxsin gələcəkdə krediti ödəyə bilmədiyi təqdirdə nə itirəcəyini əks etdirən əməliyyatın qiymətləndirilməsidir. Buna görə də verilən kreditin təminatı qismində çıxış edən girov və ya digər zəmanət növləri verilən kreditlə dəyər mövqeyindən ekvivalent statusa malik olmalıdır;

Bank sektorunda prudensial tənzimləmə yanaşması çərçivəsində iqtisadiyyatda baş verən risklərin bank sektoruna təsirinin neytrallaşdırılması, bununla yanaşı maliyyə sabitliyinin saxlanması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı İdarə Heyəti “Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün xüsusi ehtiyatların yaradılması” üzrə müəyyən edilmiş qaydalara bir sıra dəyişikliklər etdi.

Bu qaydalarda başqa hal nəzərdə tutulmadıqda gecikmə müddətinə görə aktivlərin təsnifləşdirilməsi kateqoriyalarını aşağıdakı cədvəldə olduğu kimi ümumiləşdirə bilərik:

Cədvəl 3. Aktivlərin təsnifləşdirilməsi

Aktivin növü	Qənaətbəxş	Nəzarət altında olan	Qeyri-qənaətbəxş	Təhlükəli	ümitsiz
Təminatlı aktiv	0-30 gün	31-90 gün	91-240 gün	241-360 gün	360 gündən artıq
Təminatsız aktiv	0-30 gün	31-90 gün	91-180 gün	181-270 gün	270 gündən artıq

Mənbə: Aktivlərin təsnifləşdirilməsi haqqında qanuna əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Aktivlərə görə mümkün zərərlərin qarşılınması üçün kommersiya bankları tərəfindən ehtiyat normaları yaradılır. Bank tərəfindən aktivlər üzrə hər hansı gecikmə və yaxudda geri qayıtmama ehtimalı çoxaldığı halda, bankın mövcud zərəri

qarşılaya bilmək məqsədilə ehtiyatlar yaratmağı zəruri haldır. Aktivlərin gecikmə günləri üzrə riski artdıqca, müvafiq olaraq bu zərərlərin qarşılanması üçün yaradılan ehtiyatların faizləri də artır. Ehtiyatlar 2 kateqoriyaya bölünür bankın **standart və qeyri-standart** aktivləri üzrə müəyyən edilmiş zərərlərin ödənilməsi məqsədilə yaradılan ehtiyatlar.

Aktivlərin təsnifləşdirilməsi gecikmənin müddəti və keyfiyyət xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq həyata keçirilir. Standart aktivlərə - Qənaətbəxş və nəzarət altında olan aktivlər, qeyri standart aktivlərə isə qeyri-qənaətbəxş, təhlükəli və ümitsiz aktivlər daxildir.

Ehtiyatların kateqoriyalar üzrə təsnifləşdirilməsi aşağıdakı cədvəldə olduğu kimi aparılır:

Cədvəl 4. Aktivlər üzrə ehtiyat normaları

Təsnifat kateqoriyası	İstehlak kreditləri		Biznes kreditləri		Digər aktivlər (istehlak və biznes kreditləri çıxılmaqla)
	Milli valyuta	Xarici valyuta	Milli valyuta	Xarici valyuta	
Qənaətbəxş aktivlər	1%	2%	1%	2%	1%
Nəzarət altında olan aktivlər	5%	10%	2%	3%	2%
Qeyri-qənaətbəxş aktivlər	25%	25%	25%	25%	25%
Təhlükəli aktivlər	50%	50%	50%	50%	50%
Ümitsiz aktivlər	100%	100%	100%	100%	100%

Mənbə: <http://www.e-qanun.az/framework/40823>

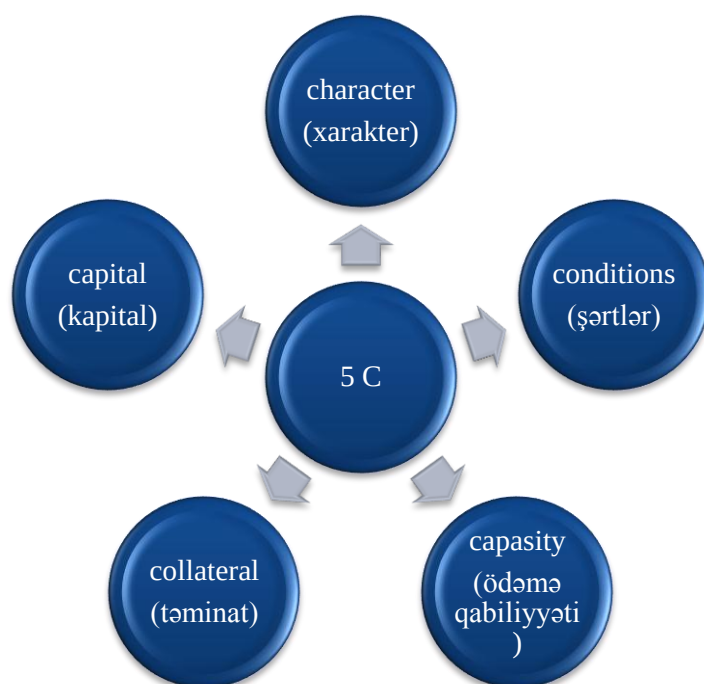
Kreditlərin qayıtmama riskini incələmək üçün müxtəlif modellərdən istifadə edirlər. Bunlar kəmiyyət metodlarından tutmuş keyfiyyət metodlarına qədər geniş bir akseptdə tətbiq oluna bilər. Müasir dövrdə banklar kredit risk ölçmə metodlarını təkmilləşdirərək, öz kredit strategiyalarında istifadə etmək üçün daha çox maliyyə vəsaitləri və əmək sərf edirlər. Ümumiyyətlə kredit riski həmişə mövcud olmuşdur lakin riskə görə kredit verilməsə banklar çox az sayda kredit portfelinə malik olurlar. Kredit risk ölçmə metodlarının da mahiyyəti məhz bu risklərin dərəcəsini ölçərək mövcud risklərin həll yollarının tapılaraq aradan qaldırılmasını və ya nisbətən azaldılmasını təşkil etməkdən ibarətdir

Kredit dərəcələndirmə modelləri, borclunun analiz edilə bilən vəziyyəti haqqındakı məlumatları vasitəsilə gecikmə olasılığını hesablamaq və ya borcluları müxtəlif müxtəlif qruplara bölmək üçün istifadə olunur. Bu modellər vasitəsilə kredit risklərinin yaranmasında hansı faktorların rol oynadığını təyin etməklə yanaşı, bu faktorların əhəmiyyətlərini də öyrənmək mümkündür. Banklar kredit risklərini müəyyənləşdirərkən bir birini inkar etməyən bir və ya bir neçə modeldən istifadə edə bilərlər:

- ənənəvi modellər
- kredit ölçmə modelləri
- inkişaf etmiş modellər (Korkmaz, 2004, s 1-17)

Kredit riski ölçülməsində ənənəvi modellərdən biri ekspertiza modelidir. 1970-ci illərin sonuna qədər kredit riski ölçülməsində geniş şəkildə istifadə olunan modellərdən biri olmuşdur. Bu modelə görə kredit qərarlarını birbaşa olaraq kreditlərdə məhsuliyətli şəxslər təsdiqləməlidir. Bir digər ənənəvi model isə 5 C modelidir. 5 C modeli, kredit verənlər vasitəsilə potensial borcalanların ödəmə qabiliyyətini ölçmək məqsədilə istifadə olunan modeldir. Bu model borclunun 5 özəlliyini və kredit şərtlərini dərəcələndirir və gecikmə ehtimalını hesablamaq üçün nəzərdə tutulur. Hər hansı bir borclunun 5C modeli onun həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət ölçülərini özündə vəziyyəti ilə bağlı başqa məlumatlara baxaraq qiymətləndirmə aparır.

Şəkil 6. 5C modeli

Mənbə: Yıldırım.E.Ç (2020, s 28) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Xarakter - kredit tarixçəsi vasitəsilə müəyyən olunur. Borclunun məhz keçmişdə götürdüyü kreditlərin ödənişlərinə baxaraq müştərinin necə kredit ödəyicisi olduğunu demək olar. Bununla yanaşı borcalanın təhsilinə iş və digər nəticələrinə baxmaq da məqsədəuyğun olar. Hal-hazırda ölkəmizdə borcalanların kredit tarixçəsinə baxa bilmək üçün MKR bürosunun məlumatlarından istifadə edilir. Bu sistem vasitəsilə kredit üçün müraciət edən şəxslərin aktiv və bağlanmış kreditləri, o cümlədən kredit xətti və kredit kartlarının həcmi, aylıq ödəniş məbləğini, əsas və faiz borclarını gecikdirdiyi günlərin sayını və s. öyrənmək mümkündür

Kapital – banklar müştərilərini maliyyə təhlili edərkən onların kapitalına da nəzər salırlar. Kapital dedikdə borcalanın sərmayəsi, şirkətə yatırdığı yatırım, əldə olunmuş gəlir və biznes sahibinin malik olduğu digər varlıqlar hesab olunur. Banklar daha çox kapitalı olan borcalanlara üstünlük verirlər. Borclu tərəfdən baxdıqda isə o varlığını itirmə təhlükəsi ona krediti gecikdirməmək üçün əlavə bir istək aşılır.

Təminat – verilən kreditlərin bir növ geri qaytarılma qarantiyası kimi başa

düşülür. Əgər borcalan hər hansı bir səbəbə görə götürdüyü öhdəliyi yerinə yetirə bilmirsə və ya yerinə yetirməkdən imtina edirsə, bu zaman kreditorun mülki hüquqlarının qorunmasını təmin etməyə ehtiyac yaranır. Kredit qaytarılmasının təminatı qismində zəmin, girov mülkiyyət hüququnun ötürülməsi, kreditin sığortalanması və s. çıxış edə bilər.

Ödəmə qabiliyyəti – borclunun krediti ödəyə bilmə qabiliyyəti, yəni əldə etdiyi gəlirin götürdüyü kreditlə müqayisəsidir. Borcalanın krediti borclarını artıraraq və ya əsas vəsaitlərini pula çevirərək ödəməsi kreditin ödəmə qabiliyyətli olduğunun göstərgəsi deyildir. Ödəmə qabiliyyəti borcalamın gəlirlərinin xərclərini ödəyərək üstələməsi və əldə olunan mənfəətin bir hissəsinin krediti ödəməyə yönləndirilməsi kimi xarakterizə olunur.

Şərtlər – bankların kreditləşmə prosesində irəli sürdüyü bir sıra şərtlər vardır ki bu şərtlər, bankın müştəri ilə nə qədər müddətdə əməkdaşlıq edəcəyini təyin edir. Bundan əlavə banklar kreditin təyinatı üzrə istifadə olunmasında maraqlı olmalıdır.

Ən çox istifadə olunan kredit dərəcələndirmə modelləri aşağıdakılardır:

- lineer ehtimal modeli
- logit və probit modeli
- lineer diskriminant modeli

Lineer ehtimal modeli – Asılı dəyişənin dəyərinin 0 və 1 arasında arasında olduğu və default ehtimalı ilə faktorlar arasında lineer bir əlaqənin olduğunu göstərən regresiyaya analizidir. Lineer modeli hər hansı bir şirkətin keçmişdəki maliyyə göstəricilərini əsas götürərək, keçmişdə verilən kreditlərin geri qaytarılması ilə əlaqədar bir nəticəyə gəlməkdir. Modelin formulu aşağıdakı kimidir: (Allen, DeLong və Saunders, 2003, s 11-31)

$$Z_i = \sum b_j X_{ij} + \varepsilon$$

Z_i - gecikməyə düşmə ehtimalı

$\sum b_j$ – keçmişdə ödəmə asılılığı kimi qəbul edilən dəyişənin əhəmiyyət dərəcəsi

X_{ij} – səbəbli dəyişənlər

Logit model – bir kreditin kumulyativ ehtimal olasılığının 0 ilə 1 arasında olmasını varsayaraq, ehtimal olasılığının funksional olaraq formal dağılım

göstərdiyini əks etdirir. **Probit modelə** görə də Logit modeldə olduğu kimi 0 ilə 1 arasında qiymətləndirilməsindən ziyadə həmçinin normal dağılım da göstərdiyini varsayır. Logit modelin formulu aşağıdakı kimidir: (Carling Jacobson Lindé ve Roszbach, 2004,s 1-32).

$$F(Z_i) = 1 / (1 + e^{-z_i})$$

$F(Z_i)$ – kreditin yığılan gecikdirilmə ehtimalı

e^{-z_i} – lineer ehtimal modelinə bir dərəcə kimi eyni tutulan dəyər

Lineer diskriminant modeli – kredit analizinin ənənəvi modellərlə nəzərən daha obyektiv bir hala gətirməyi nəzərdə tutan Altmanın analizidir. Bu analizdə 5 maliyyə göstəricisindən istifadə olunur. Analiz nəticəsində alınan nəticə Altmanın qiymətləndirmə dərəcəsi ilə tutuşdurulur və nəticəsinə görə çox yaxşı, yaxşı, orta zəif və lap zəif olaraq dəyərləndirilir. Yekun diskriminant modeli aşağıdakı kimidir: (Kutman, 2001,s 63).

$$Z = 1.2X_1 + 1.4X_2 + 3.3X_3 + 0.6X_4 + 1.0X_5$$

X_1 - dövriyyə kapitalı/ ümumi aktivlər

X_2 – bölüşdürülmüş mənfəət/ümumi aktivlər

X_3 – faiz və vergidən əvvəlki mənfəət/ümumi aktivlər

X_4 – kapitalın bazar dəyəri/ümumi öhdəliklərin balans dəyəri

X_5 – satış/ümumi aktivlər

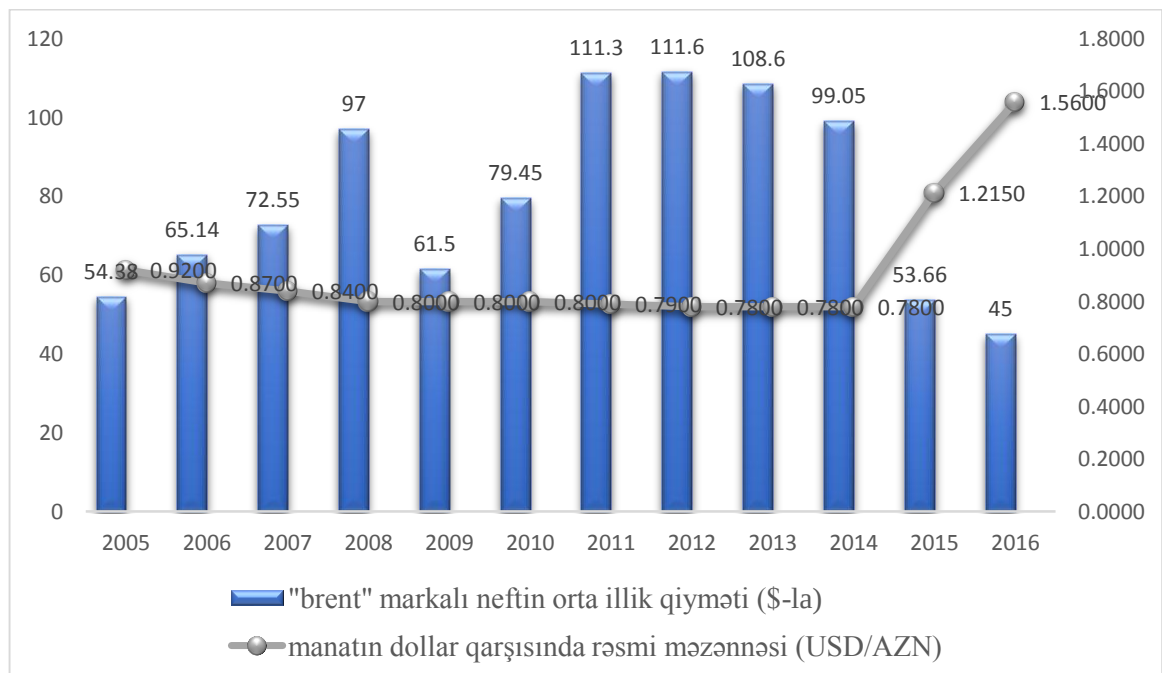
Bunlarla yanaşı kredit dərəcələndirmə modellərinin çatışmayan tərəfləridə vardır:

- Bu modellər korporativ kreditlərin risk ölçümündə yetərli olmayacaqdır;
- Kredit qiymətləndirmə modellərində təxmin edilən və seçilən dəyişənlərin çox qısa zamanda sabit qalacağı nəzərə alınarkən, makro-iqtisadi faktorlar nəzərə alınmamaqdadır;
- Bu modellər gecikmə olub – olmayacağını dəqiqləşdirmək üçün analiz edilməsi vacib olan bəzi faktorlar vardır ki onları hesablaya bilmir.

Banklarda kifayət qədər data olsa belə yuxarıda qeyd edilən səbəblərə görə, kredit risk ölçmə modelləri risklərin qiymətləndirilməsində yetərli olmayacaqdır.

Azərbaycan kommersiya banklarının kredit siyasətində kredit risklərinin mahiyyəti 2015-ci ildə baş verən devalvasiyadan sonra daha aydın oldu. Məlum olduğu kimi Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında ən əsas göstəricilərdən biri neft sektorudur. Ona görə də dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslər nəticəsində neftin qiymətinin azalması və ya artması Azərbaycan iqtisadiyyatına birbaşa təsir göstərir. Dövlətin əsas iqtisadi subyektləri bank sektoru olduğu üçün bu dəyişiklik ilk növbədə bank sektoruna öz təsirini göstərir. 2014-cü ilin ikinci rübündən etibarən dünyada neft qiymətlərinin kəskin şəkildə aşağı düşməsi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommersiya banklarına böyük zərbə vurdu. 2014-cü ilin xam neftin 1 barelinin qiyməti 100\$ səviyyəsində müəyyən olmuşdur. 2015-ci ildən başlayaraq xam neft barelinin qiyməti 90\$-a qədər enmiş və bu bir sıra maliyyə itkiləri ilə nəticələnmişdir. İxracın neftdən asılılığının çox olması ölkəyə daxil olan dollar həcmində də müvafiq olaraq azalmasına gətirib çıxardı ki, 2015-ci ilin fevral ayında manat dollara qarşı öz dəyərini itirdi və $1\$ = 1.0435\text{AZN}$ səviyyəsində müəyyən olundu. Bu proses 33.74% devalvasiya olduğunu göstərirdi.

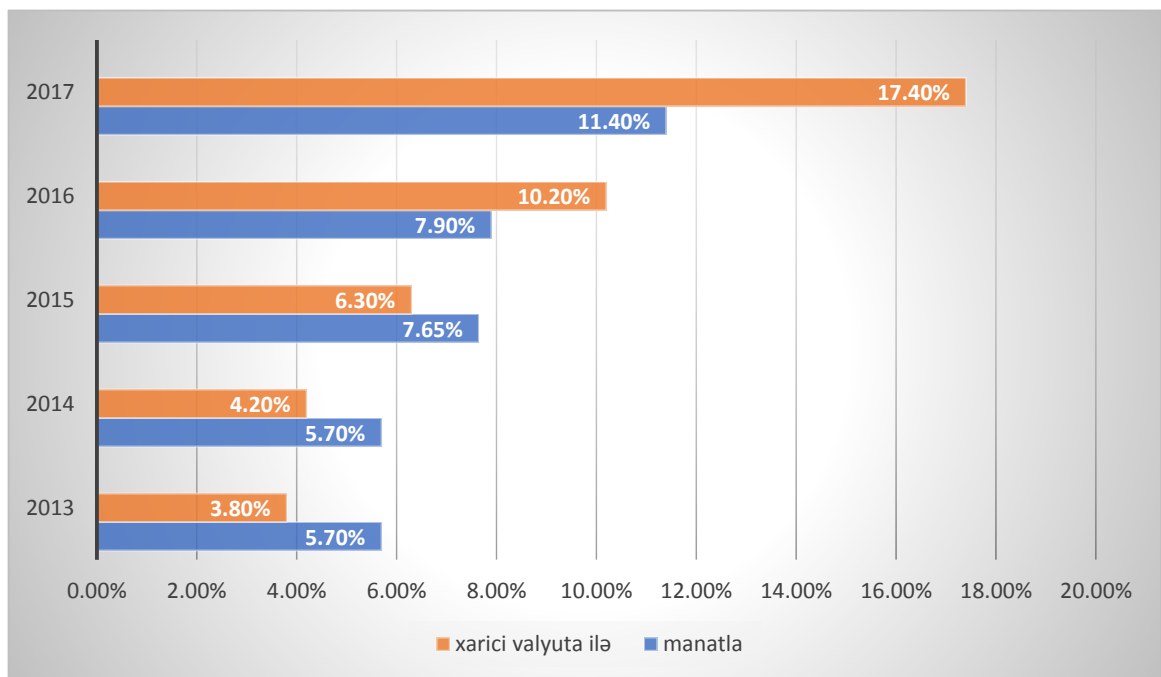
Qrafik 1. “Brent” markalı neftin və manatın illər üzrə dəyişməsi

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/> və <https://www.cbar.az/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

2015-ci il fevral devalvasiyasından sonra MB Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun (ARDNF) hesabında olan valyuta ehtiyatları ilə manatın məzənnəsini mövcud səviyyədə saxlamağa cəhd edirdi. ARDNF büdcəsindəki vəsait maliyyə defisitini kompensasiya etməyə kifayət etmədiyi və neft qiymətində azalmanın davam etməsi nəticəsində 2015-ci il 21 dekabr tarixində 2-ci devalvasiya baş verdi. Bu devalvasiya nəticəsində MB manatın məzənnəsini 1\$= 1.55AZN səviyyəsində müəyyənləşdirdi. Devalvasiyanın qaçınılmaz olmasını şərtləndirən başqa bir amil isə tədiyyə balansının tarazlığının pozulması idi. Başqa sözlə , əvvəlki illərlə müqayisədə ölkəyə daxil olan və xaric olan valyuta nisbətinin əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənərək daxil olan xarici valyutanın azalması idi. 2-ci devalvasiyada dolların manat qarşısında dəyər qazanma faizi 50% olmuşdur.

Qrafik 2. Vaxtı keçmiş kreditlərin ümumi kreditlərdə çəkisi

Mənbə. <https://www.cbar.az/> statistik bulletinlər əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Kommersiya banklarının kreditləşmə əməliyyatları və bəzi bankların bağlanması ilə nəticələnən problemli kreditlərin həcmnin getdikcə artması bankların aktivlərinin böyük hissəsini qeyri-ışlək vəziyyətə gətirdi. MB məlumatlarına görə bankların kredit portfelində problemli kreditlərin xüsusi çəkisi 2013-cü ildə 5.2%-ə bərabər idisə 2017-ci ildə bu rəqəm təqribən 14%-ə qədər

yüksəlmişdir. Bu rəqəm kommersiya bankları üçün olduqca kritik rəqəmdir. Statistika əsasən xarici valyuta ilə verilmiş hər 100 manatın 17.5 manatı geri qayıtmayıb. 2018-ci ildə Fitch reyting agentliyinin apardığı araşdırmalar nəticəsində respublikamızda problemli kreditlərin ümumi həcmnin 20% olduğunu və Azərbaycanda 4 kommersiya bankının (Bank of Baku, AccessBank, Bank Respublika AG Bank) minimum kapital tələblərini ödəmədiyini qeyd etmişdir. (<https://www.fitchratings.com/research/banks/azerbaijan-banking-sector-shows-signs-of-stabilisation-22-03-2018>)

2.2 Banklarda depozit portfelinin bankların kredit siyasətindəki rolunun təhlili

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kommersiya banklarının əməliyyatlarını 3 yerə bölə bilərik: (E. Sadıqov, 2010)

1. aktiv əməliyyatlar
2. passiv əməliyyatlar
3. aktiv və passiv əməliyyatlar

Cəlb olunmuş vəsaitlər (depozitlər) bank ehtiyatlarının qurulmasında əhəmiyyətli rola malikdir. Dünya bank işi təcrübəsində banka cəlb olunan vəsaitlər depozit və digər cəlb olunan vəsaitlər kimi təsnifləşdirilir. Lakin kommersiya banklarında depozitlərin rolu digər cəlb olunan vəsaitlərlə müqayisədə olduqca üstün mövqeyə malikdir. Kommersiya bankları müştərilərlə kreditləşmə münasibətlərini həyata keçirmək üçün müəyyən resurs bazasına malik olmalıdır. Bu resurs bazasının mənbəyini depozit və əmanətlər təşkil edir. Bu nöqteyi nəzərdən yanaşsaq depozit əməliyyatları kommersiya banklarının fəaliyyətinin bünövrəsini təşkil edən 3 əməliyyatdan biri hesab edilir. Digər əməliyyatlar isə kredit və hesablaşma əməliyyatlarıdır.

Depozit əməliyyatlarının bir digər iqtisadi mahiyyəti ondan ibarətdir ki ,fiziki və hüquqi şəxslər pul vəsaitlərini banka yatıraraq faiz şəklində əlavə gəlir əldə edə

bilirlər. Əmanət qoyuluşları bank tərəfindən müştəri ilə əmanət müqaviləsi bağlanmaqla rəsmiləşdirilir və əmanətçiye depozit plastik kartı və ya əmanət kitabçası verilir, həmçinin əmanət və depozit sertifikatı da təqdim oluna bilər. Kommersiya bankları praktikasında əsasən əmanət sertifikatı fiziki şəxslərə, depozit sertifikatları isə əksər hallarda hüquqi şəxslərə verilir.

Hal- hazırda depozit əməliyyatlarını həyata keçirmək hüququ yalnız banklara aiddir və bankların pul vəsaitlərini əmanət kimi qəbul edə bilməsi üçün xüsusi lisenziya əldə etməsi məcburidir. Banklara xüsusi lisenziya 28 Noyabr 2019-cu il tarixinə qədər Maliyyə bazarlarına Nəzarət Palatası (MBNP) tərəfindən verilirdi. Bu tarixdə Prezidentin sərəncamına əsasən MBNP-in ləğvi məticəsində bu quruma aid olan bütün səlahiyyətlər Mərkəzi Banka həvalə olundu. Beləliklə komersiya banklarına xüsusi lisenziyanın verilməsi və ləğv edilməsi hal-hazırda Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilir.

Depozit əməliyyatlarının subyektı kimi banklar və pulun sahibi (əmanətçi və kreditorlar) , obyektı kimi isə banklara qoyulan pul vəsaiti hesab olunur. Banklara qoyulan depozitləri müxtəlif əlamətlərə görə təsnifləşdirmək mümkündür:

Şəkil 7. Banka qoyulan əmanətlərin təsnifləşdirilməsi

subyektlərinə görə	müddətinə görə	maliyyə vəsaitlərinin tipinə görə	faiz dərəcəsinin təyin olunmasına görə
- fiziki şəxslər - hüquqi şəxslər	- tələb olunanadək - müddətli	- əmanət kitabçalarındakı vəsaitlər - depozit plastik kartlarındakı vəsaitlər	- təsbit olunmuş faiz dərəcələri - üzən faiz dərəcələri

Mənbə: R.Bəşirov “bank işi”(2016) əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Bununla yanaşı depozitlər qaytarılma şərtlərinə görə də tələbolunanadək və müddətli olaraq 2 yerə bölünür. Müddətli depozitlər depozit müqaviləsinin vaxtı bitdiyi gündən etibarən geri qaytarıla bilər. Tələbolunanadək depozitlər isə ilk dəfə tələb olunduğu vaxt qaytarılır. Bu növ depozitlərin fərqi ondan ibarətdir ki, müddətli depozitlər tələbolunanadək depozitlərdən fərqli olaraq hesablaşma üçün istifadə

oluna bilir, səbəb isə bu hesabladakı vəsaitlərin yavaş dövr etməsi ilə əlaqədardır.

Tələbolunanadək depozitlər kommersiya banklarında ən fəal resurslardan biri sayılır. Bu vəsaitlərə sahib olan şəxslər istədikləri vaxt bankdan öz məbləğlərini götürə bilirlər. Bununla əlaqədar olaraq əmanət müqaviləsinin şərtlərindən asılı olaraq kommersiya bankları əmanət sahiblərinə ya çox aşağı faiz və yaxud da heç bir faiz ödəmirlər. Tələbolunanadək depozitlər vəsaitlərin mobilliyinə (çevikliyinə) baxmayaraq həmişə kommersiya banklarında stabil resurs kimi çıxış edirlər.

Kommersiya bankları öz mənfəətlərini formalaşdırmaq üçün maliyyə cəhətdən dayanıqlı, davamlı olaraq hesablarında müəyyən qədər vəsait olan müştərilərlə işləməyə maraqlıdırlar və xidmətin keyfiyyətini yüksəltməklə müəssisələri özlərinə cəlb etməyə səy göstərirlər. Müddətli depozitlər əlavə ödənişlə təcrübədən keçirilməsinə baxmayaraq depozitlərin məbləği qoyulmuş müddət ərzində dəyişilməməlidir. Müddətli depozitlərə görə müəyyənləşdirilən faizlər tələbolunanadək depozitlərdən fərqli olaraq bank tərəfindən daha yüksək faizlə təklif olunur. Baxmayaraq ki müddətli depozitlərin payının vəsaitlərin ümumi həcmində artması faiz xərclərinin artmasına səbəb olan hadisədir, bu artım müsbət cəhət sayıla bilər. Çünki bu proses vasitəsilə iqtisadiyyatın daha uzun müddət ərzində kreditləşməsi mümkündür və nəticə olaraq daha yüksək faiz gəliri qazandırır.

Əgər əmanətçilər banklarda yerləşdirdikləri depozitləri vaxtından əvvəl bankdan tələb edərlərsə, bu zaman banklar həmin vəsaitləri tələbolunanadək depozitlərin qaydasına uyğun olaraq müştəriyə geri verirlər. Bundan əlavə olaraq banka yerləşdirdiyi depozitin miqdarını dəyişdirmək istədikdə və ya əmanətin saxlanma müddətini dəyişdirmək üçün müraciət edərsə əmanəti qəbul edən bank əmanət müqaviləsinə xitam verərək yeni şərtlərlə əmanətçi ilə yeni müqavilə imzalayırlar.

Cədvəl 5. Cəmi depozit bazasının valyutalar üzrə strukturu (dövrün sonuna)

mln.manat		
		o cümlədən:

Mənbə: Mərkəzi Bankın illik statistik bulletinləri

İl, ay	Cəmi depozitlər	manatla		xarici valyuta ilə	
		tələb olunanadək	müddətli	tələb olunanadək	müddətli
2011	9447,0	1756,6	2524,1	1671,9	3494,4
2012	10699,2	1981,1	3081,4	1645,1	3991,6
2013	12475,8	2326,6	4084,3	1441,7	4623,2
2014	15453,4	2734,4	5009,1	1798,8	5911,0
2015	23431,4	2233,2	2068,5	5739,5	13390,2
2016	22091.0	2635.1	2823.9	4803.3	11828.7
2017	20599.1	3287.8	2397.8	7015.3	7898.2
2018	21870.4	4935.5	2646.2	7078.3	7210.4
2019	24746.0	6440.1	3217.5	7083.4	8005.0

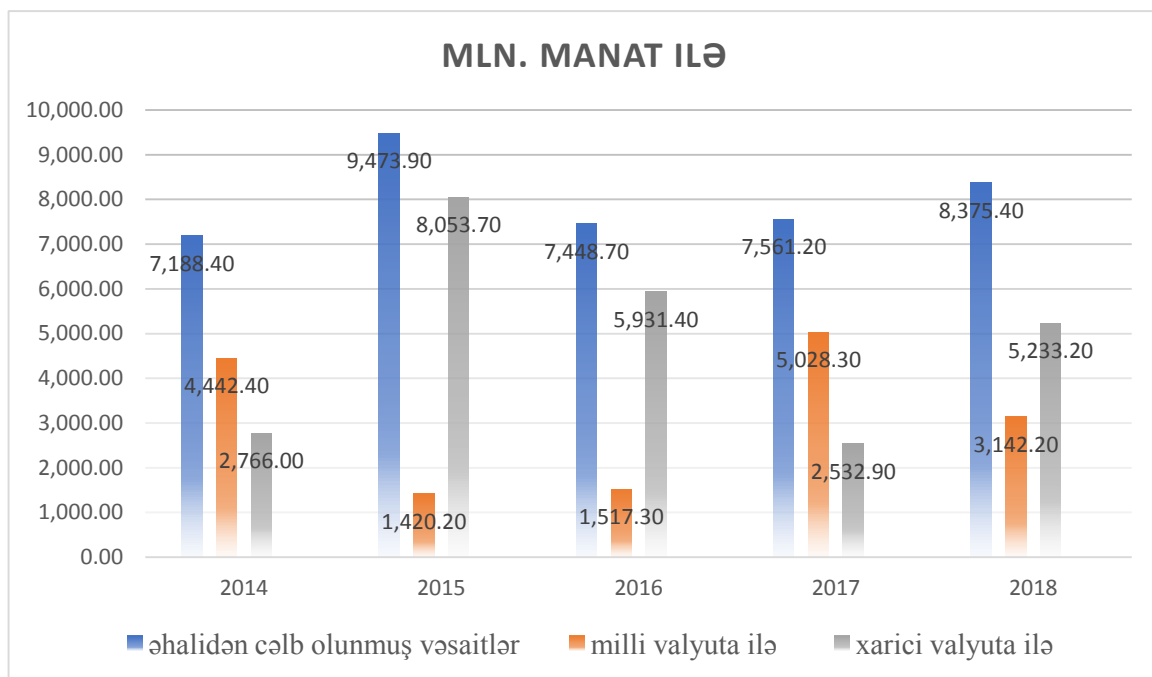
Cədvəldə göründüyü kimi 2007-ci ildə cəmi depozitlərin məbləği 4127,2 mln manat təşkil etdiyi halda 2019-cu ilin sonunda bu rəqəm 20618,8 mln manat artaraq 24746,0 manat təşkil etmişdir. 2015-ci ildə baş verən devalvasiyalar insanlarda banklara qarşı olan inamı itirsə də iqtisadiyyat sahəsində baş verən bir sıra islahatlar nəticəsində 2017-ci ildən başlayaraq depozitlərin həcmi artmağa başlayaraq 2019-cu ildə maksimum həddə çatmışdır.

Bütün dövr üzrə kredit qoyuluşlarına nəzər salsaq depozitlərdən çox olduğunu müşaiyət edirik. 2007-ci ildə ümumi kredit qoyuluşunun 88.5%-i yığılan əmanətlər hesabına olsa da 2015-ci ilin sentyabr ayında bu nisbət 91.4% təşkil etmişdir. (R. Bəşirov, 2016)

Əhalidən cəlb olunan vəsaitlərdə də müvafiq olaraq artım baş vermişdir. 2006-cı ilin sonlarına doğru əhalidən cəlb olunan vəsaitlər 819.5 min manat təşkil edirdisə, 2018-ci ilin sonlarına doğru bu rəqəm 8,375.4 mln manat təşkil etmişdir. 2011-ci ilə qədər xarici valyuta ilə cəlb olunan əmanətlər milli valyuta ilə cəlb olunan əmanətləri üstələsə də, 2011-2015 illər arasında manatla cəlb olunan əmanətlərdə böyük artım nümayiş edilmişdir. 2015-ci ildə baş verən devalvasiyadan sonra əhali

arasında kütləvi şəkildə xarici valyutada əmanət qoyuluşuna axın yaransa da, 2017-ci il etibarilə milli valyuta ilə cəlb olunan əmanətlər yenədə artmağa başlamışdır. 2015-2016-cı illərdə əmanət artımı ötən illərə nisbətən 53.2 % azalaraq 78.6 %-ə düşmüş, hal hazırda isə illər üzrə 100-110% arası artım müşahidə olunur.

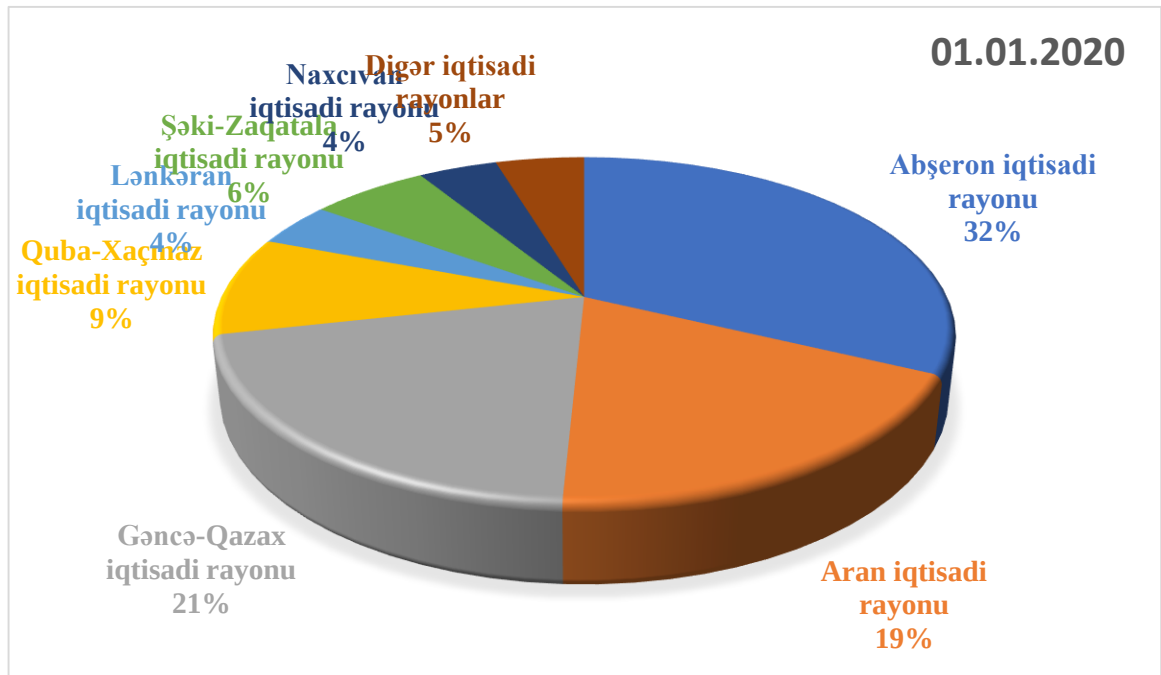
Qrafik 3. Əhalidən cəlb olunmuş vəsaitlər

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Respublikamızın regionlarına nəzər salsaq burada cəlb olunan əmanətlərin həcminə görə müəyyən fərqlər mövcuddur. Abşeron iqtisadi rayonu 32%-lə ilk sırada qərarlaşıb, ardınca isə 21%-lə Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu və 19%-lə Aran iqtisadi rayonu digər iqtisadi rayonlardan fərqlənir. Aşağıdakı qrafikdə bu haqda daha ətraflı məlumat ala bilərik:

Qrafik 4. Regionlar üzrə əmanətlərin cəlb olunması (%-lə)

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistik bulletenləri əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

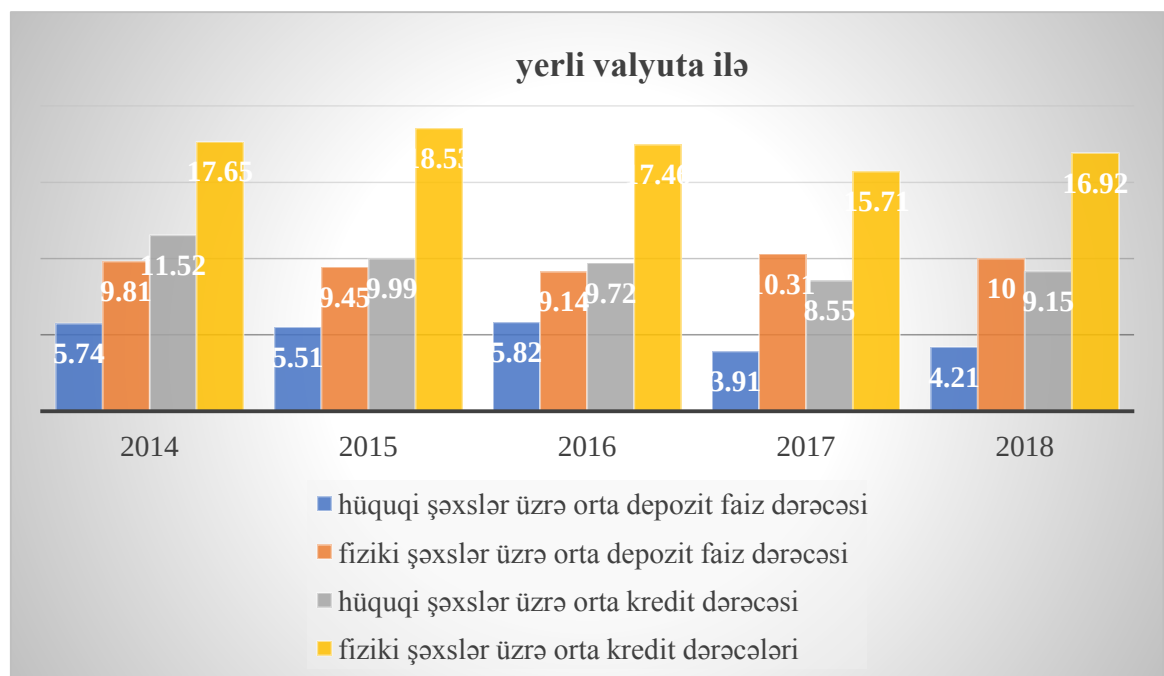
Hal-hazırda kommersiya bankları depozit və əmanətlərin cəlb olunması üzrə faiz siyasətini həyata keçirməkdə sərbəstdirlər. Bankların bu cür siyasət həyata keçirməsində müxtəlif amillərin təsiri vardır. Faiz dərəcələrinin dəyişməsinə təsir göstərən ən əsas amillərdən biri Mərkəzi Bankın həyata keçirdiyi uçot siyasətidir. Uçot dərəcələrinin aşağı düşməsi və qalxması öz növbəsində bankların ssuda və depozitlər üzrə faizlərin müvafiq olaraq dəyişməsinə şərait yaradır. Mərkəzi Bankın açıq bazarda həyata keçirdiyi əməliyyatlar da faiz dərəcələrinin dəyişməsinə səbəb olan pul-kredit tənzimləmə metodlarından biri hesab olunur.

Müasir dövrdə depozit problemi birinci növbədə banklara inamla bağlıdır. Depozit və əmanətlərin valyuta üzrə strukturunda yerli valyutaya olan inamın artması hökumətin səmərəli şəkildə həyata keçirdiyi inkişaf strategiası nəticəsində mümkün olmuşdur. İnkişaf etmiş ölkələrdə əmanətlər müştərilərin tələbi ilə nağdlaşdırılan və müştərinin digər bir hesabına dərhal köçürülə bilinən çeklər vasitəsilə həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikası kommersiya banklarının 2019-cu ilin son rübünə olan depozit portfelinə nəzər salsaq depozit portfelinin həcminə görə Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ASC, Paşa Bank ASC və Kapital Bank ASC-ni ilk sıralarda

görürük. Paşa Bank və Kapital Bank depozit portfelinin həcminə görə ilk sıralarda olsa da, 2018-ci illə müqayisədə bir qədər azalma olduğunu qeyd etmək lazımdır. Depozit portfeli azalan banklar siyahısında Rabitəbank ASC, Premium Bank ASC, Ata Bank ASC, Muğan Bank ASC, Turan Bank ASC, Nikoil Bank ASC, və s misal göstərmək olar. 2018-ci illə müqayisədə depozit portfelində ən çox artım müşayiət olunan banklar isə Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ASC, Xalq Bank ASC və Bank Respublika ASC banklarıdır. Azərbaycan Beynəlxalq Bankı 5461.2 mln azn depozit portfeli ilə birinci, Pakistan Milli Bankı NBP Bakı filialı isə 0.6 mln azn ilə son pillədə qərarlaşıb. (<https://aba.az/banklar/renkinql%c9%99r/>)

Qrafik 5. Depozit və kreditlər üzrə orta faiz dərəcələri (%-lə)

Mənbə: <https://www.cbar.az/page-44/financial-market-indicators> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Qrafikə nəzər salsaq görürük ki 2017-ci il etibarilə yerli valyutada hüquqi şəxslərdən yığılan əmanətlər azalaraq 5.82%-dən 3.91%-ə düşmüşdür, fiziki şəxslərdən cəlb olunan əmanətlər isə 9.14%-dən 10.31%-ə qalxmışdır. Kredit faizlər depozit faizləri ilə birbaşa əlaqəli olduğu üçün onlarda da müvafiq olaraq artma və azalmalar müşahidə olunmuşdur. 2017-ci ildə hüquqi şəxslərin depozit faizində baş verən azalma kredit faizlərini də aşağı salmışdır. Fiziki şəxslər üzrə kredit faizləri isə 2015-ci ildə maksimum həddində 18.53% olmuş, 2017-ci ildə bir qədər azalsa

da, 2018-ci il etibarilə yenə yüksəlməyə başlamışdır.

Mərkəzi Bankın verdiyi xüsusi lisenziya əsasında fəaliyyət göstərən banklar qəbul etdikləri əmanətlərə görə Mərkəzi Bankda məcburi olaraq ehtiyat saxlamalıdırlar və bu nisbət Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilir. Məcburi ehtiyatlar qaldırıldıqda kommersiya banklarının kredit üçün ayıracağı məbləğ məhdudlaşır və belə olduğu halda iqtisadiyyatda pul kütləsinin miqdarı azalır. Əksinə olaraq Mərkəzi Bank məcburi ehtiyat normalarını azaltdıqda isə bu prosesin əksi baş verir. Məsələn hər hansı bir şəxs banka 5000 manat məbləğində əmanət yerləşdirir və məcburi ehtiyat norması 1%-dir. Beləliklə kommersiya bankı qəbul etdiyi məbləğin 1%-ni, yəni 50 manatını Mərkəzi Bankda saxlamağa məcbur olur. Belə olan halda kommersiya bankı qəbul etdiyi 5000 manatın hamısını yox 4950 manatını kredit resursu kimi istifadə edə bilər.

Məcburi ehtiyat norması cəlb edilən depozitlərin faizi nisbətində müəyyən olunur. Məcburi ehtiyatlar hər ayın 1-i və 16-sı yenidən hesablanır və tənzimlənir. Hər bir kommersiya bankının Mərkəzi Bankda müxbir hesabı olur və bu əmanətlər orda saxlanılır. Lazım gəldikdə banklar likvidliyin yaxşılaşdırılması, hesablaşma aparmaq və qiymətli kağızlar bazarında iştirak etmək üçün Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi həddə istifadə edə bilərlər. Bankın fəaliyyətinə xitam verilərsə, bankın müraciəti əsasında bank məcburi ehtiyat saxlamaq məcburiyyətindən azad olur. (Bankların məcburi ehtiyat normaları haqqında Qanun, 2002)

Azərbaycan Respublikası prezidenti tərəfindən 2016-cı il martın 4-də əmanətlərin tam sığortalanması haqqında 3 illik qərar qəbul edilmiş və Əmanətlərin Sığortalanması Fondu yaradılmışdır. Beləliklə, Əmanətlərin Sığortalanması Fonduna üzv olan banklarda 1 İyul 2019-cu il tarixinə qədər illik faiz dərəcəsi milli valyuta ilə 15% ,xarici valyuta ilə isə 3% həddindən yuxarı olmadığı təqdirdə 4 il müddətində tam sığortalanır və kompensasiya olunur. Bu qanunun qüvvədə olma tarixi 2019-cu il martın 4-də yekunlaşırdı və prezident tərəfindən 2020-ci ilin 4 mart tarixinə qədər uzadıldı. Əmanətlərin tam sığortalanması nəticəsində banklarda fiziki şəxslərin depozitləri 2018-ci ildə 7 milyard 542.5 milyondan 8 milyard 269.7 milyon manata çatmış, yəni 9.6 % artmışdır. Bu qanunun bir digər mahiyyəti ondan

ibarətdir ki əhalinin əmanətlərinin 75%-dən çox hissəsi milli valyutada şərtləndirilmişdir. 2015-ci illə müqayisədə yerləşdirilən əmanətlər 2.1% artmış, xarici valyutada yerləşdirilən əmanətlər isə 65% azalmışdır. Əmanətlərin tam sığortalanması prosesi tətbiq edilənədək kommersiya banklarında olan cəmi əmanətlərin 24.3%-i sığorta olunan əmanətlərin payına düşürdü. 2019-cu ilin birinci rübündə isə bu rəqəm 77%-ə qədər artaraq 2.3 mlrd manatdan 6.4 mlrd manata yüksəlmişdir. Bu da əmanətlərin tam sığortalanması və kompensasiya olunması mexanizminin bank sektorunda nə qədər effektiv təsirə malik olduğunu göstərir. (<https://www.adif.az/page/illik-hesabat>)

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA BANKLARIN KREDİT SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ RESURS BAZASININ GÜCLƏNDİRİLMƏSİ

3.1 Bankların kredit portfeli və onların yaxşılaşdırılmasının əsas istiqamətləri

Banklarda kredit portfeli dedikdə kredit əməliyyatları zamanı yaranan kredit riskləri və onlardan qorunmaq, həmçinin risklərin minimumlaşdırılması və digər bu qəbildən olan meyarların təsnifləşdirilmiş məcmusu kimi başa düşülür. Kommersiya banklarının kredit portfeli kreditlərin qısa və uzunmüddətli, həmçinin gecikdirilmiş kreditlərə görə balans hesabında olan vəsaitlərin qalıqlarından ibarətdir. Bankların kredit portfeli kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri üzrə təsnifləşdirilir ki, yuxarıda qeyd olunanlar məhz bankın kəmiyyət göstəriciləri hesab olunur. Keyfiyyət göstəriciləri isə bank tərəfindən verilmiş kreditlərin geri qaytarılmasında çıxış edən təminatlar, kreditin əsas məbləğinin və ona uyğun olaraq hesablanmış faiz məbləğinin qaytarılmaması və gecikdirilməsi hallarının minimallaşdırılmasını ölçmək məqsədilə istifadə edilir.

Kredit portfelinin hazırlanması, formalaşdırılması və idarə olunması kommersiya banklarının strateji prinsiplərinə uyğun təyin olunması vacib xarakter daşıyır. Beləliklə, kredit portfeli üzrə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlər kredit siyasətinin əsasını təşkil edir.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bankların kredit portfelini müxtəlif əlamətlərinə görə təsnifləşdirmək mümkündür. 2019-cu il IV rüb üzrə həcminə görə bankların ümumi kredit portfelinə aşağıdakı cədvəl vasitəsilə nəzər sala bilərik :

Cədvəl 6. Kredit portfelinə görə bankların renkinqi (mln AZN ilə)

Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ASC	2375.0
Xalq Bank ASC	1829.6
Kapital Bank ASC	1821.2
Paşa Bank ASC	1799.0
Premium Bank ASC	567.6

AccessBank ASC	536.4
Bank Respublika ASC	484.5
Unibank ASC	450.5

Mənbə: <https://aba.az/banklar/renkinql%c9%99r/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır (2019-cu ilin son rübü)

Bu sıralamaya kredit portfelinə görə ardıcılıığı AFB Bank ASC, Turan Bank ASC, Ban of Baku ASC davam etdirir ki onların kredit portfelinin həcmi müvafiq olaraq 356.9 mln manat, 340.2 mln manat və 338.2 mln manat təşkil edir. Respublikamızda portfelinə görə ən az paya malik olan banklar isə Bank Melli İran (4.2 mln manat) və Pakistan Milli Bankı NBP (0.9 mln manat) Bakı filiallarıdır.

Kommersiya banklarında hər bankın özü üçün təyin edilən bankdaxili qaydalarda kredit portfelinə nəzarət edilməsi üçün məsul şəxslər təyin olunmalı və müntəzəm olaraq bu qaydalara riayət edilməsi məcburi şərt kimi təyin edilməlidir.

Banklarda kredit portfelinin keyfiyyətinin dərəcələndirilməsi üçün müxtəlif qiymətləndirmə metodlarından qarşılıqlı əlaqələr vasitəsilə istifadə oluna bilər. Bu qiymətləndirmə üsullarının kreditlərə tətbiq olunması məqsədilə onlar müxtəlif əlamət və meyarlarına görə təsnifləşdirilə bilər (kredit kartları, biznes kreditləri, istehlak kreditləri və.s). Belə qiymətləndirilmənin aparılması üçün bir və ya bir neçə təsnifləşdirmə üzrə kredit növü proporsional,təsadüfi və statistik seçmə vasitəsilə seçilir və seçim əsasında onların qiymətləndirilməsi aparılır.

Verilən kreditlərin məbləğindən və təyinatından, növündən və s. asılı olmayaraq kommersiya banklarının həyata keçirdikləri əməliyyatlar fərdi şəkildə hərtərəfli qiymətləndirilir və təhlil olunur:

- ✚ bankların səhmdarlarına və banka aidiyyəti olan şəxslərə verilmiş kreditlərin həcmi;
- ✚ hüquqi şəxslərə verilən bütün kreditlər;
- ✚ kredit verildikdən sonra ödənişdə, faiz dərəcələrində və kredit müqaviləsində yer alan digər şərtlərdə dəyişiklik baş verən bütün kreditlər;
- ✚ əsas borc və ya əsas borca əlavə olunan faiz məbləğinin ödəniş tarixindən

30 gün və daha çox gecikdirilmiş bütün kreditlər;

- ✚ müddəti uzadılmış və ya faizləri kapitallaşdırılan bütün kreditlər
- ✚ qeyri-işlək statusunda olan kreditlər;
- ✚ qeyri-standart kreditlər adı altında təsnifləşdirilən kreditlər;
- ✚ bankların bu və ya digər bankdaxili qaydalarla müəyyən etdikləri digər kreditlər.

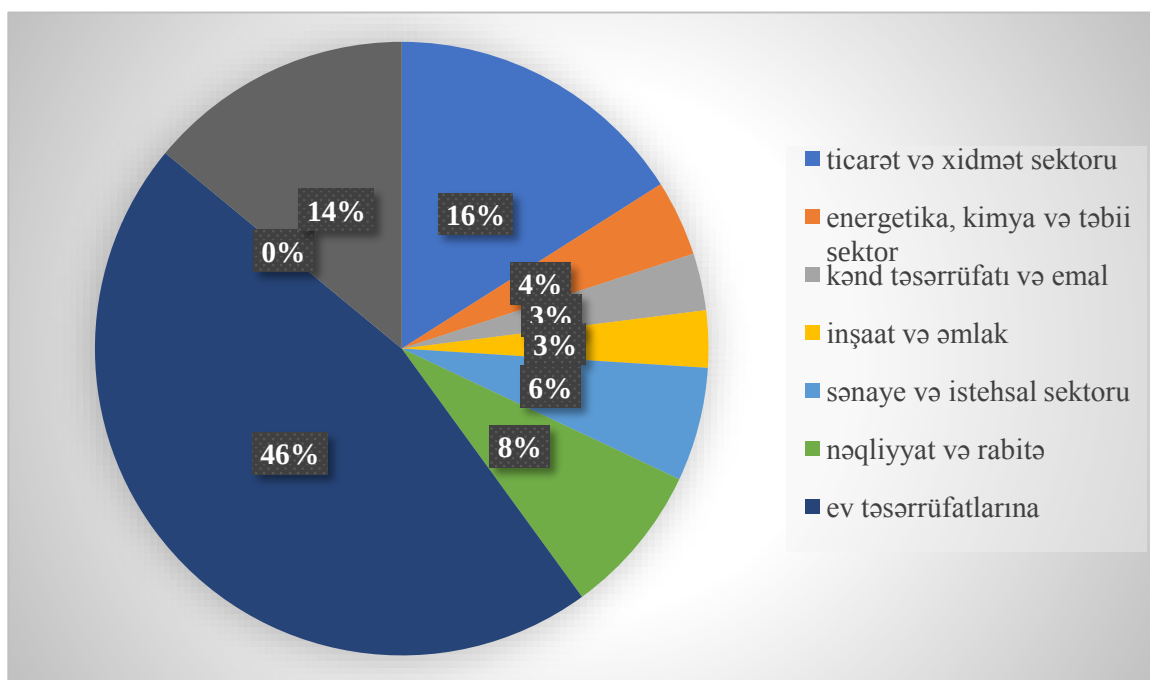
Kommersiya banklarında problemlı kreditlər üzrə erkən xəbərdarlıq sistemi təşkil edilməli və aşkar olunan gecikdirmə halları, həmçinin digər bu qəbildən olan problemlərin aradan qaldırılması üçün kredit portfelinə nəzarət çərçivəsində bankdaxili prosedurlar təyin olunmalıdır.

Kredit portfelinin keyfiyyət nöqteyi nəzərdən təhlili aşağıdakılar nəzərə alınaraq həyata keçirilməlidir:

- ✓ borcalanların ümumi sayı
- ✓ kreditlərin müddəti (qısamüddətli və uzunmüddətli) və faiz dərəcələri
- ✓ kredit portfelinin müxtəlif əlamətlər üzrə bölgüsü
- ✓ borcalanların statusu (fiziki və ya hüquqi şəxslər)
- ✓ fəaliyyət və mülkiyyət növləri (xüsusi, dövlət, bələdiyyə)

Kommersiya bankları öz kredit portfellərini kənar maliyyə, iqtisadi və bazar risklərindən, həmçinin faiz dərəcələrində və valyuta məzənnəsində baş verən dəyişikliklərdən, iqtisadi-sektorlarda mövsümi göstəricilərdən, likvidlik göstəricilərindən, qiymətlərin dəyişməsindən və digər kredit portfelinə təsir göstərən faktorlara həssaslıq səviyyəsinin ölçülməsi mexanizmini təşkil etməli və hərtərəfli qiymətləndirmə aparmalıdır. Beləliklə, kredit portfelinin həssaslıq qiymətləndirmə nəticələri üzrə əldə olunan məlumatlar İdarə Heyatinə və Müşahidə Şurasına göndərilməlidir ki, müvafiq qurumlar bu nəticələrə uyğun qərar qəbul edə bilsin.

Qrafik 6. Kredit portfelinin sahələr üzrə strukturu

Mənbə: <https://www.cbar.az/page-40/statistical-bulletin> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Mərkəzi Bankın statistik məlumatlarına əsasən qeyd edə bilərik ki, 2014-cü ilin son rübündə də ev təsərrüfatlarına ayrılan kredit ümumi kredit portfelinin 41.4 faizini təşkil edərək ən çox paya malik olub və bu sektorda verilən kreditlərin real sektorda xüsusi çəkisi 40,7 % -dən 44%-ə çatmışdır. Bu dövr ilə müqayisədə sənaye və istehsal , inşaat və əmlak, kənd təsərrüfatı və emal sahələrinin payı azalsa da, ticarət və xidmət, nəqliyyat və rabitə, energetika, kimya və təbii ehtiyatlar sektorlarının kredit portfelindəki payında artım müşahidə olunmuşdur.

Məlum olduğu kimi, kredit əməliyyatları milli iqtisadiyyatın iqtisadi inkişafının əsas elementlərindən biri hesab olunur. Dünyada hər bir dövlətin məqsədi makroiqtisadi və maliyyə sektorunda həyata keçirilən siyasətlərin əsasında bankların sabit fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə və dayanıqlılığının artırılmasında ciddi tədbirlər görməkdir. Kredit portfelinin və ümumiyyətlə bank sektorunun inkişafında ciddi təsiri olan bir sıra makroiqtisadi və siyasi amilləri nəzərdən keçirə bilərik:

- ✓ qanunvericilik tənzimləmələri və aktlar
- ✓ ictimai və iqtisadi proseslər, onun məqsədi və istiqamətləri
- ✓ pul münasibətlərinin inkişaf səviyyəsi
- ✓ ölkə iqtisadiyyatında bankların rolu və mahiyyətinin qiymətləndirilməsi

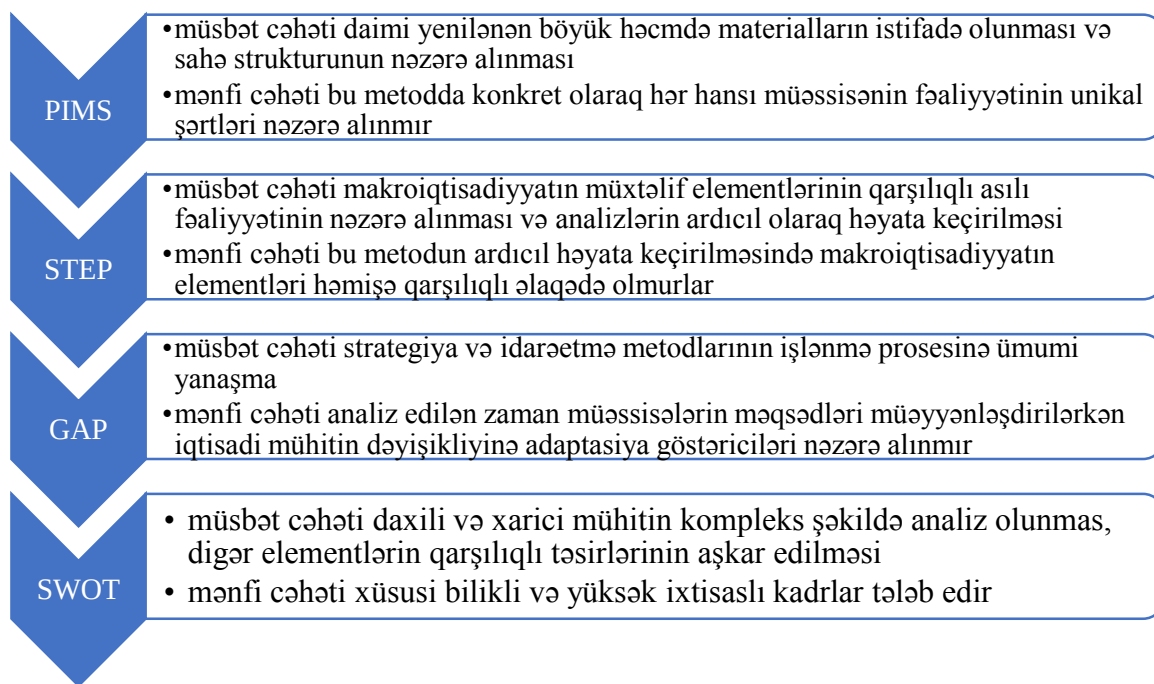
Azərbaycanın mövcud təcrübəsinə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, kommersiya banklarında kredit portfellərinin formalaşdırılması və idarəsində MB tərəfindən təşkil olunan normativ xarakterli aktlar əhəmiyyətli rol oynayır. Müasir kredit əməliyyatlarına nəzər saldıqda kreditləşmə əməliyyatlarının yalnız bankların xüsusi və cəlb olunan vəsaitlərin həcmindən deyil, həmçinin MB tərəfindən kommersiya bankları qarşısında qoyduğu müəyyən tələblərdən də asılı olduğun görə bilərik. Əlavə olaraq bankların özlərinə aid bankdaxili qaydalarında mövcuddur ki, bunlar MB-in qeyd etdiyimiz qayda və aktlarından kənara çıxmaqla zəruri standart və limitlər şəklində müəyyən olunur.

Kredit portfelinin yaxşılaşdırılması istiqamətlərindən biri kimi kredit portfelinin şaxələndirilməsi və ya diversifikasiya olunmasını qeyd edə bilərik. Bu anlayışın mahiyyəti müxtəlif kapital və mülkiyyət forması ilə təyin olunan borcalanlar arasında bölüşdürülmənin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Müxtəlif növ borcalanlar qismində böyük və orta şirkətlər, fiziki şəxslər, dövlət qurumları, kiçik müəssisələr, ev təsərrüfatları və digər qurumlar çıxış edə bilər. Kiçik müəssisələrə verilən kreditlər daha yüksək gəlir gətirir lakin risklər əhəmiyyətli dərəcədə çoxdur. Kiçik sahibkarların sərbəst kredit təşkilatı seçmək imkanları azdır, beləliklə banklar öz şərtləri vasitəsilə kiçik biznes sahibləri ilə əməliyyatlar həyata keçirə bilərlər.

Diversifikasiya zamanı müxtəlif analizlərin aparılması zəruri amil hesab olunur. Bu analizlərin aparılması üçün müxtəlif metodlar mövcuddur ki, onlar bankların və digər maliyyə müəssisələrinin təcrübəsində geniş şəkildə istifadə edilməkdədir. Bu metodlardan müasir dövrdə geniş istifadə olunmasına baxmayaraq onların bir sıra çatışmayan cəhətləri də mövcuddur. Kredit portfelinin diversifikasiya olunması prosesi kommersiya banklarının fəaliyyətində mövcud ola biləcək problemləri geniş şəkildə əhatə etməli, çoxfunksiyalı mexanizmlər nəzərə alınaraq həyata keçirilməlidir. Bu nöqteyi-nəzərdən çıxış edərək kredit portfelinin audit qiymətləndirilməsi və nəzarətinin həyata keçirilməsi, ilk növbədə kredit risklərinin minimumlaşdırılması üçün müştərilərə verilən kreditlərin müəyyən limitlər çərçivəsində verilməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi ciddi önəm daşıyır.

Müasir bank praktikasında kredit risklərinin minimumlaşdırılması istiqamətində görülən vacib tədbirlərdən biri də məhz kreditlərin özünün diversifikasiyalaşdırılmasıdır. Kredit əməliyyatlarının sığortalanması da banklarda audit nəzarətinin predmetlərindən biri olmalıdır.

Şəkil 8. Diversifikasiya zamanı istifadə olunan metodlar

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Kreditləşmə prosesini 2 mərhələyə ayıraraq mərhələli şəkildə yanaşılması vacib məsələlərdən biridir. Birinci mərhələdə müştəri ilə düzgün şəkildə dialoq qurmaq və onun ərizəsinə diqqətlə təhlil apararaq kreditin verilib-verilməyəcəyini yerində müəyyənləşdirmək mümkündür. (Z.F.Məmmədov və V.Zeynalov, 2007). Bu mərhələ biznes kreditləri üçün daha əhəmiyyətli xarakter daşıyır. Bu onunla əlaqədardır ki, müştəri ilə həmin vaxtı təhlil aparıb kreditin verilməyəcəyini müəyyənləşdirdikdə digər kreditləşmə proseslərinin aparılmasına ehtiyac qalmır. Birinci mərhələdə baş verə biləcək kredit risklərinin yaranmasının qarşısının alınması imkanı olduğundan daha ciddi və məsuliyyətlə yanaşılması lazımdır ki, bu operativlik cəhətdən olduqca əhəmiyyətli mövqeyə malikdir.

İkinci mərhələdə isə bankın müştərilərinin cari fəaliyyəti, ödəmə qabiliyyətinin müəyyən edilməsi, maliyyə hesabatları və ya maliyyə vəziyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsidir.

Bankın kredit siyasətinin həyata keçirilməsində bankın ümumi portfelinin ümumi çəkisində problemli kreditlərin həcmi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Problemli kreditlər o kreditlər hesab olunur ki, borcalan tərəfindən kredit müqaviləsi üzrə öhdəliklər tam və ya qismən həyata keçirilmir. Problemli kreditlərlə işin təşkili bank praktikasında vacib akseptlərdən biri hesab olunur. Problemli kreditlərin həlli zamanı yerində və düzgün metodun seçilməsi borcalan və bank arasında olan mübahisəli vəziyyətin uğurlu həllindən asılı olaraq həm də bankın nüfuzundan və stabilliyindən asılıdır. (M.Başar & M.Coşkun,2006)

Kreditlərin qaytarılması ilə bağlı müxtəlif səbəblər vasitəsilə problemlər yaranabilir:

- ✓ kredit ərizələrinə nəzər salarkən, kredit müqaviləsini tərtib edərkən və digər sənədləşdirmə əməliyyatları zamanı yaranan bank işçisi tərəfindən yol verilən texniki səhvlər və diqqətsizlik;
- ✓ kredit götürmək istəyən şəxsin səmərəsiz işi və düzgün olmayan məlumatların verilməsi;
- ✓ borcalanın ödəmə qabiliyyətinin düzgün hesablanmaması ;
- ✓ borcalanın kredit götürdüyü valyutanın dəyərində baş verən dəyişiklik;
- ✓ borcalanın iş yerini itirməsi və ya müflis olması;
- ✓ kreditin ödənilməsi prosesinə nəzarətin düzgün həyata keçirilməməsi;
- ✓ digər bankın nəzarəti altında olmayan amillər (iqtisadi konyukturanın pisləşməsi, qanunvericiliyin dəyişməsi və s.).

Qeyd etdiyimiz kimi kommersiya bankları iqtisadi konyukturanın, həmçinin də gələcək vəzifələrin təsiri altında kredit siyasətini hazırlayaraq həyata keçirir. Banklar kreditləşmə prosesinin həyata keçirilməsində təkmilləşdirilmiş siyasət aparmalı, mütəmadi olaraq verilən kreditlərə, kredit portfelinə və onun quruluşuna nəzarət etməlidir.

Kommersiya banklarının kredit portfelinin strukturu, bankın nüfuzundan, dayanıqlılığından və digər müsbət göstəricilərindən asılıdır. Bu səbəbdən, iri bank layihələri həyata keçirərkən müstəqil ekspertiza aparmaq, keyfiyyətli maliyyə təhlili etmək, kredit siyasətinin həyata keçirilməsindən yayınma halları olarsa onları

müəyyən etmək banklar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kredit işçilərini kredit portfelində əsas fikirlərinin problemli kreditin az olması və iri kreditlərin həcmnin çox olmasına yönümlü işlərin həyata keçirilməsinə maarifləndirilməsi bankın dayanıqlılığının artırılmasında böyük pay sahibi ola bilər.

Son illərdə Azərbaycanda kredit verilməsi zamanı banklarda kredit mütəxəssisləri borcalanların maliyyə vəziyyətini dəqiq qiymətləndirilməməsi nəticəsində bir sıra problemlər yaranır. Kreditləşmə prosesi zamanı borcalanın maliyyə vəziyyəti dərindən təhlil olunmadan, həmçinin girov təminatı olmadan verilən kreditlərdə gələcəkdə banklarda çox böyük problemə çevrilir. Bunun nəticəsində kredit ödənişləri gecikdirilir, əsas və faiz borcları yığılaraq ümumi kredit portfelində problemli kreditlərin həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Buna görə də banklarda kreditlərin verilməsi zamanı kredit şöbəsinin yüksək vəzifəli şəxsləri tərəfindən daha diqqətli təhlil aparılması və monitorinqlərin həyata keçirilməsi olduqca vacibdir.

Verilən kreditlərin problemli kreditə düşməsi həm bank həm də borcalan üçün heç bir müsbət tərəfi yoxdur, yəni hər iki tərəf ziyan çəkir. Bankların aktivləri azalır və həmçinin MB-da hər verilən kreditə görə ehtiyat yaranır. Müştəri isə girovunu itirmiş olur və adı problemli müştərilər siyahısına əlavə olunur ki, bu da gələcəkdə kredit götürməyinə çətinliklər yaranır.

Kreditin verilməsi zamanı şərtlərə düzgün əməl edən, maliyyə təhlilini düzgün həyata keçirən, kreditin müddət və məbləğini borcalana görə düzgün qiymətləndirən kredit təşkilatları demək olarki belə problemlərlə çox az hallarda qarşı-qarşıya gəlirlər. Müştəri kredit üçün müraciət etdikdə ilk növbədə ərizə doldurularaq ardınca Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestrinin (MKR) məlumatlarına borcalanın şəxsiyyət vəsiqəsinin məlumatları (hüquqi şəxslər üçün VÖEN) əsasında sorğu göndərmək məqsədəuyğundur. Qeyd etmək lazımdır ki, MKR MB tərəfindən 2005-ci ildə Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bank və bank olmayan kredit təşkilatlarının (BOKT) cari və keçmiş borcalanlarının kredit tarixcələri haqqında etibarlı məlumat əldə etmək üçün yaradılmış sistemdir ki bunun vasitəsilə risklərin minimumlaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur.

Hal- hazırda demək olar ki bütün banklarda (əsasən də devalvasiyadan sonra) bütün kommersiya banklarında “Problemlı kreditərlə iş” departamenti yaradılıb və kreditlər bir müddət ödənilmədikdən sonra bu departamentin portfelinə transfer olunur. Bu departamentdə işləyən mütəxəssislər müştərilərlə baş verən problemləri araşdıraraq onları aradan qaldırmağa çalışırlar.

3.2 Kommersiya banklarında kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi və kreditləşmə əməliyyatlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri

Müasir dövrdə kommersiya bankların ölkə iqtisadiyyatında rolu getdikcə artır. Elə bu səbəbdən də bank siyasətinin həyata keçirilməsində daimi təkmilləşdirilmə işlərinin aparılması zəruridir. Bankların əsas aktiv əməliyyatları daha əvvəldən qeyd etdiyimiz kimi kreditləşmə əməliyyatlarıdır. Ölkədə kredit qoyuluşlarının artması kommersiya bankları ilə yanaşı, digər bank olmayan kredit təşkilatlarının da fəaliyyətində müəyyən genişlənmələrə şərait yaratmışdır. Kredit qoyuluşlarının artması da öz növbəsində əksər banklarının böyüməsinə, bu da zəncirvari olaraq həm Bakı və Abşeron yarımadası, həm də regionlarda filiallar şəbəkəsinin genişlənməsinə səbəb olur. Özəlliklə Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra kommersiya banklarının kapitallaşdırılmasında və təkmilləşdirilməsi istiqamətində müxtəlif islahatlar həyata keçirilmiş, həmçinin xarici kapitalın ölkənin bank sistemində inkişafının liberallaşdırılması və sağlamlaşdırma fəaliyyəti ilə bağlı müəyyən addımlar atılmışdır.

Kreditləşmə prosesinin inkişaf etdirilməsi və banklarda kredit əməliyyatlarının daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlərin aparılması və bu prosesdə intensivliyin artırılması öz növbəsində depozit və kredit əməliyyatlarının daha da inkişafına şərait yaratmışdır. Əlavə olaraq banklar tərəfindən həyata keçirilən kreditləşmə əməliyyatları üzrə düzgün şəkildə statistik tədqiqat analizlərinin aparılması yönündə əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Ölkəmizdə pul-kredit əməliyyatlarının məqsədəuyğun şəkildə həyata keçirilməsi üçün MB tərəfindən açıq bazar əməliyyatları və məcburi ehtiyat normalarının genişləndirilməsi, həmçinin də

bankların düzgün faiz siyasəti həyata keçirməsi olduqca əhəmiyyətli xarakter daşıyır.

Depozitlər üçün ən vacib məqam faiz dərəcələri olsada kommersiya banklarının müddətli və faiz ödənişləri üzrə şərtləri bir-birindən o qədər də fərqlənmir. Banklarda müştərilər üçün fərqli şərtlərlə bir neçə növ depozit hesablarının açılması əlverişli ola bilər. Depozit Sertifikatları kimi adlandırılan əmanət hesabları digər ənənəvi depozit hesablarından daha yüksək faiz təklif edirlər, mənfə cəhəti isə hesaba yatırılan pul əvvəlcədən müəyyən edilmiş qaydada hesabda qalmalıdır ki gəlir gətirmə statusuna malik ola bilsin. Beynəlxalq təcrübəyə nəzər salsaq müvəqqəti depozit hesablarının müddətli hesablar, müddətli depozitlər, əmanət istiqrazları və alternativ növlərinin olduğunu müşahidə edərək.

Kredit əməliyyatlarının inkişafı istiqamətində respublikamızda bir çox görülən tədbirlərdən əlavə depozit əməliyyatlarının da artımı kommersiya bankları üçün vacib əhəmiyyət daşıyır. Banklar kredit verə bilməsi üçün ilk öncə onların pul bazası formalaşmalıdır ki bunun da əsasını əhalidən cəlb olunan əmanətlər təşkil edir. Gələcəkdə bu əməliyyatların genişləndirilməsi vasitəsilə resurs bazasının artırılması kredit qoyuluşlarının daha da inkişafı üçün əlverişli zəmin yaradır. Məhz bu istiqamətdə də Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommersiya bankları tərəfindən əhalidən cəlb olunan vəsaitlərin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı müvafiq tədbirlər görülür.

Müasir dövrdə bank sektorunda yaranan bir çox yenilik vardır ki onlardan biri də məhz depozit əməliyyatları ilə bağlıdır. Belə ki, bir çox banklar öz depozit kartlarını yaradaraq müştərilərin istifadəsinə verib. Kartların depozit funksiyası dedikdə kart hesabında olan qalıq vəsaitə müəyyən edilən illik faiz dərəcəsi ilə əlavə məbləğin gəlməsi, daha ətraflı izah etsək pulun müştərilərin bank hesabında deyil kart hesabında saxladığı məbləğə əlavə gəlir şəklində faiz hesablanmasıdır. Bu kartlar bankların digər kartlarından fərqlənir və müxtəlif xüsusiyyətinə görə bir neçə çeşiddə ola bilərlər. Belə kartlarda faizin hesablanması üçün minimum məbləğ tələb olunur ki bu məbləğ hər bankda fərqli qaydada hesablanır.

Cədvəl 7. Kommersiya banklarının yığım kartları

Bank	Kart	Faiz hesablanan valyuta	Tələb olunan minimum məbləğ
AccessBank	MyCard Classic/Gold/platinum	AZN/USD/EUR	500 AZN/USD
Bank of Baku	Bolkart Gənc/Ailə/Diamond Debet	AZN/USD/EUR	Nəzərdə tutulmayıb
Express Bank	Expresso (həm kredit həm debit kart)	AZN/USD/EUR/RUB	100-10000 AZN
Unibank	Albalı Plus Gold/Platinum	AZN /USD	Nəzərdə tutulmayıb
Yelo Bank	Visa Gold/Platinum	AZN/USD	Nəzərdə tutulmayıb

Mənbə: Qeyd olunan kommersiya banklarının rəsmi internet saytlarının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Respublikamızda kredit siyasəti ilə bağlı yaranan fəaliyyətin biraz daha inkişaf etdirilməsi, bu istiqamət üzrə aparılmış tədbirlərdən asılıdır. Bu tədbirləri aşağıdakı kimi təsnifləşdirə bilərik:

- Mərkəzi Bankın öz səlahiyyətləri çərçivəsində banklar üzərindəki nəzarəti daha da təkmilləşdirməsi, müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərən və idarəedici orqan kimi sərbəstliyini qoruyub saxlaması;
- Kreditləşmə əməliyyatları üzrə kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin daha da intensivləşdirilməsi;
- Kredit resurslarından sərbəst şəkildə istifadə olunması;
- Kredit sistemi üzərində qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi və bu sistem üzərində dövlət nəzarətinin artırılması;
- Əhali tərəfindən depozitlərin cəlb olunması istiqamətində fəaliyyətin

genişləndirilməsi və etibarlılığın artırılması istiqamətində tədbirlərin görülməsi.

Qeyd etdiyimiz bu təkmilləşdirmə istiqamətləri, respublikamızda kreditləşmə siyasətinin daha da inkişaf etdirilməsi və kredit sistemində həyata keçirilən əməliyyatların istər banklar, istərsə də digər kredit təşkilatlarında kreditləşmə əməliyyatlarının düzgün şəkildə tənzimlənməsində, inkişaf etdirilməsində və kredit qoyuluşunun iqtisadiyyatımızda iqtisadi artımı yüksəltməsində böyük rol oynaya bilər.

Son zamanlarda ölkəmizdə dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrində olduğu kimi bank sektorunun inkişaf etdirilməsi üzrə görülmən tədbirlər daha da gücləndirilir. Kredit siyasəti bank sektorunun əsas diqqət yetirdiyi məqamlardan biri olduğu üçün bu sahənin inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Bu fəaliyyətin ən əsas məqamlarından biri ödənişlərin elektron şəraitdə həyata keçirilməsi, eləcə də elektron hesablaşma mexanizminin formalaşdırılması və müştərilərin banka gəlmədən olduğu yerdə öz əməliyyatlarını həyata keçirə bilməsidir. Bununla belə, ölkəmizdə bank sektoru üzrə innovasiya prosesinə tələbatın günü gündən artması nəticəsində müxtəlif bank strukturlarında müştərilərin şəxsiyyətinin dərinlən öyrənilməsi və təhlükəsizliyin maksimum dərəcədə təmin edilməsi müasir dövrün ən mühüm tələblərindən biridir. Ümumilikdə bu sahədə aparılan müxtəlif tipli bank əməliyyatları üzrə müasir innovasiya sisteminin formalaşdırılması və mövcud iqtisadi proseslərin tərkib hissəsi kimi effektivliyin əldə edilməsi kommersiya banklarının və həmçinin dövlətin diqqət mərkəzindədir. Bununla bağlı MB tərəfindən həyata keçirilən tənzimləmələrin ödəniş sistemlərinin dünyada inkişaf etmiş ölkələrin bank sektoruna uyğun olaraq inkişaf etdirilməsi ölkədə kreditləşmə prosesinin daha da təkmilləşdirilməsində və bu istiqamətdə əhəmiyyətli hesab olunan komponentlərin yaradılmasında zəruri amil kimi çıxış edir. (Ə. Abbasov, R.Rzayev, Ş.Həmşiyeva 2013)

Hal-hazırda əksər kommersiya bankları öz internet saytlarını və mobil aplikasiyalarını inkişaf etdirərək öz müştərilərinə daha yüksək xidmət göstərmək və müştəri sayını artırmağa çalışır. Bir çox banklar internet saytlarında müxtəlif kredit növləri üzrə online sorğu xidməti yaratmışdır. Beləliklə müştərilər bankların internet

səhifələrinə daxil olaraq özləri üçün lazım olan kredit növünü (biznes krediti, istehlak krediti, ipoteka krediti və s.) seçərək öz kredit sorğularını daxil edir və banklarda bu sorğular üzrə səlahiyyətli şəxslər həmin sorğulara nəzarət prosesini həyata keçirir. Bu sorğular təyinatına görə müvafiq şöbəyə onlar isə müvafiq filiala yönləndirilir və müştəri ilə əlaqə saxlanılaraq kreditləşmə prosesi həyata keçirilir. Mobil aplikasiyalar vasitəsilə müştərilər kreditlə bağlı bir çox məlumatlar əldə edə, ödənişlərini asan yolla izləyə bilərlər. Müasir dövrdə bir çox kommersiya bankları öz mobil aplikasiyalarını yaradaraq inkişaf etdirməyə cəhd göstərir. Elektron bankçılıqda müştərilərin eyniləşdirilməsi, yerinə yetirilən əməliyyatların həqiqiliyinin müəyyənəşdirilməsi və müştərilərin hesablarının təhlükəsizliyinin təşkil edilməsi məqsədilə aşağıdakı vasitələrdən istifadə olunur:

- İstifadəçi adı və şifrə
- Elektron imza (mobil ID)
- Birdəfəlik şifrə (E-mail, SMS və ya birdəfəlik şifrə təqdim etməklə)

Kommersiya banklarının fəaliyyətində və əsasən də kredit sahəsində müştəri məmnuniyyətinin təmin olunması və ümumiyyətlə müştərilər haqqında daha dəqiq informasiya əldə edilməsi , bununla bağlı kredit reyestrinin təkmilləşdirilməsi və digər bu qəbildən tədbirlərin həyata keçirilməsi xüsusi diqqət yetirilməsi lazım olan məsələlərdən biri hesab olunur. Müasir dövrdə qeyd etmək lazımdır ki, müştərilərlə münasibətlərin inkişafının təşkil edilməsi kommersiya banklarının kredit əməliyyatlarının fəaliyyətinə birbaşa olaraq təsir göstərir. Hal-hazırda kommersiya bankları arasında rəqabətin nə qədər güclü olduğu nəzərə alaraq bankların müştərilərlə münasibətlərə xüsusi diqqət etməsi məqsədəuyğundur. Yəni hər hansı bir anlaşılmazlıq müştərinin itirilməsi ilə nəticələnə bilər. Bankın kredit şöbəsinin işçiləri müştərilərlə danışıq zamanı müştərinin tam məlumatlandırılmalı, kreditləşmə prosesinin gedişində müştəri tərəfdən qaranlıq məqamın qalmaması üçün tam dolğun şəkildə proses izah edilməlidir. Statistik məlumatlara əsasən hər bir kommersiya bankı il ərzində ortalama 20% müştərisini itirir ki bununla müxtəlif səbəbləri vardır:

- Kommersiya bankının faiz dərəcələrinin digərlərdən yüksək olması;

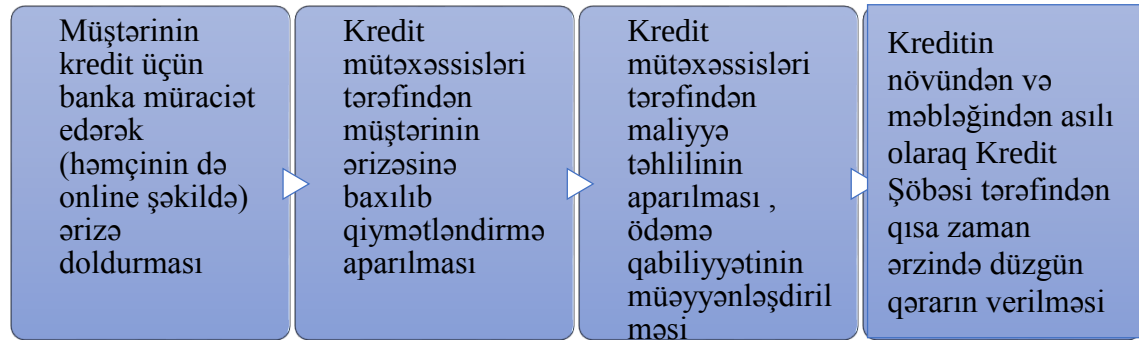
- Müştərilərin problemlərinin həll olunması prosesinin gecikməsi;
- Müraciət edən müştərinin bankın filialında çox gözləməsi;
- Kredit təşkilatı tərəfindən aparılan reklamların və müştərilərə verilən məlumatların yanlış xarakter daşması;
- Günün tələblərinə uyğunlaşmaqda gecikmə;
- Bank işçiləri tərəfindən müştərilərlə düzgün ünsiyyətin qurulmaması və müştərinin işçilərdən məmnun qalmaması;
- Bank işçisi tərəfindən müştəriyə yetəri qədər dolğun məlumat verilməməsi və s.

Kommersiya banklarında kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsinin ən vacib məqamlarından biri risklərin idarə olunması prosesidir. Risklərin düzgün idarə olunmaması nəticəsində bank resurslarının itirilməsi, bank gəlirlərinin kəskin azalması, ödəmə qabiliyyətinin zəifləməsi, müştəri sayının azalması və s. digər nəticələr doğura bilər. Qeyd etdiyimiz proseslərin baş verməməsi üçün kommersiya bankları potensial riskləri əvvəlcədən təyin etməli, onların nə səbəbdən yarandığını və nəticələrini qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Baş verə biləcək itkilərin hesablanması və bu itkiləri əvəz edəcək alternativ yolların müəyyənləşdirilməsi və tətbiq edilməsi risklərin idarə olunmasının əsas vəzifələrindən biridir. Hal-hazırda risk menecmentinin qurulacağı model kommersiya banklarında aktual mövzulardan biridir. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə mövcud olan risk idarəetmə modellərinin Azərbaycan kommersiya banklarında tətbiq olunması məsələsi bu gün üçün real deyil. Bu sahədə görülməli işlər hələ də mövcuddur, bir çox sahələrdə müəyyən dəyişikliklər olmalıdır ki bunun özündə olduqca riskli prosesdir.

Bankdaxili prosedur və qaydaların işlək, adekvat olması risklərin idarə olunmasının əsasını təşkil edir. Ona görə də keçirilən layihələrin risklərin idarə edilməsi üzrə bankdaxili qaydalara və prosedurlara uyğun olması, əsasən də kredit və likvidlik riskləri üzrə prosedurların yerinə yetirilməsi, keçirilən stress testlər üzrə tövsiyələr mexanizminin qurulması mütəmadi olaraq həyata keçirilməlidir. Respublikamızda fəaliyyət göstərən kommersiya bankları qeyd etdiyimiz tələblərə uyğun ixtisaslı kadrların dəstəyi ilə risklərin idarə olunması prosesi üzrə sistemlərini

qurur və MB bu siyasəti dəstəkləyir.

Kredit risklərinin müştərinin ərizəsinə uyğun olaraq idarə edilməsi aşağıdakı mərhələləri özündə birləşdirir:

Kommersiya banklarının qəbul etdiyi kredit riskləri, həmçinin də Mərkəzi Bankın tələbləri əsasında bank fəaliyyətində kredit risklərinin idarə olunmasının dünyada qəbul olunmuş beynəlxalq standartlara və kredit nəzarəti üzrə Bazel komitəsinin müəyyən etdiyi tövsiyələrə uyğun olaraq həyata keçirilməsi üçün bir sıra prinsiplər diqqət mərkəzində olmalıdır:

- ❖ Kredit portfelinin diversifikasiyası
- ❖ Kreditləşmə prosesi mərhələsində səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi
- ❖ Aktivlərin təkrar qiymətləndirilməsi üzrə ehtiyatların kafiliyi
- ❖ Kredit portfelinin və potensial müştərilərin monitorinqi
- ❖ Rəhbərliyin problemli kreditləri idarə etmək bacarığı
- ❖ Təsnif olunmuş aktivlərin səviyyəsi

Basel Komitəsi üzv olan ölkələrin həm audit üsullarını və kredit əməliyyatlarını ətrafı şəkildə araşdırmağı, həm də qəbul olunmuş ümumi standart və yanaşmalar yaratmaqla bunları dünya üzrə yaymağı planlaşdırır. Basel komitəsinin əsas məqsədlərindən biri beynəlxalq səviyyədə risklərin sığortalanmasında baş verə biləcək boşluqları doldurmaqdır. Bu məqsəd çərçivəsində 2 mühüm prinsip müəyyən edilmişdir. Birinci prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, kredit təşkilatları risklərin sığortalanmasından yayınmamalı, digəri isə risklərin sığortalanması prosesində yoxlamaların yetərliyi. Bu prinsiplər nəzdində 1975-ci ildən sonra

çoxlu sayda sənədlər gün üzünə çıxmışdır. 1988-ci ildə “Basel I” adı ilə tanınan sərmayə qiymətləndirmə sistemi yaradılmışdır. Bu qanun layihəsi 1992-ci ilin sonlarına yaxın qüvəyə minmişdir və müəyyən olunan kapitalın risk ağırlıqlı aktivlərə nisbətinin minimum 8% olması gözlənilirdi. Bu qanun layihəsi yalnız üzv ölkələr tərəfindən deyil , həmçinin əksər beynəlxalq banklar tərəfindən qəbul olunmuşdur (Bazel III)

Kredit risklərinin ölçülməsində istifadə olunan modellər bir-biri ilə eynilik təşkil edən xüsusiyyətlərə malik olmaqla yanaşı, birbirlərindən fərqlənən dərəcələndirmə kriteriyalarına və ölçülərinə də malikdirlər. Analiz hissəsində yer verdiyimiz ölçmə metodlarının kredit riskini ölçən zaman birbirlərinə bəzi yönəldən üstünlükləri olsa da, bəzilərinin kredit riskinin ölçülməsində zəif tərəfləri də vardır. Banklar risklərini təhlil edərkən və ölçərkən , təhlil etdikləri sahəyə uyğun olaraq özlərinə ən uyğun modeli seçməlidirlər.

Hal-hazırda Azərbaycanda istifadə olunan modellər. 1) 5C 2) Credit Portfolio View 3) Mc Kinsey 4) Logit 5) Credit Risk + (Əsədova.F.Q, 2018)

Risk mütəxəssisləri bu modellərdən Azərbaycanda hələ tam şəkildə istifadə edilməsinin mümkün olmadığını bildirirlər. Bunun bir sıra səbəbləri var. İlk öncə qeyd etmək lazımdır ki, risk ölçmə metodları iqtisadi kriz dövründə bir o qədər də effektiv olmur. Modellərin istifadə etdikləri məlumatlar qarışıq hala gəlir ki bu da prosesi ləngidir. Dünyada istifadə olunan bir çox model və prosedurlar ölkəmiz banklarında bir sıra səbəblərə görə (statistik göstəricilər, mühasibatlıq və maliyyə göstəriciləri və s.) tam olaraq istifadə oluna bilmir. Hal-hazırda bu modelləri istifadə etmək istənilən nəticəni verməyə bilər. İlk növbədə kommersiya banklarının kredit siyasətində bir sıra dəyişikliklər edilməsi lazımdır.

Respublikamızda bank sisteminin inkişafı istiqamətində müəyyən dövrlərdə həm dövlət, həm Mərkəzi Bank, həm də kommersiya banklarının özləri tərəfindən lazımi tədbirlər görülmüş və beynəlxalq təcrübələrdən istifadə olunmuş, yeni bank xidmətlərinin səmərəli şəkildə istifadə olunması yönündə nailiyyətlər əldə edilmişdir. Hal-hazırkı dövrdə ölkə iqtisadiyyatında bankların rolunun getdikcə artması, banklara dövlət tərəfindən müəyyən dəstəyin göstərilməsini zəruri edir.

Bunun səbəbi odur ki, möhkəm iqtisadi dayaqlar üzərindən bank sektorunun qurulması təmin etmədən və bank infrastrukturunu formalaşdırmadan ölkənin bazar iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək qeyri-mümkündür. Bu istiqamətdə mövcud resurslardan və müxtəlif maliyyə vəsaitlərindən səmərəli şəkildə istifadə olunması və bu vasitələrin səfərbər edilməsi, eləcə də kredit siyasətində sosial təminat xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi, insanların banklara olan güvənini artırmaqla bərabər, bu fəaliyyətlərin formalaşmasına təkan verəcək əsas vəzifələrdən hesab olunur. Qarşıya qoyulan bu vəzifələrin düzgün qaydada icra edilməsi nəinki iqtisadiyyatın sabitliyinin təmin olunmasında, həmçinin də pul-kredit siyasətinin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi nöqteyi-nəzərdən sosial-iqtisadi proqramların icra edilməsi zəruri məsələlərdən biri hesab olunur. Aşağıda qeyd olunan tədbirləri icra edərək bu məqsədlərə nail olmaq mümkündür:

- 1) Vahid informasiya sisteminin formalaşdırılması nəticəsində kommersiya banklarında və digər kredit təşkilatlarında kreditləşmə prosesinin icra edilməsi;
- 2) Banklar tərəfindən gələcək dövr üçün faiz dərəcələrinin proqnozlaşdırılması və müvafiq olaraq kredit əməliyyatlarının idarə edilməsi;
- 3) Pul-kredit siyasətinin mövcud vəziyyətinin təhlil edilməsi və gələcəkyönümlü tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi;
- 4) Pul-kredit siyasətinin səmərəli tətbiqinin təkmilləşdirilməsi;
- 5) Bank kreditlərinin cari vəziyyətinin təhlili barədə dövlət proqramlarının maliyyələşdirilməsi;
- 6) Əhali arasında banklara olan güvənin (əsasən də devalvasiyadan sonra) artırılması məqsədilə müxtəlif əmanətlərin cəlb olunması və bu əmanətlərin sığortalanması ilə bağlı tədbirlərin görülməsi.

Kommersiya banklarında kredit əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində ən mühüm məqamlardan biri MB tərəfindən qəbul olunan “Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalar”dır. Bu qaydalarda bankların həyata keçirdiyi əməliyyatlar zamanı üzləşdiyi müxtəlif risk növləri (kredit riski, valyuta

riski, likvidlik riski və s.) və bu risklərin yaranma səbəbi əks olunmuşdur. Risklərin idarə edilməsi strategiyasına bankın strateji hədəflərinə uyğun risk iştahası da aiddir. R.Bəşirov kommersiya banklarında kredit siyasətinin xüsusiyyətlərini tədqiq edərkən kreditləşmə əməliyyatlarında gəlirliliyin artırılması və kredit risklərinin minimumlaşdırılmasına əsaslanan tədbirlər sisteminə sahə və region amillərini, makroiqtisadi göstəriciləri və bankdaxili amilləri göstərmişdir.

3.3 Bankların kredit siyasətində devalvasiyanın təsirlərinin aradan qaldırılması üzrə reallaşdırılan tədbirlər

Devalvasiyanın bank sektoruna təsiri əsasən xarici valyutada götürülmüş kreditlərin geri qaytarılması ilə bağlı yaranmış problemlərlə əlaqədar olaraq aktivlərin pisləşməsinə səbəb oldu. Ölkənin ən böyük banklarından biri olan Azərbaycan Beynəlxalq Bankı müflisləşmə təhlükəsi ilə üzləşdi. Bu dövrdə dövlət tərəfindən banklara bir sıra yardımlar olunsada, xarici valyuta ilə götürülən kreditlərin qaytarılmasında banklarla müştərilərin öz öhdəliyinə buraxıldı. Beləliklə problemləli kreditlərin həcmi yüksək sürətlə artaraq bank sektorunu çətin vəziyyətə saldı.

Fitch Reytin Agentliyinin məlumatlarına görə 2014-cü ilin IV rübündə Azərbaycan kommersiya banklarında bank depozitlərinin təqribən 70%-i xarici valyutada saxlanılırdı. MB-ın 2015-ci ilin sonuna verilən məlumatlara əsasən isə bu rəqəm 85% -ə qədər yüksəlmişdir. Ümumiyyətlə devalvasiyadan sonrakı müddət ərzində banklardakı depozitlərin həcmi 300 milyondan AZN-dən çox azalmışdır.

Bu dövrdə Azərbaycan kommersiya banklarının üzləşdiyi problemləri 2 risk üzrə təsnifləşdirə bilərik. İlk növbədə bu risklər aktivlərlə bağlı idi, belə ki dəyəri manatla qiymətləndirilən aktivlərin qiyməti qalxdı. Digər risk isə bir sıra bankların açıq valyuta müvqeyinə malik olması səbəbindən onların devalvasiya ilə bağlı olaraq yenidənqiymətləndirmə əsasında itkiləri etiraf etməyə məcbur olurlar ki, bu da kapitalın adekvatlıq göstəricilərinə təsir göstərir. Devalvasiyadan sonra gedən proseslər kommersiya banklarının etibarlılığını itirməsinə səbəb oldu, valyuta mübadilə şöbələri bir müddət ərzində bağlandı, həmçinin əksər banklar manatda

olan valyutalarını dollara dəyişməkdən imtina etdi. Bu isə öz növbəsində xarici valyutanın qara bazarda öz dəyərindən daha yüksək satılmasına şərait yaratdı.

Devalvasiyadan əvvəl ölkədə kommersiya banklarının ümumi sayı 44 idi. 2015-ci ilin yay aylarında “EuroBank” ASC və “Azərbaycan Kredit Bankı” ASC kommersiya banklarının lisenziyaları MB tərəfindən ləğv olundu və beləliklə fəaliyyətini davam etdirən bankların sayı 42-ə düşdü. 2016-cı ilin yanvar ayında isə “Qafqaz İnkişaf Bankı”nın lisenziyası ləğv edildi. Daha sonra ardıcıl olaraq “AtraBank” ASC, “Texnikabank” ASC 2016-cı ilin fevral ayının əvvəllərində, həmin ilin oktyabr ayında “Bank Standart” ASC, yay aylarında isə “Kredobank” ASC, “Parabank” ASC, “Zaminbank” ASC öz fəaliyyətlərini dayandırmağa məcbur oldular. 2017-ci ilin sonunda isə “DəmirBank” ASC fəaliyyətini dayandıran banklara qoşuldu. Qeyd etmək lazımdır ki MB 2015-ci il 1 yanvar tarixindən etibarən kommersiya banklarının kapital və adekvatlılığının müəyyənləşdirilməsi barəsində daha əvvəldən verilən qərara dəyişiklik edərək 10 mln manat həcmində olan məcmu kapital miqdarını 50 mln manat həcminə qədər artırdı. Yuxarıda qeyd olunan banklar yeni qərarın tələblərinə cavab verə bilmədiyi üçün lisenziyaları MB tərəfindən ləğv olundu. Manatın üzərində olan təzyiqi azaltmaq üçün 2015-ci ilin sonlarında dövriyyədəki manatın həcmi azaltmaq yolu ilə xarici valyutaya olan tələbatın qismən tənzimlənməsi siyasəti həyata keçirildi.

Cədvəl 8. Nizamnamə kapitalına görə bankların renkinqi (min AZN)

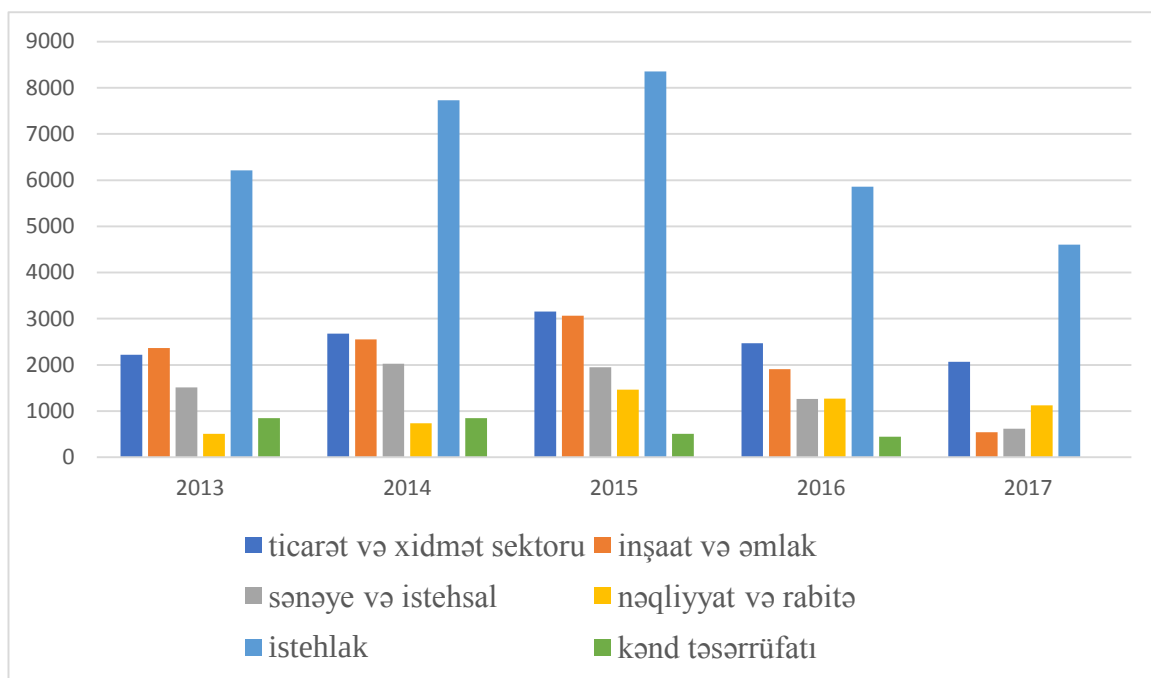
1	Azərbaycan Beynəlxalq Bankı	1 224 478,00
2	Nikoil Bank	348 000,00
3	Pasha Bank	333000,00
4	VTB Bank	315 815,00
5	Xalq Bank	225 078,60

Mənbə: “ Report” informasiya agentliyi (01.01.2019)

Mərkəzi Bankın statistik məlumatları əsasında 2013-cü ildən 2017-ci illərə

nəzər salsaq müşahidə edərik ki, devalvasiyadan sonra bankların aktivlərinin pisləşməsi onların kreditləşmə əməliyyatlarını həyata keçirməsinə maneə olur. 2000-ci ilin sonlarından etibarən kredit qoyuluşlarında başlayan artım tempi devalvasiya dövründə nəinki yavaşlayıb, həmçinin azalmağa başlayıb ki, bu azalma iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini əhatə edib. 2015-ci ildə respublika üzrə kreditləşmə rekord səviyyəyə çataraq 21.7 mlrd manat təşkil etməsinə baxmayaraq, devalvasiya baş verdikdən iki il ərzində bu rəqəm təqribən 46% azalaraq 11.8 mlrd manata qədər azalmışdır. Bu azalmanın ən böyük səbəbi isə mövcud vəziyyətlə əlaqədar olaraq bankların kreditləşməyə vəsait ayırmağı məhdudlaşdırmasıdır.

Qrafik 7. Kredit qoyuluşunun sahələr üzrə dinamikası

Mənbə: <https://www.cbar.az/> statistik bulletinləri əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Devalvasiyadan əvvəlki dövrdə banklarda kreditləşmənin artma səbəbi təkcə verilən kreditin valyuta strukturunun dollarlaşması deyil, eyni zamanda bankların aktiv maliyyə əməliyyatları aparması ilə bağlıdır. Azalmaya səbəb isə problemli kreditlərin bankların ümumi portfelində xüsusi çəkisinin artması səbəbindən banklarda olan aktivlərin qeyri-ışlək vəziyyətə düşməsi, müştərilərin dollarla kreditlərlə bağlı marağının azalması və banklara inamın azalması ilə əlaqədardır. Devalvasiyadan sonrakı 2 ildə ticarət və xidmət sektoru üzrə 35%, sənaye və istehsal

sektoru üzrə 68%, inşaat və əmlak sektoru üzrə 82.2 %, kənd təsərrüfatı sektoru üzrə 16%, istehlak kreditləşməsi üzrə 45%, nəqliyyat və rabitə sektoru üzrə isə 23% azalma müşahidə olunub. 2013-cü ildə bankların ümumi aktivlərində 73.6% kreditlərin payı olduğu halda, 2 il ərzində bu rəqəm 41%-ə qədər azalıb.

Devalvasiyadan sonra yaranan problemlərin bank sektorunda törətdiyi fəsatları aradan qaldırmaq üçün 2015-2017-ci illərdə hökumət tərəfindən banklara kömək göstərmək məqsədilə bir sıra addımlar atıldı:

- ❖ sistem əhəmiyyətli banklara dövlət tərəfindən dəstəyin artırılması;
- ❖ əhəlinin kommersiya banklarına olan inamının artırılması tədbirləri;
- ❖ banklara qarşı MB tərəfindən qoyulan prudensial tələblərin yumşaldılması və banklara likvidlik cəhətdən köməklik göstərilməsi;
- ❖ MB tələblərini qarşılaya bilməyən kredit təşkilatlarının lisenziyasın ləğv edərək bank sisteminin sağlamlaşdırılması;
- ❖ Kredit qoyuluşu üzrə mövcud şərtlərin ağırlaşdırılması;
- ❖ Maliyyə Sabitliyi Şurası yaradıldı. Məqsəd maliyyə sahəsində koordinasiyanın gücləndirilməsi idi.

Devalvasiyadan sonra problemli kreditlərlə bağlı görülmüş ən mühüm tədbir 2019-cu il 28 fevral tarixində respublika başçısı tərəfindən imzalanmış “ Azərbaycan Respublikasında fiziki şəxslərin problemli kreditlərlə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” fərmandır. Bu fərmana əsasən qeyd edilmiş tarixlərdə fiziki şəxslərin balans və balansdankənar hesablarında olan xarici valyuta ilə götürülmüş kreditlərin cəmi qalıq məbləğinin 10 min ABŞ dolları və həmin tarixə MB tərəfindən müəyyən olunan məzənnəyə əsasən 10 min ABŞ dolları ekvivalentindən çox olmayan manat hissəsinin devalvasiya ilə bağlı artan hissəsi qiymətləndirilməklə fərmanın qüvvəyə mindiyi gündən etibarən MB-in həmin tarixə müəyyən etdiyi məzənnəyə əsasən dövlət büdcəsi hesabına manatla ödəniləcək.

Qiymətləndirmə meyarları aşağıdakı kimi müəyyən olundu:

- 2015-ci il 21 fevral tarixinə xarici valyutada olan kredit məbləğinə münasibətdə 1ABŞ dollarına 0.25 AZN kimi;
- 2015-ci il 22 fevral tarixindən həmin ilin 21 dekabr tarixinədək bağlanan

kredit müqavilələri üçün xarici valyutada kreditin əsas məbləğinə münasibətdə 1ABŞ dollarına 0.6 AZN kimi;

- 2015-ci il 21 fevral və 21 dekabr tarixlərində mövcud olan xarici valyutada götürülmüş əsas kredit məbləğinə münasibətdə isə digər bəndlərdə qeyd olunduğu kimi hesablanan kompensasiya məbləğləri toplanaraq müəyyən edilir. (<http://e-qanun.gov.az/framework/41773>)

Daha sonrakı proses kompensasiyaların ödənilməsini təmin etməkdən ibarət idi. Bu prosesi həyata keçirmək üçün kommersiya banklarında olan fiziki şəxslərin və onlara ödənəcək məbləğin siyahısı tələb olundu. Kommersiya bankları və ləğvetmə olan digər kredit təşkilatlarında olan müştərilərin siyahısı MB və Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinə təqdim edildikdən sonra Maliyyə Nazirliyi həmin vəsaiti kredit təşkilatlarının hesablarına, ləğvetmə prosesində olan kredit təşkilatlar üçün ayrılan vəsaiti isə onların MB-da olan hesablarına köçürdü.

2019-cu il 1 mart tarixindən etibarən kommersiya bankları və ləğv olunan kredit təşkilatlarının əvəzinə isə poçt rabitəsinin milli operatoru tərəfindən kompensasiyaların verilməsinə başlandı. Görülən bir digər tədbir isə 500 manata qədər olan məbləğin fiziki şəxslərin adına bank hesabı açılmadan müştərilərə nəğd şəkildə verilməsi idi. 500 manatdan yuxarı məbləğlər isə həmin şəxsin adına açılan ödəniş kartları vasitəsilə ödənilməli idi. Bank müştərilərinin xeyrinə həll olunan bir digər nüans isə ödəniş kartlarının əldə edilməsinə görə tutulan standart komissiya haqqlarının tutulmaması idi. Bu məqamda qeyd etmək lazımdır ki, müştərinin hesabında ödənilməmiş borc qalarsa kompensasiya məbləği həmin vəsait qədər çıxıldıqdan sonra yerdə qalan hissə müştəriyə ödənirdi. 2019-cu ilin 13 may tarixində problemli kreditlərin həcmi çox olan “Unibank” ASC-nin Pərakəndə biznes üzrə Baş direktoru Heybət Qədirov öz çıxışında indiyədək 43 mindən çox müştəriyə təqribən 37 milyon manata yaxın kompensasiya ödəndiyini qeyd etmişdir. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının (28.11.2019 tarixində ləğv olunaraq səlahiyyəti Mərkəzi Banka həvalə olunub) öz internet sahifəsində yer alan məlumatlara görə dövlət büdcəsi tərəfindən hal-hazırda fəaliyyətdə olan və fəaliyyəti ləğv olunan kredit təşkilatlarının, Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək

Texnologiyalar Nazirliyinin təbəçiliyində olan “Azərpoçt” MMC-nin MB-da olan müxbir hesablarına köçürmək üçün ümumilikdə 600 mln manat vəsait ayrılıb. Bu vəsaitin 288.8 mln manatı borcalanların kredit ödənişinə yönəldilmiş, qalan hissəsi isə müştərilərin sərəncamına verilib. 2019-cu ilin 18 aprel tarixində ilkin olaraq 350.8 mln vəsait ayrılıb daha sonra isə 6 may, 14 may, 15 may, 23 may, 31 may tarixlərində müvafiq olaraq 53.5 mln manat, 26.3 mln manat, 42.6 mln manat, 46.2 mln manat, 80.6 mln manat həcmində vəsait köçürülüb. Maliyyə Nazirliyinin mətbuat katibi Mais Ağayevin “Report” İnformasiya Agentliyinə verdiyi məlumata görə həmin ilin 24 iyun tarixində daha 17.4 mln manat həcmində vəsait kompensasiya məqsədilə yuxarıda qeyd etdiyimiz təşkilatların müxbir hesablarına köçürülüb. Ümumi hesablamalara görə kompensasiya alacaq fiziki şəxslərin sayı 602 347 nəfər nəzərdə tutulub.

Fərmanın şəffaf və operativ idarə olunmasının təmin olunması məqsədilə xüsusi elektron portal yaradılmış və problemli krediti olan borcalanların şəxsiyyət vəsiqəsi məlumatlarını daxil edərək sorğu həyata keçirməsinə şərait yaradılmışdır. Palatanın məlumatlarına əsasən bu müddət ərzində 685 000 nəfərdən ümumilikdə 1.7 milyon sorğu daxil olub, təqribən 13000 nəfərin müraciətinə isə araşdırma aparılaraq Apellyasiya Komissiyası tərəfindən növbəlilik əsasında cavablandırılması təmin olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 fevral 2019-cu il tarixli imzaladığı fərmanın bir digər hissəsi problemli kreditlərin həlli ilə bağlı restrukturizasiya tədbirlərinin görülməsi idi. Kreditin restrukturizasiyası ilə bağlı borcalanlara verilən əsas üstünlük onların aylıq ödənişlərinin minimuma salınaraq kredit tarixçələrinin yenilənməsidir. Fərmanın restrukturizasiya ilə bağlı olan hissəsi aşağıdakıları özündə ehtiva edir: (<http://e-qanun.gov.az/framework/41773>)

- fiziki şəxslərlə banklar arasında bağlanmış kredit müqavilələri 2012-ci il 1 yanvar – 2019-cu il 1 mart tarixləri arasında bağlanılmalıdır;
- fiziki şəxslərin bütün kredit təşkilatlarında olan kredit öhdəliklərinin cəmi (2019 cu il 1 mart tarixinə) 10000 ABŞ dolları və 2019-cu il 1 mart tarixinə MB tərəfindən müəyyən edilən məzənnəyə əsasən eyni ekvivalentə olan

(17000) manatdan çox olmamalıdır;

- Kommersiya bankları ilə kredit təşkilatları arasında bağlanan kredit müqaviləsinə əsasən 2019-cu il 1 mart tarixinə olan kredit borclarının əsas məbləği və faiz hissəsinin ödənilməsi 360 gündən artıq gecikdirilmiş statusa malik olmalıdır;
- Fiziki şəxslərin qalıq kredit borcları onlar üçün nəzərdə tutulmuş kompensasiya məbləği qədər azaldıldıqdan sonra restrukturizasiya olunmalıdır;
- Restrukturizasiya olunan kreditlər fiziki şəxslərin qalıq borclarının yeni kredit müqaviləsi əsasında güzəştli qrafiklə ödənməsini şərtləndirir;
- Kreditin müddəti 1 il güzəştli olmaqla 5 il müddətində müəyyən olunmalıdır ki birinci ili yalnız kreditin faiz hissəsi ödənilməli qalan dövrdə isə əsas məbləğ ödənilməyə başlanmalıdır;
- Yeni kredit müqaviləsi yalnız yerli valyuta ilə rəsmiləşdirilə bilər və bu rəsmiləşdirmə zamanı heç bir faiz məbləği tutula bilməz, həmçinin illik faiz dərəcəsi 1% həcmində müəyyənləşdirilməlidir. Əlavə olaraq restrukturizasiya olunan kreditlər fərmanda qeyd olunan şərtlərdən daha ağır şərtlərlə verilə bilməz;
- Ləğv edilən və ləğvetmə prosesində olan kredit təşkilatları ilə fiziki şəxslər arasında bağlanan kreditlərin restrukturizasiya tədbirləri ləğvedici funksiya həvalə olunan şəxslər vasitəsilə həyata keçirilə bilər.

Devalvasiyadan sonra görülməli olan bu tədbirlər nəticəsində 42000 borcalanın problemlili kreditləri tamamilə bağlanmış və restrukturizasiya əməliyyatları həyata keçirilərək 11 milyon manatdan çox məbləğ güzəştli şərtlərlə yeni qrafikə salınmışdır. Bir sıra kommersiya bankları ləğv olunsada fəaliyyətini davam etdirən banklar bu prosesdən daha təcrübəli çıxdılar. Hal-hazırda xarici valyuta ilə verilən kreditlər demək olar ki bankların kredit portfelinin çox kiçik bir hissəsini əhatə edir. “Moody’s” beynəlxalq reyting agentliyi Azərbaycanda baş verə biləcək yeni bir devalvasiyada bankların 2014-2015-ci illərə nəzərən daha dayanıqlı olduğunu qeyd etmişdir.

Nəticə və təkliflər

Kommersiya banklarının kredit siyasəti cəlb olunan vəsaitlərin strukturu, informasiya bazasının və kadr resurslarının yetərliliyi əsas tutulmaqla kreditin növləri üzrə bankların kreditləşmə əməliyyatlarının təsnifləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyən edir. Apardığımız araşdırma nəticəsində belə bir qənaətə gəlirik ki, kredit siyasətinin ən vacib istiqamətlərindən biri doğru zamanda doğru müştəriyə düzgün miqdara kreditin verilməsidir. Düzgün kredit siyasətinin aparılmasında kredit portfelinin diversifikasiyası, qanuna zidd olan fəaliyyətlə məşğul olan müştərilərin ssuda ilə təmin olunmasına yol verilməməsi, kreditin təminatı strukturunun düzgün qurulması kimi məsələlər də bu sahədə kommersiya banklarının mövqeyini ifadə edir.

Tədqiqat işinin müxtəlif hissələrində kommersiya banklarının kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqəli bir-birilə əlaqəli bir çox məsələlər araşdırılaraq təhlil edilmiş və əldə olunan nəticələr ümumiləşdirilərək qeyd edilmişdir. Müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, müasir zamanda ölkəmizdə bazar münasibətləri şəraitində ölkədə baş verən proseslərlə əlaqədar olaraq yeni bank xidmətləri yaranmışdır. Əsasən də özəlləşdirmə proqramlarının həyata keçirilməsi, yeni təsərrüfat sahələrinin yaradılması və əmtəə-pul münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi həm kredit siyasətinin, həm də ümumilikdə bank sisteminin təkmilləşdirilməsinə şərait yaratmışdır.

Müasir dövrdə kredit qoyuluşlarının iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə artması bütövlükdə kommersiya banklarının, həmçinin də BOKT-ın fəaliyyətinin əhatə dairəsini genişləndirmişdir ki, bu da öz növbəsində əksər bankların böyüməsinə, onların filial şəbəkəsinin genişlənməsinə səbəb olmuşdur.

Kommersiya banklarının kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərindən ən mühümlərindən biri fikrimizcə sağlam rəqabət mühitinin qurulmasıdır. Belə ki, hər bir bank müştəri cəlb etmək üçün can atır və müştəri bazasını genişləndirmək üçün digər banklara nəzərən daha güzəştli təkliflər işləyib hazırlayırlar. Artan rəqabət öz növbəsində bank sektorunun inkişafına zəmin yaradır. Bu prosesdə nisbətən zəif kapitalla malik olan banklar rəqabətə davam gətirə

bilməyərək öz fəaliyyətlərini dayandırmağa məcbur olmuşdurlar. Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanda bankların kapitallaşdırılması və kredit əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində müxtəlif tədbirlər görülmüş, xarici kapitalın bank sektorunda inkişafı yolları daha da liberallaşdırılmışdır.

Son illərdə ölkəmizdə neft sektorundan asılılığın azaldılması istiqamətində bir sıra addımlar atılsa da hal-hazırda iqtisadiyyatımızın bu sektordan asılılıq dərəcəsi yüksək olaraq qalır. İqtisadiyyatda baş verən hər hansı bir dəyişiklik ilk növbədə banklara təsir göstərir. Çünki müasir dövrdə demək olar ki əksər maliyyə əməliyyatları məhz kommersiya banklarının vasitəsilə həyata keçirilir. Qeyd etdiyimiz kimi bankların əsas gəlir gətirən hissəsi kredit əməliyyatlarıdır. Beləliklə iqtisadiyyatda baş verən proseslər nəticəsində əhalinin gəlirlərində azalma müşahidə olunursa, bu proses kreditlərə təsirsiz qala bilməz. 2015-ci ildə baş verən devalvasiyalarda bu qəbildən hesab oluna bilər. Hesab edirik ki hal-hazırda fəaliyyətini davam etdirən banklar bu hadisədən öz dərslərini çıxararaq düzgün kredit infrastrukturunun qurulması və prosedurların təkmilləşdirilməsi istiqamətində müəyyən tədbirlər görüblər. Müqayisəli şəkildə qeyd etsək indi kommersiya bankları devalvasiyadan öncəki dövrə nəzərən belə hadisələrə qarşı daha dayanıqlıdirlər.

Dissertasiya işinin yazılmasında təhlil etdiyimiz kredit risklərinin idarə olunması prosesi banklar üçün olduqca əhəmiyyətli mövqeyə malikdir. Bu sahədə kommersiya bankları öz infrastrukturunu quraraq təkmilləşdirir. Demək olar ki bütün banklarda Risklərin İdarə Edilməsi Departamentləri yaradılaraq fəaliyyət göstərirlər. Bu departamentin əsas məqsədlərindən biri gələcəkdə yaranacaq problemlə kreditlər üzrə erkən xəbərdarlıq sisteminin qurulmasıdır. Buna görə də bankdaxili qayda və prosedurların risklərin idarə edilməsi siyasətinə uyğun olması ,stress testlərin keçirilməsi üzrə tövsiyyə mexanizminin təşkili bankların daim diqqətində olmalıdır. Ümumiyyətlə, risklərin sığorta olunması bank sektorunda risklərin müəyyən edilə, ölçülə və izlənilə bildiyi mərhələləri özündə cəmləşdirir. Kredit risklərinin sığortalanması bankın mənfəətliliyini artırmaq üçün işçilərdən tutmuş rəhbərliyə qədər bütün kollektiv tərəfindən idarə olunarsa məqsədə daha tez çatmaq olar.

Fikrimizcə düzgün kredit siyasətinin aparılması təkcə kreditin dəqiq təhlil edilərək verilməsi ilə məhdudlaşmamalı, kredit tam ödənilib yekunlaşana qədər kredit şöbələri tərəfindən daimi nəzarət aparılması və borcalanın mövcud maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əsasən də biznes kreditlərinin verilməsindən sonra müştərinin biznesinə monitoring olunmalı və biznesin davamlılığı kredit mütəxəssisləri tərəfindən qiymətləndirilməlidir. Əgər biznesin bağlanma təhlükəsi aşkar edilərsə müştərinin krediti restrukturizasiya edilərək mövcud vəziyyət düzəlməyə qədər güzəşt verilməsi hər iki tərəf üçün xeyirlidir nəinki prosesin uzanaraq problemli kredit statusuna düşməsi.

Analiz nəticəsində müəyyən edilmişdir ki problemli kreditlər nəticəsi hər iki tərəf üçün yaxşı deyildir. Bank mövqeyindən baxdıqda zərərli tərəfi kimi qeyd edə bilərik ki, bank verdiyi kredit qədər ehtiyat yaradır, problemli kreditin həll olunması uzun prosesdir əlavə xərc və işçi qüvvəsi tələb edir və həmçinin belə ssudaların həcmi çox olarsa likvidlik problemi də yarana bilər. Müştəri mövqeyindən baxdıqda isə onun girovunun əldən çıxması ilə nəticələnməyə bilər və həmçinin gələcəkdə yenidən kredit götürməkdə problem yaradacaqdır.

Qeyd etdiyimiz kimi kredit siyasətinin aparılmasında depozit portfelinin də rolu olduqca böyükdür. Kredit portfelinin formalaşması məhz cəlb olunan əmanətlərdən asılıdır. Bu zaman ən vacib məsələ bankın müştərilərin banka olan inamıdır. Ona görə də müştəriləri maksimum dərəcədə qayda və prosedurlarla daha ətraflı tanış etməli və bank xidmətləri keyfiyyətinin yüksək olmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Yekunda banklarda kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi və düzgün kredit portfeli qurulması sahəsində bir sıra təkliflər irəli sürə bilərik:

- ✓ Banklarda kredit siyasəti üzrə strateji yol xəritəsinin hazırlanması;
Kommersiya banklarında optimal kredit siyasətinin hazırlanması üçün istifadə ediləcək informasiya bazasının təkmilləşdirilməsi;
- ✓ Müştərilər qarşısında qoyulan əmanətlər üzrə məsuliyyətin artırılması və banka qarşı inamın yüksək səviyyədə saxlanılması
- ✓ Müasir dövrdə baş verən yeniliklərə ayaq uyduraraq müştərilərin tələbatını

müəyyən edərək ona uyğun kredit siyasətinin təşkili;

- ✓ Bank işçiləri tərəfindən müştərilərlə düzgün ünsiyyət qurulması və problemlərin mümkün qədər tez həll olunması;
- ✓ Kredit portfelinin diversifikasiyasının təşkili və potensial müştərilərlə monitorinqin həyata keçirilməsi;
- ✓ Risklərin idarə olunması sahəsində strukturun gücləndirilməsi;
- ✓ Kreditləşmə əməliyyatlarında kreditin təminatı məsələsinə ciddi diqqət etməli, bu sahədə qanunvericilik bazasının gücləndirilməsi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. “Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün xüsusi ehtiyatların yaradılması qaydaları haqqında” Qanun (16 Noyabr 2018-ci il)
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06.12.2016 tarixli fərmanına əsasən təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”
3. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı (2004).
4. Bankların məcburi ehtiyat normaları haqqında qaydalar (24 Yanvar 2002-ci il)
5. Banklarda kreditlərin verilməsi qaydaları (2018), normativ xarakterli akt
6. Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalar”ın təsdiq edilməsi haqqında qaydalar (30 Yanvar 2019-cu il tarixli dəyişikliklə)
7. Bağirov V. (2002) “Azərbaycanda bazar münasibətlərinin formalaşmasında bank sisteminin rolu”, dissertasiya işi, Bakı, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
8. Bəşirov R. (2016) “Bank işi” Dərslik. Bakı, “MBM”,392 səh.
9. E.Sadıqov (2010) “Bank əməliyyatları” Dərs vəsaiti. Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 250 səh
10. Əmanətlərin sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (08 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə)
11. Ə. Abbasov, Z. Məmmədov, R.Rzayev və Ş. Həmişəyeva (2013) “Bank işi və elektron bankçılıq” Bakı, “Elm” , 250 səh.
12. F. Kaşiyeva, Ə.Ələkbərov (2018) “Pul və Banklar” Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 196 səh.
13. F. Kaşiyeva (2011) “Pul, Kredit və Banklar” metodik vəsait, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, Bakı, 154 səh.

14. Həsənov V., (2014) “Kredit riskləri və onların idarə edilməsi” Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Dissertasiya, 102 səh.
15. Qalib Həsənov (2014) “ Kredit öhdəliklərinin icrası ilə bağlı yaranan mübahisələrin həllində məhkəmə-mühasibat ekspertizasının rolu” “Propolis MMC”, Bakı, 172 səh.
16. Məmmədov N (2015) “ Bankın kredit siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri ”, Bakı “Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti”, s.19
17. Məmmədov Z.F (2013) “ Bank fəaliyyətinin əsasları ” Elmi-nəzəri və praktiki məlumat kitabı . Bakı, “Azərənşr”, 269 səh.
18. Məmmədov Z.F (2010) “Pul, Kredit, Banklar” Bakı “Azərənşr”, 320 səh.
19. Məmmədov Z.F (2015) “Bank fəaliyyətinin əsasları” Dərs vəsaiti. Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 500 səh.
20. Məmmədov.Z.F və Abbasbəyli.M.A (2016) Bank sektorunda böhran, maliyyə bazarlarına nəzarət modeli pul siyasəti Aktual meyllər və Dünya Təcrübəsi (monoqrafiya), Bakı, “Azərənşr”. – 152 səh
21. Məmmədov Z.F və V.Zeynalov (2007) “Maliyyə, pul tədavülü, kredit”, Bakı, “Azərənşr” , 400 səh
22. Səfərova. M.S (2019) “Bank və kredit təşkilatlarında risklərin sığortasının perspektivləri. Dünya və Azərbaycan reallığı”, dissertasiya, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, 83 səh
23. T.Əliyeva., T.Əsgərova (2016) “Dünya ölkələrinin bank sistemi” dərs vəsaiti Bakı. “EREN GROUP” nəşriyyatı, 265 səh
24. Vahabzadə N.M (2013) “Bank risklərinin idarə olunması” , “Azərbaycan vergi jurnalı” N4, s.153-161
25. Z. İbrahimov (2009) “Pul, kredit və banklar” Bakı, “Elm” 209 səh.

İngilis dilində

1. Abrantez-Metz, Rosa V, Sofia B.J, George G (2013) “Tracking the Libor Rate” University of California , 13 səh.

2. Allen, Linda, Gayle L.DeLong ve Anthony Saunders, (2003), “Issues in the Credit Risk Modeling of Retail Markets”. NYU Stern School of Business Working Paper, s.11-32
3. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III. A global regulatory framework for more banks and banking system. Bank for International Settlements, December 2010 (rev. June 2011);
4. Carling, Kenneth, Tor Jacobson, Jesper Lindé ve Kasper Roszbach, (2004), “Corporate Credit Risk Modelling and The Macroeconomy” s.1-32
5. Hughes J.P & L.J. Mester (2008) Efficiency in banking: theory,practice and evidence Philadelphia
6. Mukhtarov S., Yüksel S., Mammadov E., 2018. Factors that increase credit risk of Azerbaijani banks. Journal of International Studies, 11(2), p 63-73;
7. O. Sokolovska (2017) “Trade credit insurance and asymmetric information problem” , Journal of “Scientific Annals of Economics and Buisness”, s.124-137

Türk Dilinde

1. Asadova. F.Q (2018) “Azerbaycan banklarında kredi riski ve analiz modellerin uygulanması” Yüksek lisans tezi, “Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti”, 86 səh.
2. Bora Aktan (2007) “ Ticari banklarda risk yönetimi ve Monte Carlo simulyasyon yöntemiyle portföy riskinin hesaplanması” , T.C Adnan Menderes Üniversitesi, 295 səh.
3. Hakan Ertürk (2010) “ Bankacılık Sektörünün Karşılaştığı Riskler Ve Risk Yönetimi” Makale, s 66
4. H.H.Yıldırım, C. Yıldız (2018) “Finans yazıları” Makale, s12
5. Korkmaz, Tuba Kale, (2004), “Bankalarda Kredi Riski Ölçümünde Alternatif Yöntemler”. Active Bankacılık ve Finans Dergisi. Sayı.37, s.1-17

6. Kutman, Önder, (2001), “Türkiye’deki Şirketlerde Erken Uyarı Göstergelerinin Araştırılması”, Doğu Üniversitesi Dergisi, Sayı.4, İstanbul, s.59-70.
7. M.Başar, M.Coşkun (2006) “ Bankacılık Uygulamaları”, Eskişehir, “Anadolu Üniversitesi”, s 149-163
8. Yıldırım.E.Ç (2020) “Finansal Tablolar Analizi ve Uygulamaları” İstanbul, “Yalın Yayıncılık” , s 28

İnternet resursları

1. <https://www.cbar.az/> - Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının rəsmi saytı
2. <https://www.stat.gov.az/> -Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin rəsmi saytı
3. <https://aba.az/> - Azərbaycan Banklar Assosiasiyasının rəsmi saytı
4. <https://banco.az/az> - Azərbaycan kommersiya banklarının xəbər saytı
5. <https://fed.az/az/> - İqtisadi, biznes və maliyyə xəbərləri saytı
6. <https://kapitalbank.az/> - Kapital Bank rəsmi saytı
7. <https://www.investopedia.com/> - Maliyyə üzrə data və proqram statistik saytı
8. <https://www.wsj.com/> - “Wall Street” jurnalı rəsmi saytı
9. <https://www.bis.org/publ/bcbasc125.pdf>
10. https://www.tbb.org.tr/modules/banka-bilgileri/banka_sube_bilgileri.asp
11. <https://www.fitchratings.com/research/banks/azerbaijan-banking-sector-shows-signs-of-stabilisation-22-03-2018>
12. <http://e-qanun.gov.az/framework/41773>
13. https://insure.az/public/storage/rules/6_kredit_risklerinin_sigortasi_qaydalar.pdf
14. <https://www.accessbank.az/az/business/deposits/>
15. <https://www.bankofbaku.com/az/deposits/>
16. <https://www.expressbank.az/cards/expresso>
17. <https://www.unibank.az/az/deposits/index>
18. <https://www.yelo.az/az/deposit>

Əlavələr

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. 2019-cu il Fitch Agentliyi qiymətləndirməsi.....	31
Cədvəl 2. Dünya banklarının 2019-cu ilə olan reyting sıralaması.....	33
Cədvəl 3. Aktivlərin təsnifləşdirilməsi	41
Cədvəl 4. Aktivlər üzrə ehtiyat normaları.....	42
Cədvəl 5. Cəmi depozit bazasının valyutalar üzrə strukturu (dövrün sonuna).....	51
Cədvəl 6. Kredit portfelinə görə bankların rəngi (mln AZN ilə).....	58
Cədvəl 7. Kommersiya banklarının yığım kartları.....	68
Cədvəl 8. Nizamnamə kapitalına görə bankların rəngi (min AZN)	76

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. Kreditin makrosəviyyədə rolu	21
Şəkil 2. Kreditin prinsipləri.....	26
Şəkil 3. Bank risklərinin təsnifatı.....	36
Şəkil 4. Kredit riski ehtimal bölgüsü.....	37
Şəkil 5. Risklərin idarə edilməsi prosesi.....	39
Şəkil 6. 5C modeli	44
Şəkil 7. Banka qoyulan əmanətlərin təsnifləşdirilməsi.....	50
Şəkil 8. Diversifikasiya zamanı istifadə olunan metodlar	63

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1. “Brent” markalı neftin və manatın illər üzrə dəyişməsi	47
Qrafik 2. Vaxtı keçmiş kreditlərin ümumi kreditlərdə çəkisi	48
Qrafik 3. Əhəliyə cəlb olunmuş vəsaitlər.....	53
Qrafik 4. Regionlar üzrə əmanətlərin cəlb olunması(%-lə).....	54
Qrafik 5. Depozit və kreditlər üzrə orta faiz dərəcələri (%-lə).....	55
Qrafik 6. Kredit portfelinin sahələr üzrə strukturu	61
Qrafik 7. Kredit qoyuluşunun sahələr üzrə dinamikası	77